

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΟΙ ΜΠΡΟΥΚΛΗΔΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΘΝΟΤΟΠΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ

A. Θεωρητικές προσεγγίσεις

1. Μεταναστευτικοί σύλλογοι: δομή, οργάνωση, δράσεις

Οι μεταναστευτικοί σύλλογοι αποτελούν εθελοντικές οργανώσεις ατόμων, τα οποία συνειδητά αυτοπροσδιορίζονται μέσα στην κοινωνία υποδοχής ως μέλη μίας διακριτής εθνοπολιτισμικής ομάδας. Όπως και οι υπόλοιπες κατηγορίες σωματείων, συγκροτούν τους ενδιαμέσους χώρους στους οποίους αναπτύσσονται κοινωνικοί δεσμοί διαφορετικοί από εκείνους που χαρακτηρίζουν την οικογένεια και τη συγγένεια ή που επιβάλλουν οι δομές εξουσίας (Κουλούρη, 1997, σελ. 30). Η συγκρότησή τους υποκινείται από την ανάγκη ικανοποίησης των συναισθηματικών δεσμών των μελών τους και ταυτόχρονα από το αίτημα εξυπηρέτησης των κοινών αναγκών. Ο ρόλος και ο χαρακτήρας τους δεν είναι στατικοί μέσα στο χρόνο, αλλά πολυδιάστατοι και συνεχώς μεταβαλλόμενοι. Στο αρχικό στάδιο εγκατάστασης και προσαρμογής των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής, οι σύλλογοι διαμορφώνουν ένα περιβάλλον αλληλεγγύης και ασφάλειας αναπτύσσοντας κατεξοχήν εσωστρεφείς δραστηριότητες. Στην πορεία ενσωμάτωσης των μελών τους στη νέα κοινωνία η δράση τους αποβλέπει, αφενός, στην «επιβίωση» της κοινότητας, δηλαδή στη διατήρηση των εθνοπολιτισμικών της χαρακτηριστικών και την καλλιέργεια μιας ιδιαίτερης ταυτότητας, αφετέρου, στη διεκδίκηση συμβολικών και υλικών πόρων μέσα από την άσκηση πίεσης στα κράτη υποδοχής και καταγωγής. Πρόκειται για κοινωνικούς θεσμούς, οι οποίοι συνενώνουν οριζόντια (*bonding*) τα άτομα μιας εθνοπολιτισμικής ομάδας (εσωκοινοτικοί δεσμοί) και μεσολαβούν για να γεφυρώσουν κάθετα (*bridging*) την κοινότητα με άλλα διασκορπισμένα μέλη καθώς και με θεσμικούς φορείς στα κράτη υποδοχής και καταγωγής (διακοινοτικοί δεσμοί) (Sardinha, 2009, σελ. 76-81).

Η τυπολογία των μεταναστευτικών συλλόγων παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία και είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις υπηρεσίες, τις οποίες καθένας από αυτούς αναλαμβάνει να προσφέρει στα μέλη του σε κάθε στάδιο της μεταναστευτικής διαδικασίας, με τα συμφέροντα που εξυπηρετεί και τους τομείς στους οποίους παρεμβαίνει. Το είδος του συλλόγου που θα συγκροτήσει μια μεταναστευτική κοινότητα και το πεδίο στο οποίο θα δραστηριοποιηθεί εξαρτάται από το χρονικό και χωρικό συγκείμενο και αντανακλά τα χαρακτηριστικά και τις παραδόσεις της, τους στόχους που θέτει και τα προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει (Moysa, 2005, σελ. 833-864· Sardinha, ό.π., σελ. 145-182).

Οι μελέτες έχουν καταδείξει ότι από την περίοδο έναρξης του πρώτου μαζικού κύματος μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ έως και σήμερα πάρα πολλές μεταναστευτικές ομάδες εκδήλωσαν σωματειακή δράση σε διάφορες πόλεις και κράτη εγκατάστασης, ωστόσο το μέγεθος, ο προσανατολισμός και ο βαθμός τυπικής οργάνωσής της διαφοροποιήθηκαν ανά εθνικότητα, γεωγραφική περιοχή και ιστορική περίοδο. Οι εθνοτοπικοί σύλλογοι αποτέλεσαν πάντως την πιο διαδεδομένη μορφή της μεταναστευτικής συλλογικότητας με τους Εβραϊκούς συλλόγους (*Jewish Landsmanshaftn*) της Αμερικής να ξεχωρίζουν ως προς τον αριθμό και τις διεθνικές δράσεις τους στις αρχές του 20ού αιώνα. Στη διεθνή βιβλιογραφία ο όρος «*landsmanshaft*» κατέστη συνώνυμος του εθνοτοπικού συλλόγου και χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει μία διαδικασία η οποία εμφανιζόταν γενικευμένη και σχεδόν φυσικοποιημένη (Foner, 2000, σελ. 171-172). Μάλιστα, κάθε μεταναστευτική ομάδα διεκδικούσε για τον εαυτό της το μονοπώλιο της σωματειακής οργάνωσης, όπως καταδεικνύουν οι ποικίλες ανεκδοτολογικές περιγραφές της «συλλογομανίας» τους, ανάλογες με αυτές που κυκλοφορούσαν και στις πατρίδες τους (Moya, 2005, σελ. 837· Schrover, 2006, σελ. 847-848). Επρόκειτο, ωστόσο, για μια κοινή πρακτική πληθυσμών αγροτικής προέλευσης, οι οποίοι είχαν διασκορπισθεί μακριά από το οικείο έδαφος, βίωναν την εμπειρία του ξένου σε έναν αστικό χώρο και ένα διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον, και συσπειρώνονταν για να αντιμετωπίσουν κοινά προβλήματα, να εκφράσουν και να διατηρήσουν την κοινή τους ταυτότητα (Waldinger, 2015, σελ. 152).

Στο χώρο της αμερικανικής ιστοριογραφίας, η οποία παρήγαγε και τον κύριο όγκο των μεταναστευτικών μελετών, οι αιτίες του σωματειακού φαινομένου για δεκαετίες αναζητούνταν στην αφομοιωτική δύναμη του αμερικανικού περιβάλλοντος και στην «διαιτερότητα» της αμερικανικής πολιτικής κουλτούρας, η οποία είχε εντυπωσιάσει τον Alexis de Toqueville στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Τη δεκαετία του 1970, σε μια προσπάθεια αναθεώρησης της εθνοκεντρικής αυτής ερμηνείας ερευνητές προέταξαν την προμεταναστευτική εθνοτική κουλτούρα ως καθοριστική για τη δημιουργία των συλλόγων. Οι πολιτισμικές παραδόσεις και οι πολιτικές δομές των κρατών εγκατάστασης και καταγωγής και οι ευκαιρίες που παρέχουν για συσπείρωση και θεσμική δράση είναι σε κάθε περίπτωση σημαντικές, όμως το κύριο ερέθισμα για τη σωματειακή δραστηριότητα αναζητείται σήμερα στην ίδια τη μεταναστευτική διαδικασία, η οποία αναδεικνύει και ισχυροποιεί τις συλλογικές ταυτότητες των νεοαφιχθέντων στο αστικό περιβάλλον όχι μόνο απέναντι στους γηγενείς αλλά και απέναντι σε άλλες εθνοτικές ομάδες, ενώ, ταυτόχρονα, προκαλεί ποικίλες ρήξεις στην καθημερινότητά τους για την αντιμετώπιση των οποίων δεν αρκούν οι στενοί συγγενικοί δεσμοί ή η ελλιπής κρατική υποδομή (Moya, ό.π., σελ. 836-840). Το αγγλο-αμερικανικό δημοκρατικό ιδεώδες και η ατομοκρατία των ΗΠΑ δεν θεωρούνται λοιπόν ότι παρείχαν την κύρια ώθηση στις σωματειακές πρακτικές των μεταναστών στις αρχές του 20ού αιώνα, ούτε ότι συνέβαλαν με καθοριστικό και ιδιαίτερο τρόπο στη δομή, τη μορφή, τη λειτουργία και την οργάνωσή τους. Η ομοιότητα των αμερικανικών συλλόγων, στην οποία επιμένουν πολλοί μελετητές, δεν απείχε στην

πραγματικότητα από την τυποποίηση που διέκρινε την ίδια περίοδο τα σωματεία στην Ευρώπη και η οποία εξασφάλιζε «μία στοιχειώδη εγγύηση δημοκρατικής λειτουργίας τους». Και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού η σωματειακή δραστηριότητα παρέμεινε κατεξοχήν ανδρική υπόθεση, καθώς αφορούσε το δημόσιο χώρο και λειτουργούσε ως μικρογραφία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος (Κουλούρη, ό.π., σελ. 161, 203-204).

Κρίσιμες μεταβλητές για τη «θεσμική πληρότητα» (*institutional completeness*) μιας εθνοτικής/εθνικής κοινότητας, δηλαδή για το πλήθος, το μέγεθος, την ποικιλία, την εξειδίκευση και την ανθεκτικότητα των συλλόγων της, θεωρούνται ο χαρακτήρας της μετανάστευσης και τα χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής κοινότητας: το μέγεθος και η συνοχή της, ο χρόνος σχηματισμού της, τα δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά της, ο βαθμός συμμετοχής της στη νέα αγορά εργασίας. Ως εξίσου σημαντικοί παράγοντες αναγνωρίζονται οι θεσμικές και πολιτικές δομές στα κράτη υποδοχής και αποστολής, καθώς και οι ευκαιρίες και τα κίνητρα που προσφέρουν για σωματειακή συσπείρωση (Breton, 1964, σελ. 193-205· Schrover and Vermeulen, 2005, σελ. 825-832). Η διασύνδεση της πολιτισμικής απόστασης των μεταναστών από την κοινωνία υποδοχής με την τάση συγκρότησης συλλόγων, αν και δεν υποβαθμίζεται από τους ερευνητές, θεωρείται ότι είναι πολύ πιο περίπλοκη απ' ό,τι είχε αρχικά εκτιμηθεί. Όπως υποστηρίζεται, πέρα από τη ρευστότητα της έννοιας της πολιτισμικής διαφοράς, γίνεται εργαλειακή χρήση της από τους ίδιους τους συλλόγους καθώς είναι αυτοί οι οποίοι επιλέγουν κάθε φορά ποια ιδιαίτερα στοιχεία της κοινότητάς τους θα αναδείξουν και θα διατηρήσουν μέσα από τις δράσεις τους (Moya, ό.π., σελ. 851· Schrover and Vermeulen, ό.π., σελ. 825-826).

Μπορεί η ώθηση για σωματειακή δράση να απορρέει από τη μεταναστευτική εμπειρία, ωστόσο οι μελετητές είναι αρκετά επιφυλακτικοί ως προς τη βαρύτητα που μπορεί να έχει στην εκδήλωση του φαινομένου το πέρασμα και μόνο των πολιτικών και διοικητικών συνόρων έναντι της γεωγραφικής ή πολύ περισσότερο της κοινωνικής απόστασης (Fitzgerald, 2008, σελ. 167). Τα ιστορικά παραδείγματα καταδεικνύουν ότι εσωτερικοί και εξωτερικοί μετανάστες ανακάλυπταν εξίσου την τοπική τους ταυτότητα μετά από το διασκορπισμό και τη συνάντησή τους σε ένα ανοίκειο περιβάλλον με νέους πληθυσμούς. Και οι δύο κατηγορίες μεταναστών βίωναν τη ρήξη των δεσμών με την πατρίδα τους και έτειναν προς την ανάπτυξη συλλογικής δράσης παρόμοιας μορφής, λειτουργίας και στόχευσης, διαφορετικής ωστόσο έντασης. Είναι κοινή η διαπίστωση ότι η διασυνωριακή «διτοπικότητα» (*bilocalism*) εμφανίζεται σήμερα πιο ανθεκτική και ισχυρή σε σχέση με την ενδοκρατική καθώς η μετακίνηση εκτός συνόρων παραμένει πιο περίπλοκη, το αίσθημα της ξενότητας σε ένα άλλο κράτος βιώνεται πιο έντονα, ενώ η λειτουργία των συλλόγων ενθαρρύνεται πολιτικά λόγω των οικονομικών τους εμβασμάτων (Waldinger, 2015, σελ. 33, 155-158).

Οι μεταναστευτικοί σύλλογοι τοπικής αλληλεγγύης αποτελούσαν λοιπόν κομμάτι της διαδικασίας εγκατάστασης και προσαρμογής των συμπατριωτών σε ένα νέο τόπο.

Λειτουργώντας διαμεσολαβητικά βοηθούσαν τα μέλη τους να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους και τις ανατροπές που προκαλούσε η μεταναστευτική διαδικασία. Αν η μετανάστευση συνιστά μια «κοινωνική εντροπία», οι εθνοτοπικοί σύλλογοι εντάσσονται στις πολιτικές που αναπτύσσουν τα υποκείμενα για να αντισταθούν ή να προσαρμοσθούν σε αυτήν. Τους παρέχουν τη δυνατότητα μέσα από επικοινωνιακές συλλογικές πράξεις να διαχειριστούν από κοινού τις εντάσεις και τα προβλήματα που βιώνουν ως απόδημοι (emigrants) και μετανάστες (immigrants) και να ισορροπήσουν μεταξύ των πολλαπλών και συχνά αντιφατικών ρόλων που καλούνται να αναλάβουν τόσο στη χώρα αποστολής όσο και σε εκείνη της υποδοχής (Lacroix, 2010a, σελ. 9-10· Νιτσιάκος, 1995, σελ. 110). Υποκινούμενοι από συναισθηματικούς δεσμούς και συμβολικά κίνητρα οι μετανάστες συμμετείχαν πράγματι στους μεταναστευτικούς συλλόγους για να εξασφαλίσουν κατ' αρχάς ένα χώρο κοινωνικοποίησης, ο οποίος αναπαρήγε σε μεγάλο βαθμό το περιβάλλον των κοινοτήτων καταγωγής και τους παρείχε ασφάλεια απέναντι στις συνθήκες αποκλεισμού που βίωναν στην κοινωνία υποδοχής. Ταυτόχρονα, όμως, τα σωματεία αυτά εκπλήρωναν πολύ πιο εργαλειακούς στόχους οι οποίοι αφορούσαν τις ανάγκες τόσο των ιδίων των μεταναστών στη χώρα εγκατάστασης όσο και των συγγενών και συμπατριωτών τους στην πατρίδα. Αναπληρώνοντας την απουσία δομών κοινωνικής πρόνοιας στο νέο κράτος οι σύλλογοι λειτουργούσαν κατ' αρχάς ως αλληλοβοηθητικά ταμεία αναλαμβάνοντας τα έξοδα ή τα διαδικαστικά ζητήματα για τη νοσηλεία των μελών τους, την κηδεία ή την επιστροφή τους στην πατρίδα. Παρείχαν στα μέλη τους ηθική βοήθεια και πρακτικές διευκολύνσεις επιτρέποντάς τους να υλοποιήσουν το μεταναστευτικό σχέδιο, ενώ σταδιακά αγωνίζονταν για την κάλυψη των εκκλησιαστικών και εκπαιδευτικών αναγκών της ίδιας της μεταναστευτικής κοινότητας. Παράλληλα επιδίωκαν τη διατήρηση της επικοινωνίας και των δεσμών με τη γενέτειρα μέσα από τη διεθνική κυκλοφορία περιοδικών και εφημερίδων. Οι περισσότεροι σύλλογοι επιδίωκαν να περάσουν πέρα από το επίπεδο της απλής νοσταλγίας αναλαμβάνοντας διεθνικές πρακτικές οι οποίες απέβλεπαν στην οικονομική στήριξη της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Χρησιμοποιούσαν πόρους που είχαν αποκτήσει στη χώρα υποδοχής για να ωφελήσουν την κοινότητα καταγωγής τους (Levitt, 2001a, σελ. 180-181).

Οι εθνοτοπικοί σύλλογοι λειτουργούσαν στην πραγματικότητα περισσότερο διατοπικά παρά διεθνικά, αφού οι διασυνδέσεις τους περιορίζονταν μεταξύ δύο διαφορετικών γεωγραφικά και διοικητικά τόπων. Οι δεσμοί των μελών τους ήταν προσωποποιημένοι και η αλληλεγγύη τους εκφραζόταν στοχευμένα (*focused solidarity*) προς τους συμπατριώτες που είχαν μείνει πίσω. Πάντως σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών και έκτακτων αναγκών η παρουσία μιας ισχυρής προσωπικότητας εθνικής εμβέλειας μπορούσε να λειτουργήσει καταλυτικά για τη συσπείρωση των συλλόγων και την κοινή δράση για την ανακούφιση της πληγείσας περιοχής (Schervish and Herman, 1988, σελ. 104-105). Ανώνυμοι και άγνωστοι μεταξύ τους οι συμμετέχοντες περνούσαν στο στάδιο της διάχυτης αλληλεγγύης (*diffuse solidarity*) προς ομοεθνείς που υπέφεραν (Faist, 2008, σελ. 28).

Σύμφωνα με τους ερευνητές, οι σύλλογοι τοπικής συνάφειας παρουσιάζουν τρία επίπεδα θεσμοποίησης και πολυπλοκότητας (Zabin and Rabadan, 1998, σελ. 7-8). Περιχαρακωμένοι σε θύλακες εγκατάστασης οι νεοαφιχθέντες συγκροτούν «κοινότητες πόνου», οι οποίες διακρίνονται από χαρακτηριστικά, όπως αυτο-οργάνωση, σχετική απουσία ιεραρχικών σχέσεων, ισχυρή αλληλεγγύη και αλληλοβοήθεια. Η συγκατοίκηση και οι συνενυρέσεις των μεταναστών σε καφενεία και χώρους εργασίας ισχυροποιούν τους εθνοτοπικούς τους δεσμούς και σταδιακά αναδεικνύουν πρόσωπα, τα οποία πρωτοστατούν σε αυθόρμητες και απροσχεδίαστες συλλογικές δράσεις για την επίλυση κοινών προβλημάτων. Η επιτυχία αυτών των άτυπων διαπροσωπικών δικτύων εκδηλώνεται μέσα από τη θεσμοποίησή τους, πρωτοβουλία η οποία αναλαμβάνεται από μια ολιγομελή επιτροπή που συγκροτείται επίσημα και οργανώνει τα μέλη της κοινότητας στη χώρα εγκατάστασης. Οι σύλλογοι καλούνται να ανταποκριθούν στις αλλαγές που υφίστανται οι ίδιες οι κοινότητες με την αύξηση των μελών τους, τη σταδιακή απώλεια της ομοιογένειάς τους μέσα από την επαγγελματική διαφοροποίηση και την κοινωνική κινητικότητα, τη μόνιμη εγκατάσταση πολλών από τους πρωτοπόρους στο νέο περιβάλλον και την προσπάθειά τους να εξισορροπήσουν μεταξύ των νέων ταυτοτήτων και των ηθικών υποχρεώσεών τους προς την κοινότητα καταγωγής (Lacroix, 2010b, σελ. 5-7). Σε μεταγενέστερο στάδιο παρατηρείται ομοσπονδοποίηση των διασκορπισμένων συλλόγων με κριτήριο τόσο την κοινότητα καταγωγής όσο και την περιφέρεια προέλευσης. Η γεωγραφική διασπορά δημιουργεί πρακτικά προβλήματα επικοινωνίας και συντονισμού, γι' αυτό και η ομοσπονδοποίηση των εθνοτοπικών συλλόγων απαιτεί οργανωτικές δεξιότητες και πόρους που μπορούν να διατεθούν μόνο από μετανάστες πλήρως ενσωματωμένους στο νέο περιβάλλον και με ισχυρό ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο (Faist, 2008, σελ. 28· Waldinger, 2015, σελ. 164). Προϊόντα μιας δυναμικής διαδικασίας ένταξης οι σύλλογοι παρακολουθούν την πορεία ενσωμάτωσης των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής, προσαρμόζοντας τις αρχές, τη φυσιολογία και τον προσανατολισμό τους στην εξέλιξη της διασπορικής ομάδας (Νιτσιάκος, 1995, σελ. 110-111).

Οι μεταναστευτικοί σύλλογοι θεωρούνται εγχώριες οργανώσεις και όχι μεταφορές ή εισαγωγές από την πατρίδα ούτε παρακλάδια ή προεκτάσεις των συλλόγων της χώρας προέλευσης. Στόχοι και σχέδια διαμορφώνονται στη νέα χώρα εγκατάστασης από άτομα, τα οποία διαβιούν σε ένα διαφορετικό οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, για λογαριασμό εκείνων που έχουν μείνει πίσω. Συνήθως, μετά από κάποιο ταξίδι επιστροφής ή εκκλήση για βοήθεια, κινητοποιούνται και αποφασίζουν ανάλογα με τη δική τους οπτική και με βάση τις δικές τους προτεραιότητες ποιους θα βοηθήσουν, σε ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο (Waldinger, 2015, σελ. 166-167· Waldinger, Popkin and Magana, 2008, σελ. 859-861). Οι περισσότεροι εθνοτοπικοί σύλλογοι διακρίνονται από χαμηλή τυπική οργάνωση, ρευστό αριθμό μελών, ευκαιριακές συναντήσεις, βραχύβια λειτουργία και επανεμφάνισή τους μετά από χρόνια με καινούρια ονόματα. Καθώς λίγοι από αυτούς έχουν κάποιο θεσμικό εταίρο στην πατρίδα για να συνομιλούν, η επικοινωνία

τους περιορίζεται για μεγάλο χρονικό διάστημα συνήθως σε κάποιο τοπικό παράγοντα. Ο χρόνος και οι πόροι που εθελοντικά προσφέρουν βιοπαλαιστές μετανάστες, τα βιώματα των μελών και η πληροφόρηση που διαθέτουν για τις ανάγκες της πατρίδας, η σταδιακή συσσώρευση οργανωσιακής εμπειρίας επηρεάζουν τις αποφάσεις χρηματοδότησης (Orozco, 2002, σελ. 41-66).

Η επίδραση των συλλόγων στις κοινότητες καταγωγής εξαρτάται από την ποιότητα και το είδος των δεσμών των ίδιων των μεταναστών, καθώς και των διασυνδέσεών τους με τους συμπατριώτες που έχουν μείνει πίσω. Η σωματειακή κινητοποίηση μπορεί να λειτουργήσει ως επιταχυντής της προόδου στις κοινότητες καταγωγής μπορεί, όμως, εξίσου να υπονομευτεί από το ιστορικό δυσπιστίας και πόλωσης της κοινότητας (Portes and Landolt, 2000, σελ. 543-544). Ο δυναμισμός των συλλόγων έρχεται αντιμέτωπος με μια σειρά από διλήμματα και προκλήσεις που αφορούν τόσο τη λειτουργία τους όσο και τις σχέσεις τους με τη γενέτειρα. Χρειάζεται κατ' αρχάς να ενθαρρύνουν την ενεργή συμμετοχή ατόμων με θεσμική απειρία στις δράσεις τους, να δεσμεύουν οικονομικά μέλη με περιορισμένους και ασταθείς πόρους και να συγκρατήσουν στους κόλπους τους μετανάστες οι οποίοι αναπτύσσουν μέσα στο χρόνο πιο εξατομικευμένες συμπεριφορές. Συγκριτικά με άλλους μεταναστευτικούς συλλόγους, τα εθνοτοπικά σωματεία είναι πιο συμπεριληπτικά, όσον αφορά τις ηλικίες και τα κοινωνικά στρώματα, όχι όμως και το φύλο, ενώ εμφανίζονται εξαιρετικά ασταθή ως προς τον αριθμό των μελών τους (Μογιά, ό.π., σελ. 853-854). Το γεγονός αυτό οπωσδήποτε σχετίζεται με την έντονη γεωγραφική κινητικότητα και τη ρευστή μεταναστευτική ιδιότητα των υποκειμένων. Επιπλέον, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι βιοπαλαιστές μετανάστες αναλαμβάνουν συχνά ανταγωνιστικούς ρόλους και υποχρεώσεις και βιώνουν μεταβαλλόμενες σχέσεις και δεσμούς στο νέο περιβάλλον με αποτέλεσμα να απομακρύνονται εύκολα από τους συλλόγους. Καθώς μπορούν να ικανοποιήσουν την ανάγκη της συναναστροφής με οικεία πρόσωπα χωρίς εμπλοκή σε τυπικούς θεσμούς, επιλέγουν να εντάσσονται στους τελευταίους μόνο όταν το εκτιμώμενο κέρδος που θα αποκομίσουν από αυτούς είναι μεγαλύτερο από το ανθρώπινο και υλικό κόστος που απαιτεί η συμμετοχή τους σε αυτούς (Waldinger, 2015, σελ. 159-162· Waldinger et al., 2008, σελ. 852-855). Οι περισσότεροι, λοιπόν, μετανάστες κυρίως υποστηρίζουν οικονομικά τις δραστηριότητες των συλλόγων παρά καθορίζουν το σχεδιασμό τους (Schervish and Herman, ό.π., σελ. 92-93).

Η ομάδα αντίθετα που ασκεί «διαχειριστικό έργο» και υποστηρίζει την οργανωτική ζωή των συλλόγων είναι αναμφισβήτητη η διοικητική ελίτ τους. Όπως υποστηρίζεται, οι σύλλογοι διοικούνται «από τα πάνω», δηλαδή από μετανάστες χρόνια εγκατεστημένους στο κράτος υποδοχής και σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά ενταγμένους σε αυτό. Διαθέτουν πόρους που τους προσδίδουν κύρος και αξιοπιστία απέναντι στα υπόλοιπα μέλη και που αξιοποιούνται για λογαριασμό της κοινότητας, όπως πολιτογράφηση, σχετικό οικονομικό πλούτο, γλωσσικές δεξιότητες και μόρφωση, γνώσεις, εμπειρία και δίκτυα (Lacroix, 2012, σελ. 72-73· Schervish and Herman, ό.π.,

σελ. 95-96). Οι διοικήσεις ακολουθούν αρχικά μια άτυπη οργάνωση, ωστόσο γρήγορα μυούνται σε στοιχειώδεις οργανωτικές και διοικητικές πρακτικές. Αν και εθελοντική δουλειά και ιδιαίτερα απαιτητική όσο οι εργασίες των συλλόγων μεγαλώνουν, η δυνατότητα συσσώρευσης κοινωνικού και οικονομικού κεφαλαίου αποτελεί κίνητρο εμπλοκής στη διοίκηση παρόλο που τελικά αυτή μονοπωλείται συνήθως από μια αυτοαναπαραγόμενη ολιγαρχία (Κουλούρη, *ό.π.*, σελ. 199-200).

Οι μεταναστευτικοί σύλλογοι έχουν να αντιμετωπίσουν την απόκλιση απόψεων και συμφερόντων μεταξύ μελών με άνισο κοινωνικο-οικονομικό στάτους και διαφορετική μόρφωση, τα προσωπικά μικροσυμφέροντα, τους εσωτερικούς ανταγωνισμούς, καθώς και τις ιδεολογικές και πολιτικές διαιρέσεις οι οποίες μεταφέρονται από την κοινότητα καταγωγής στη χώρα εγκατάστασης, δημιουργούν διχόνοιες και συχνά οδηγούν στη διάσπαση ή και τη διάλυσή τους. Συχνά μάλιστα χρειάζεται να κρατήσουν αποστάσεις από τις κυβερνήσεις των κρατών καταγωγής, οι οποίες επιδιώκουν να τους προσεταιριστούν ή και να τους χειραγωγήσουν προκειμένου να επωφεληθούν από τις διεθνικές δράσεις τους. Η πολιτική ουδετερότητα εξαγγέλλεται ως καταστατική αρχή των περισσότερων συλλόγων, προϋπόθεση της αρμονικής λειτουργίας και της επίτευξης των διακηρυγμένων στόχων τους, σπάνια, ωστόσο, ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα (Portes, 2003, σελ. 879· Portes and Landolt, 2000, σελ. 545-547· Sardinha, *ό.π.*, σελ. 80-81· Waldinger, 2015, σελ. 163). Ο χαρακτήρας τους είναι έντονα πολιτικός όχι μόνο επειδή έρχονται όλο και πιο συχνά σε επαφή και διαπραγματεύσεις με κρατικούς φορείς, ισχυροποιούν ή και υπονομεύουν τοπικά κέντρα εξουσίας αλλά και επειδή συχνά αποτελούν για τα μέλη τους προνομιακό πεδίο πολιτικής δραστηριότητας (Βασιλειάδου, 2009, σελ. 190· Goldring, 2001, σελ. 514· Landolt, Autler and Baires, 1999, σελ. 308).

Οι μελετητές έχουν επισημάνει τον έμφυλο χαρακτήρα της διοίκησης των μεταναστευτικών συλλόγων. Αν και οι γυναίκες εμφανίζονται ιδιαίτερα δραστήριες σε άτυπες συσσωματώσεις οι οποίες επικεντρώνονται στην επίλυση πρακτικών προβλημάτων που αφορούν τη χώρα εγκατάστασης, παρατηρείται σταδιακά ένα ενδιαφέρον για συμμετοχή και στους τυπικούς συλλόγους (Schrover and Vermeulen, 2005, σελ. 827). Ωστόσο η συμμετοχή τους περιορίζεται σε βοηθητικούς και συμπληρωματικούς ρόλους οι οποίοι αναπαράγουν και ενισχύουν έμφυλα στερεότυπα για τη θηλυκότητα, τον ανδρισμό, τη σεξουαλικότητα και τις έμφυλες σχέσεις. Τα κίνητρα για την εμπλοκή τους είναι περιορισμένα, ενώ καθοριστικά είναι τα δομικά εμπόδια που συναντούν, όπως η έλλειψη πολιτικής κουλτούρας και χρόνου λόγω των πολλαπλών και κοινωνικά καθορισμένων ρόλων που έχουν να επιτελέσουν στην καθημερινότητά τους. Η όλο και πιο περίπλοκη θεσμική και απρόσωπη δομή των συλλόγων, η οποία απαιτεί οργανωτικές δεξιότητες, και οι πολιτικές που χρειάζονται να αναπτυχθούν για την υλοποίηση των σχεδίων τους, μεταξύ αυτών η κινητοποίηση έμφυλων δικτύων εξουσίας, συμβάλλουν στη διαίωνιση της ανδρικής κυριαρχίας στο εσωτερικό τους (Goldring, 2001, σελ. 501-537· Itzigsohn and Giorguli-Saucedo, 2002, σελ. 790).

Οι μεταναστευτικοί εθνοτοπικοί σύλλογοι ενσωματώνουν την κοινωνική αλλαγή. Εξελίσσονται και προσαρμόζονται στις αλλαγές που υφίσταται η μεταναστευτική κοινότητα, το κράτος υποδοχής και οι ίδιες οι μεταναστευτικές ροές (Schrover, 2006, σελ. 847-864). Οι μετασχηματισμοί τους αφορούν τον τρόπο λειτουργίας τους, τη σύνθεσή τους, τα καθήκοντα και τα προσόντα της ηγεσίας, το πεδίο των δραστηριοτήτων τους, τη γλώσσα που χρησιμοποιούν για να αρθρώσουν τα αιτήματα και να υλοποιήσουν τα σχέδιά τους και φυσικά τις σχέσεις τους με την ίδια την κοινότητα καταγωγής (Lacroix, 2010b· Smith, 1998, σελ. 205).

2. Ιστοριογραφία

Οι μεταναστευτικοί τοπικοί σύλλογοι προσέλκυαν το επιστημονικό ενδιαφέρον τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Ακολουθώντας δομιστικές προσεγγίσεις, οι κατά βάση κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές αναλύσεις αυτής της περιόδου προσέγγισαν την οργανωμένη κοινωνικότητα των μεταναστών ως μηχανισμό ενσωμάτωσής τους στην κοινωνία υποδοχής. Ο βαθμός «θεσμικής πληρότητας» μιας μεταναστευτικής κοινότητας καθόριζε, σύμφωνα με την κλασική μελέτη του Breton (1964), την ένταξή της στο νέο περιβάλλον σε συνθήκες έντονων και γοργών κοινωνικών αλλαγών. Με την έρευνα να περιστρέφεται κυρίως γύρω από τους εσωτερικούς μετανάστες, η συγκρότηση τοπικών συλλόγων και η ανάπτυξη αλληλέγγυων και ψυχαγωγικών πρακτικών ερμηνεύονταν ως προεκτάσεις της κοινωνικής οργάνωσης των αγροτικών πληθυσμών οι οποίες τους παρείχαν νόημα και ασφάλεια μέσα στο νέο, αστικοποιημένο περιβάλλον (Aspraki, 2004, σελ. 137-140).

Από τη δεκαετία του 1980, με τη μετατόπιση της οπτικής πολλών κοινωνικών επιστημόνων στις στρατηγικές των υποκειμένων «οι σύλλογοι άρχιζαν να διερευνώνται ως ένα ευρύτερο πεδίο εξουσίας, ανταγωνισμού και επιρροής» (Werbner, 1985). Μέσα από συγκριτικές μελέτες επιχειρήθηκε η ανάδειξη πτυχών του σωματειακού φαινομένου, όπως η ποικιλομορφία και η ρευστότητά του, η επιρροή του στη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστευτικών πληθυσμών και οι διασυνδέσεις του με τις κοινότητες καταγωγής (Rex, Joly and Wilpert, 1987· Sassen-Koob, 1979, σελ. 314-332). Η αλλαγή παραδείγματος τη δεκαετία του 1990 επέτρεψε την επαναθεώρηση του ρόλου των συλλόγων. Ο νέος αναπτυξιακός λόγος που αναπτύχθηκε από κρατικούς φορείς, διεθνείς οργανισμούς και μη κυβερνητικές οργανώσεις μέσα στο πλαίσιο της εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού ανέδειξε το ρόλο των διασπορών ως διεθνικών φορέων ανάπτυξης. Δόθηκε έμφαση στη δυνατότητα των διεθνικών κοινοτήτων να λειτουργήσουν ως διορθωτικοί μηχανισμοί των κρατικών ανεπαρειών μέσω της αξιοποίησης του κοινωνικού τους κεφαλαίου και της κινητοποίησης ποικίλων πόρων για λογαριασμό των κρατών καταγωγής (Faist, 2008, σελ. 21-42). Ειδικά όσον

αφορά την οικονομική τους δυναμική, αναγνωρίστηκε ότι τα ποσά που αποστέλλονται συλλογικά και οργανωμένα προς όφελος των κοινοτήτων καταγωγής αποτελούν «πόρους υψηλής ποιότητας» οι οποίοι μπορούν να λειτουργήσουν μετασχηματιστικά για τις τοπικές υποδομές και την ποιότητα ζωής των κατοίκων λόγω και της εξω-οικονομικής διάστασής τους (Goldring, 2004, σελ. 808, 822-823).

Τα διεθνικά δίκτυα και οι μεταναστευτικοί σύλλογοι βρέθηκαν μετά το 1990 στο επίκεντρο των αισιόδοξων σχεδίων των εθνικών και διεθνών οικονομικών αναπτυξιακών οργάνων (Faist, 2008, σελ. 22). Αναδείχτηκαν ως ένας «ερασιτεχνικός αναπτυξιακός μηχανισμός», ο οποίος μπορούσε να αξιοποιηθεί από κρατικούς και υπερεθνικούς «επαγγελματίες της ανάπτυξης» για να ανακουφίσει τη φτώχεια στον Παγκόσμιο Νότο (Mercer, Page and Evans, 2009, σελ. 141-161). Στη διεθνή ανάπτυξη, διάδοση και εξέλιξη των εθνοτοπικών συλλόγων εστίασε και η ακαδημαϊκή κοινότητα στο πλαίσιο της διερεύνησης των πολύπλοκων και δυναμικών διεργασιών οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Οι σύλλογοι ταυτίστηκαν με τις κατεξοχήν θεσμολογούμενες διεθνικές πρακτικές των μεταναστών, οι οποίες καλύπτουν κοινωνικο-πολιτισμικές ανάγκες του διεθνικού πεδίου, έχουν σημαντικές οικονομικές προεκτάσεις και μεγάλη ορατότητα (Itzigsohn and Giorguli-Saucedo, 2002· Portes, Escobar, Radford, 2007, σελ. 245). Διαβλέποντας την αλληλεπίδραση των πρακτικών και των φορέων της «διεθνικότητας από τα κάτω», οι μελετητές ερμήνευσαν το σχηματισμό των εθνοτοπικών συλλόγων ως απόρροια της δυναμικής των οικογενειακών εμβασμάτων. Όπως υποστηρίχτηκε, οι χρηματικές ροές οι οποίες βελτιώνουν τους όρους διαβίωσης των νοικοκυριών θέτουν τις βάσεις για τη διεθνική επικοινωνία των αποδήμων ενθαρρύνοντας τη διοχέτευση συλλογικών πόρων για τις ανάγκες της τοπικής κοινότητας (Orozco, 2002, σελ. 7-11).

Η βιβλιογραφική παραγωγή μετά το 1990 στις δύο πλευρές του Ατλαντικού υπήρξε, ωστόσο, από την αρχή άνιση, καθώς η πλειονότητα των ερευνητών επικεντρώθηκε στις ΗΠΑ και στους σύγχρονους εθνοτοπικούς συλλόγους των μεταναστών της Κεντρικής και Λατινικής Αμερικής. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια διεύρυνση του ερευνητικού ενδιαφέροντος στις σωματειακές πρακτικές και των ασιατικών μεταναστευτικών πληθυσμών στις ΗΠΑ, όπως επίσης και στη συγκριτική εξέταση της ανάπτυξης του φαινομένου σε ευρωπαϊκά κράτη υποδοχής (Portes and Fernández-Kelly, 2015). Συνεχίζουν, ωστόσο, να παραμένουν ελάχιστες οι ιστορικές προσεγγίσεις του φαινομένου. Μπορεί δηλαδή να αναγνωρίστηκε το ιστορικό βάθος της μεταναστευτικής συλλογικότητας, οι ιστορικές μελέτες ωστόσο που έχουν ως σήμερα εκπονηθεί περιορίζονται σε συγκριτικές επισκοπήσεις των μεταναστευτικών ρευμάτων του 20ού αιώνα στις ΗΠΑ και σε συγκεκριμένες ομάδες, όπως τους Εβραίους (Soyez, 1997) και τους Λατινοαμερικάνους (Foner, 2000).

B. Το σωματειακό φαινόμενο και οι Ελληνοαμερικανοί

1. Οι διατοπικοί δεσμοί των Ελλήνων μεταναστών

Τα πρώτα πλαίσια αναφοράς των μεταναστών που έφταναν από το ελληνικό βασίλειο στην Αμερική σχετίζονταν κυρίως με τη θρησκεία, τους συγγενικούς δεσμούς και τον τόπο καταγωγής τους. Στα χρόνια της μαζικής εξόδου η πατρίδα δεν ταυτιζόταν τόσο με την Ελλάδα ως πολιτική οντότητα· νοηματοδοτούνταν ως ένας συγκεκριμένος κοινωνικός τόπος, δηλαδή ως το χωριό, η επαρχία ή και η γειτονιά με τους προσωπικούς και κοινωνικούς δεσμούς που ο τόπος αυτός είχε συνυφάνει (Λαλιώτου, ό.π., σελ. 192). Η ισχυρή ταύτιση των κατοίκων της Παλαιάς Ελλάδας με τις κοινότητές τους, η οποία απέρρευε από τη γεωγραφική και οδική απομόνωσή τους, τη διοικητική οργάνωση, τις κρατικές πολιτικές και το ιστορικό παρελθόν μεταφερόταν στο Νέο Κόσμο και ανασυγκροτούνταν μέσα από τα μεταναστευτικά δίκτυα. Τα τελευταία συνέδεαν χωριά και επαρχίες του ελληνικού βασιλείου με αμερικανικές μεγαλουπόλεις ορίζοντας διατοπικούς δεσμούς (Vecoli, 1964, σελ. 407-408). Κατήϋθναν αλυσιδωτά συντοπίτες σε συγκεκριμένες πόλεις και γειτονιές, κατοικίες και είδη εργασίας, ενώ τους τροφοδοτούσαν με τοπικά προϊόντα, συζύγους, πληροφορίες και μηνύματα από τους οικείους. Οικοδομούσαν ένα εκτεταμένο διατλαντικό σύστημα επικοινωνίας και κοινωνικού ελέγχου διασφαλίζοντας την εξ αποστάσεως άσκηση κοινωνικής πίεσης και τις οικογενειακές και κοινοτικές δεσμεύσεις (Glick-Schiller, 1999, σελ. 100· Morawska, 1991, σελ. 281-282).

Οι τοπικοί δεσμοί αντανακλούνταν στην κοινωνική ζωή και την κοινοτική οργάνωσή τους οι οποίες ανασυγκροτούσαν το κοινωνικό περιβάλλον του τόπου προέλευσής τους. Στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις οι μετανάστες συνέχιζαν να «αναγνω[ρίζουν] τη[ν] ταυτότητά τους σε ένα κοινό, τοπικά προσδιορισμένο και περιορισμένο χώρο αλληλογνωριμίας» (Βεντούρα, 1994, σελ. 76). Ο Saloutos (1964, σελ. 76) ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «οί Έλληνες [μετανάστες] συνήθιζαν να δουλεύουν, να κοιμούνται, να τρώνε και να πίνουν σύμφωνα με τα χωριά, τις περιοχές και τις επαρχίες προέλευσής τους» και απέδιδε τη δυσκολία υπέρβασης του τοπικισμού στα διαφορετικά έθιμα, στην περηφάνια, την αυτοπεποίθηση και το ιδιαίτερα ανεπτυγμένο ανταγωνιστικό πνεύμα. Η αυτονόμησή τους από τα τοπικά δίκτυα προσέκρουε βέβαια και σε πρακτικές ανάγκες: άγνοια της γλώσσας και των κωδίκων του νέου περιβάλλοντος, ανάγκη εξοικονόμησης χρημάτων και αναζήτησης ψυχολογικής ασφάλειας σε οικεία πλαίσια αναφοράς και σε γνώριμες κοινωνικές σχέσεις. Οι διατοπικοί δεσμοί ενισχύονταν ακόμα περισσότερο, καθώς οι μετανάστες, οι οποίοι ήλπιζαν ότι θα βρεθούν στη «γη της Επαγγελίας», έρχονταν αντιμέτωποι με τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας. Η εποχικότητα των εργασιών και τα ακανόνιστα μεροκάματα, η απουσία κρατικών δομών προστασίας

των ασθενών, των τραυματισμένων και των ανέργων επέβαλλαν την προσφυγή στην αρωγή και αλληλεγγύη των τοπικών δικτύων (Glick-Schiller, 1999, σελ. 100).

Η μορφή της εγκατάστασης των Ελλήνων μεταναστών στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις υπαγορεύτηκε από τον ομαδικό χαρακτήρα της μετακίνησής τους (*group settlements*), τη συγγενική σύνθεση των ομάδων (*kinship groups*), τη συνεχή ανατροφοδότηση των συσσωματώσεων με νέες αφίξεις συγχωριανών (*chain settlements*), καθώς επίσης την προσέλευση σταδιακά στην ίδια περιοχή και άλλων εθνοτοπικών ομάδων (*gravitation settlements*) με στόχο την αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων (Vlachos, 1968, σελ. 75). Έτσι, οι πρωτοπόροι Λακεδαιμόνιοι και Αρκάδες, κατευθύνονταν κυρίως στο Σικάγο και το Λούουελ, οι Αργεΐτες στην Ατλάντα, οι Αραχωβίτες της Σπάρτης στη Βόρειο και Νότιο Καρολίνα, οι Κρητικοί στο Σωλτ Λέικ Σίτυ της Γιούτα, οι Δωδεκανήσιοι στο Τάρπον Σπρινγκς (Κιτροέφ, 1999, σελ. 153-159· Μαλαφούρης, ό.π., σελ. 193). Οι ελληνικές κοινότητες δεν αποτέλεσαν ένα ομοιογενές και αρραγές σύνολο αλλά ένα άθροισμα υποομάδων, οι οποίες διακρίνονταν από τις επιμέρους τοπικές και περιφερειακές διαιρέσεις, ταυτόχρονα, όμως, και τις ευρύτερες πολιτισμικές ταυτίσεις τους (Vlachos, 1968, σελ. 76-81).

Οι τοπικές ταυτίσεις παρείχαν οφέλη και ισχύ, δημιουργούσαν ασφάλεια, εμπιστοσύνη και ισχυρή αλληλεγγύη. Αντιπάθειες και βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των εθνοτοπικών ομάδων ήταν συχνές, ειδικά στα σιδηροδρομικά συνεργεία. Ξεκινούσαν από μικροπαρεξηγήσεις και έχθρες, οι οποίες μεταφέρονταν από την πατρίδα και φυσικά από τον ανταγωνισμό για την εργασία, όπως διαφαίνεται και στο περιστατικό συμπλοκής που κατέγραψε ο Χρήστος Θεοδωρακόπουλος (Καββαδίας, 2013, σελ. 27):

«[Ε]πήγα εις το Λύνγγον Νεμπράσκα με 25 πατριώτες Καλαβρυτινούς και 30 Μεσσήνιοι να εργασθούμε εις την γραμμήν με 1,60 την ημέραν. Όπου μας λέγει ο Μπόσης ότι όλοι ομού θα εκλέξουμε έναν να ομιλεί την αγγλικήν καλώς διερμηνέα. Τότε οι Καλαβρυτινοί εκλέξαμε ιδικόν μας, και οι Μεσσήνιοι ήθελαν ιδικόν τους. Προήλθε σύγχησις και εβρισθήκαμε, όπου αρχίσαμε πρώτον τας γροθιές κατόπιν με ξύλα, με πέτρες, όπου εμαχόμεθα περίπου από μισή ώραν, όπου ετραυματίσθησαν πολλοί εκατέρωθεν. [...] Έγινε σχεδόν μάχη, σαν Τούρκοι με Έλληνες στο Σαραντάπορο!»³⁵⁸

Ο συγχωριανός λειτουργούσε κατά αντίστιξη του «ξένου», με τον τελευταίο να μην ταυτίζεται αποκλειστικά με τον αλλοεθνή ή τον αλλόθρησκο, αλλά πολλές φορές και με τον Έλληνα που προερχόταν από άλλη επαρχία. Τα φαντασιακά σύνορα του ανήκειν μεταβάλλονταν κάθε φορά ανάλογα με τις συνθήκες και το διακύβευμα (Γκριν/Green, 2004, σελ. 55-56). Έτσι, αν στην εθνοτική αγορά εργασίας οι υπάλληλοι προσλαμβάνονταν

358. Βλ., επίσης, αντίστοιχο επεισόδιο μεταξύ Κορινθίων και Ρουμελιωτών (Παπανικόλα, ό.π., σελ. 233-236).

βάσει της ελληνικής τους καταγωγής, οι εθνοτοπικοί δεσμοί αναδεικνύονταν συχνά σε νέο πλεονέκτημα για την προτίμησή τους.³⁵⁹ Σύμφωνα με την Γκριν/Green (2004, σελ. 128), στους οικονομικούς θύλακες και τους εθνοτικούς θώκους «τα υποκείμενα επεξεργάζονται τις δικές τους στρατηγικές, κάνουν τους δικούς τους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς υπολογισμούς». «[Α]ν και η εθνοτική επιχείρηση μπορεί να αποτελεί ευκαιρία να αποφευχθούν οι διακρίσεις και οι περιβάλλοντες εξαναγκασμοί, [...] συχνά περικλείει επίσης τις δικές της διακρίσεις απέναντι [...] στους ίδιους τους ομοεθνείς» (Στο ίδιο, σελ. 130). Στηριζόμενοι ακριβώς στις εθνοτοπικές και κοινωνικές τους σχέσεις, οι Έλληνες μετανάστες εμφανίζονταν ιδιαίτερα ανταγωνιστικοί απέναντι στους συμπατριώτες τους.

Τα εθνοτοπικά δίκτυα δεν ήταν φυσικά απαλλαγμένα από σχέσεις εκμετάλλευσης. Νεαρά αγόρια στρατολογούνταν από «συμπατριώτες» και «συγγενείς» για να γίνουν λούστροι, πλανόδιοι πωλητές και βοηθοί στα εμπορικά καταστήματα, ενώ ενήλικες μετανάστες προσέφευγαν αναγκαστικά σε συστημένους εργατομεσίτες για να εισέλθουν στη μισθωτή εργασία (Μαλαφούρης, ό.π., σελ. 120-127· Fairchild, ό.π., σελ. 173-188· Saloutos, 1964, σελ. 48-58). Ο «πάτρωνας» Λεωνίδας Σκλήρης, γιος του δημάρχου Βρεσθέων Λακωνίας, είχε καταφέρει να αναδειχθεί στον «Τσάρο των Ελλήνων» στις δυτικές πολιτείες στις αρχές του 20ού αιώνα εκμεταλλευόμενος κατεξοχήν το πληθές μεταναστευτικό δίκτυο των κοινοτήτων του Πάρωνα και την οικογενειακή πολιτική επιρροή, όπως φαίνεται από την παρακάτω αγγελία:

*«Οι μεταβαίνοντες μετανάσται εν Αμερική Έλληνες και άλλων εθνών
δύνανται να συνεννοηθούν με τον Λεωνίδα Γ. Σκλήρην διά να εργασθούν
επί έτη πολλά και με προστασίαν μεγάλην. Οι τοιοῦτοι δύνανται να λάβουσι
συστατικήν επιστολήν παρ' εμού του πατρός του Γ. Ν. Σκλήρη εις Βρέσθενα
του δήμου Οινούντος της Λακεδαίμονος διά το ασφαλέστερον».*³⁶⁰

Τα δίκτυα εξασφάλιζαν όχι μόνο εργασία αλλά και στέγη. Προς εξοικονόμηση χρημάτων οι μετανάστες ζούσαν ομαδικά σε φτηνά διαμερίσματα ή σε εργατικά καταλύματα, μαγειρεύαν και κοιμόντουσαν εκ περιτροπής. Η προσωρινή συμβίωση με μία συγγενική οικογένεια αποτελούσε συνηθισμένη εναλλακτική για κάθε νεοφερμένο (Παπανικόλα, ό.π., σελ. 43). Ακόμα και οι φωτογραφίες που απέστειλαν στις οικογένειές τους ήταν ομαδικές όχι μόνο για τον περιορισμό του κόστους τους αλλά και για την πληροφόρηση των

359. *Εθνικός Κήρυξ*, 10/08/1923· *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς*, Απρίλιος 1912, σελ. 6-7.

360. *Σκριπ*, 31/08/1910. Βέβαια οι δικτύώσεις του Σκλήρη την επόμενη δεκαετία δεν είχαν αποκλειστικά εθνοτοπικό χαρακτήρα, όπως καταδεικνύει η αναρρίχηση του αδελφού του στο αξίωμα του προέδρου του τμήματος της Πανελληνίας Ένωσης στο Σολτ Λέικ Σίτι (Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 47-49· Παπαδόπουλος, 2008, σελ. 255-256· Παπανικόλα, ό.π., σελ. 194-195, 203, 303· Παπανικόλας, 2000, σελ. 62-67, 88-91, 353-355).

οικείων ότι το απόδημο μέλος παρέμενε ενταγμένο στο εθνοτοπικό δίκτυο. Κεντρικός θεσμός στη μεταναστευτική καθημερινότητα ήταν φυσικά τα καφενεία. Εμφανίζονταν σε κάθε συνοικία όπου εγκαθίστατο κάποιο δίκτυο Ελλήνων μεταναστών και αποτελούσαν ταυτόχρονα κέντρα αναψυχής και διασκέδασης, σημεία συνάντησης με τους νεοφερμένους, εργοδοτικά πρακτορεία και άτυπα ταχυδρομικά παραρτήματα. Είχαν συγκεκριμένη εθνοτοπική πελατεία, την προέλευση της οποίας μαρτυρούσε η επωνυμία τους. Τα εντευκτήρια αυτά με τον καφέ, το ελληνικό φαγητό, τη χαρτοπαιξία, τους περιοδεύοντες μουσικούς, τις παραστάσεις καραγκιόζη και τις ποικίλες λειτουργίες και διευκολύνσεις τους ανασυγκροτούσαν ένα καθαρά ελληνικό περιβάλλον με έντονες τοπικές αναφορές (Georgakas, 1987, σελ. 16-17· Μαλαφούρης, ό.π., σελ. 115-116· Παπανικόλα, ό.π., σελ. 180-181, 183-184, 200· Παπανικόλας, 2000, σελ. 56-58· Saloutos, 1964, σελ. 78-83).

Μέσα σε αυτούς τους τοπικούς θύλακες οι μετανάστες, με ένα αίσθημα προσωρινότητας επιχειρούσαν να διατηρήσουν τις πατροπαράδοτες συνήθειες και την ατμόσφαιρα της ελληνικής επαρχίας. Αν και η ανδρική φιλία και συντροφικότητα ήταν ανοικτή προς άλλους ομοεθνείς, οπωσδήποτε οι κοινωνικές σχέσεις διευκολύνονταν από τη γεωγραφική και πολιτισμική εγγύτητα. Στις συζητήσεις και τις αφηγήσεις του ελεύθερου χρόνου, εκτός από τα εθνικά και πολιτικά ζητήματα της Ελλάδας, οι μετανάστες αναπαρήγαν με το χαρακτηριστικό τοπικό ιδίωμα και την ιδιαίτερη προφορά τοπικές αναφορές, τις οποίες ανακαλούσαν μέσω της μνήμης και ενίσχυαν μέσα από τις πληροφορίες που παρείχε ο τοπικός Τύπος και η οικογενειακή αλληλογραφία (Λαλιώτου, ό.π., σελ. 196-198).³⁶¹ Με την ντοπιολαλιά τους, την τοπική ενδυμασία που επιδείκνυαν παραστασιακά στις αργίες και τις γιορτές (στο ίδιο, σελ. 231-268), τα γλέντια και την τήρηση των θρησκευτικών παραδόσεων, την κατανάλωση εθνοτικών προϊόντων και την ανάγνωση επαρχιακών εφημερίδων, ανασυγκροτούσαν το μικρόκοσμο του χωριού τους. Η πολιτισμική αυτή κληρονομιά υπήρξε ιδιαίτερα ανθεκτική απέναντι στην αλλαγή και την εμπειρία της μετανάστευσης (Ρέπουλης, 1912, σελ. 101).

Η κοινωνική ζωή λοιπόν των μεταναστών δεν αποδιοργανωνόταν με τη μετακίνηση στην Αμερική. Οι νεοφερμένοι διαχειρίζονταν την αποκοπή τους από το κοινωνικό τους περιβάλλον και την αίσθηση ότι είναι μόνοι και απροστάτευτοι μέσα στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις συντηρώντας τις τοπικές μνήμες και διαφορές, τα έθιμα, τις αξίες και τους κώδικες συμπεριφοράς, προσφεύγοντας ακόμα και στα τοπικά πελατειακά δίκτυα της γενέτειρας (Κουρτούμη-Χαντζή, ό.π., σελ. 295-296). Θεωρώντας τη μετακίνησή τους ως προσωρινή, διατηρούσαν το κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιό τους προκειμένου να το επανενεργοποιήσουν όταν θα επέστρεφαν (Βεντούρα, 1994, σελ. 59). Ο συγχρωτισμός με τους συντοπίτες, η αλληλεγγύη, αλλά και ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος που τους ασκούσαν, διασφάλιζαν την ικανοποίηση των πολλαπλών δεσμεύσεών τους προς

361. Βλ. και Ιωάννης Βολικός, «Ελληνούπολις και Βαβυλωνία», *Θεσσαλονίκη Σικάγου*, 6/08/1932.

την οικογένεια και την πατρίδα και επιβεβαίωναν το ανήκειν στην κοινότητα καταγωγής. Η ομοκοινωνικότητα και συντροφικότητα διατηρούνταν όχι μόνο τον πρώτο καιρό, αλλά και αργότερα, όταν δημιουργούσαν οικογένειες με συζύγους που τροφοδοτούσαν τα εθνοτοπικά δίκτυα ή όταν επανασυνδέονταν στην Αμερική με οικογενειακά μέλη που είχαν αφήσει πίσω.

Η οργάνωση της σωματειακής δραστηριότητας των Πελοποννήσιων μεταναστών ακολουθούσε, επίσης, τις γεωγραφικές διαιρέσεις και υποδιαιρέσεις της πατρίδας παράγοντας έναν ιδιόμορφο «αυτοεπιτόπιο» ή «επιχώριο» τοπικισμό.³⁶² Η σύσταση εθνοτοπικών σωματείων που πολλαπλασιάζονταν συνεχώς με κριτήριο τις πολλαπλές γεωγραφικές και πολιτισμικές ταυτίσεις των μελών προσέφερε στα μέλη τους εκτός από υλική και ηθική συνδρομή, την αίσθηση της στενότερης εκπροσώπησης, το συγχρωτισμό με γνώριμους ανθρώπους και τη συνέχεια με τη ζωή της ιδιαίτερης πατρίδας. Οι σύλλογοι αυτοί, αν και ολιγομελείς στη σύνθεση, βραχύβιοι στη διάρκεια, διαρκώς όμως αυξανόμενοι, μαρτυρούσαν την ανάγκη των μεταναστών να αυτοπροσδιοριστούν με τα οικεία κάθε φορά κριτήρια. Στην περίπτωση της ελληνικής κοινότητας του Σικάγο, οι νεοφερμένοι Αρκαάδες, οι οποίοι εντάχθηκαν αρχικά στον πρωτοπόρο σύλλογο «Λυκούργο» που ίδρυσαν οι Σπαρτιάτες το 1892, προχώρησαν λίγο αργότερα στη συγκρότηση δύο δικών τους σωματείων, της «Τεγέας» και της «Αρκαδίας». Τις επόμενες δεκαετίες οι αρκαδικές συσσωματώσεις αυξήθηκαν προκειμένου να ικανοποιήσουν τις υπάλληλες ταυτίσεις των μεταναστών σε επίπεδο χωριού, περιφέρειας και νομού, ταυτόχρονα, όμως, να εκφράσουν τη διεύρυνση των δικτύων τους και τη συσώρευση συλλογικής οργανωτικής γνώσης.

Ο τοπικός πατριωτισμός των πρωτοπόρων μεταναστών δεν απέτρεπε τη συνεργασία τους, εμπόδιζε, όμως, συχνά την κοινή εκπροσώπησή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κοινότητες του Κοσμά Αρκαδίας και του Βρονταμά Λακωνίας, οι κάτοικοι των οποίων ήταν «διπλοκάτοικοι», εκπροσωπούνταν στο Σικάγο τον πρώτο καιρό από χωριστούς συλλόγους και μόνο στα τέλη της πρώτης δεκαετίας προχώρησαν σε ενιαία εκπροσώπηση, στο Σύλλογο των Κοσμιτοβρονταμιτών «οι Άγιοι Ανάργυροι» (Βασδέκης, 2004, σελ. 164). Συχνά πάλι ο ισχυρός τοπικισμός στεκόταν εμπόδιο στην κοινοτική οργάνωση των μεταναστών. Ανατροφοδοτούσε παλιές έριδες και ανταγωνισμούς και οδηγούσε σε νέες αντιπαλότητες, συχνά και συγκρούσεις, όπως καταδεικνύει η ρήξη που σημειώθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα στην κοινότητα του Σικάγο μεταξύ Σπαρτιατών και Τριπολιτσιωτών (Κιτροφέφ, 1999, σελ. 165-166· Μαλαφούρης, ό.π., σελ. 179-180· Saloutos, ό.π., σελ. 123-125).

Ο τοπικός χαρακτήρας των μεταναστευτικών οργανώσεων εκφραζόταν πάντως όχι μόνο μέσω της κοινής καταγωγής των μελών τους, αλλά και μέσω του περιορισμού της λειτουργίας τους στα όρια κάποιας αμερικανικής μεγαλούπολης (Καρπόζηλος, ό.π., σελ.

362. Ιωάννης Βολικός, «Πρωτοπόρα σωματεία Ελληνουπόλεως», *Θεσσαλονίκη Σικάγου*, 20/08/1932.

80). Η πληθώρα, ο ανταγωνισμός των τοπικών σωματείων και οι πρακτικές δυσκολίες της επικοινωνίας καθυστέρησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα την ομοσπονδοποίησή τους. Η δυσπιστία προς κάθε συγκεντρωτική απόπειρα υποκινούμενη από την ελληνική κυβέρνηση και η προσήλωση στους απτούς δεσμούς της περιορισμένης κοινής καταγωγής τους παρεμπόδιζαν και τη δημιουργία εθνικών συλλόγων (Παπαδόπουλος, 2008, σελ. 159-184, 252-261). Ο Πρεσβευτής Λάμπρος Κορομηλάς, ο οποίος πρωτοστάτησε στη συγκρότηση της «Πανελληνίου Ενώσεως», προβληματιζόταν σχετικά με αυτή την επιμονή: «Ουδέν απολύτως συνέχει αυτούς ειμή μόνον η μνήμη του χωρίου των» (Παρατίθεται: Στο ίδιο, σελ. 167).

Οι σχεσιακές ταυτίσεις (*relational modes of identifications*) των πρώτων Ελλήνων μεταναστών, σχέσεις συγγένειας, εντοπιότητας και πατρωνίας, οι οποίες παρέπεμπαν στις παραδοσιακές κοινότητες καταγωγής άρχισαν βέβαια να υποχωρούν σταδιακά υπέρ νέων κατηγορικών ταυτίσεων (*categorical modes of identifications*), οι οποίες τους επέτρεπαν να οργανώσουν το παρόν και να σχεδιάσουν το μέλλον μέσα στο σύγχρονο αμερικανικό περιβάλλον (Brubaker and Cooper, 2000, σελ. 15). Η άφιξη των πρώτων εθελοντών από την Αμερική στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 θεωρείται δείγμα της ισχυροποίησης των εθνικών συναισθημάτων, τα οποία εκδηλώθηκαν ακόμα εντονότερα με τους Βαλκανικούς Πολέμους. Τη σταδιακή αποκρυστάλλωση της ταυτότητας των Ελλήνων μεταναστών γύρω από την εθνική καταγωγή αναδεικνύει, επίσης, η σταδιακή συμμετοχή τους στους εθνικούς εράνους και η αρωγή τους προς ομοεθνείς που πλήττονταν από φυσικές καταστροφές. Στα επόμενα χρόνια έντονη υπήρξε και η επιρροή της ελληνικής πολιτικής ζωής στη μεταναστευτική καθημερινότητα με αποκορύφωση τη βίωση του «εθνικού διχασμού». Παράλληλα, αρκετοί Έλληνες μετανάστες άρχισαν να συμμετέχουν σε εργατικούς αμερικανικούς αλληλοβοηθητικούς συλλόγους και διαμαρτυρίες, ενώ στο Μεσοπόλεμο δραστηριοποιήθηκαν στο συνδικαλιστικό κίνημα. Στις νέες ταυτίσεις τους συμπεριλαμβάνονταν πλέον και η ταξική συνείδηση (Καρπόζηλος, 2010).

Στο Μεσοπόλεμο, υπό το βάρος των νέων κοινωνικο-οικονομικών και δημογραφικών μετασχηματισμών και εμπειριών, οι μετανάστες άρχισαν να στρέφουν την προσοχή τους στην αμερικανική ζωή, απομακρυνόμενοι από τα ελληνικά πολιτικά κόμματα και το στενά εθνοτοπικό περιβάλλον. Η υπέρβαση του τοπικισμού, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα ανθεκτικός στα χαμηλότερα στρώματα, κρινόταν από τις ηγετικές ομάδες των ελληνικών κοινοτήτων ως προϋπόθεση αποδοχής τους από την αμερικανική κοινωνία (Παπαδόπουλος, 2008, σελ. 507). Οι μετανάστες, αντί για την αναπαραγωγή των εθνοτικών τους χαρακτηριστικών, προχώρησαν στη διαχείριση της εθνοτικής μνήμης τους, τμήμα της οποίας αποτελούσε και η εθνοτοπική ταύτιση, μέσα στο πλαίσιο του εξαμερικανισμού και υπό την επιρροή της μαζικής κουλτούρας. Οι περισσότεροι επέλεξαν την επιλεκτική χρήση των τοπικών ταυτίσεών τους και την ανασηματοδότηση των παραδοσιακών πρακτικών τους χωρίς να οδηγηθούν στην ολική «λήθη του παρελθόντος» τους (Anagnostou, 2004). Το επίκεντρο των πολιτικών και πολιτισμικών ταυτίσεών τους

είχε πλέον μεταστραφεί προς την Αμερική, το ενδιαφέρον τους, ωστόσο, για την ιδιαίτερη πατρίδα παρέμεινε ζωντανό και τροφοδοτούνταν πολλαπλώς (Alessios, 1926, σελ. 14-18). Μπορεί να είχαν εγκαταλείψει πολλούς από τους «ελληνικούς τρόπους», όπως τις ιδιαίτερες ενδυματολογικές συνήθειες και «βάρβαρα» τοπικά έθιμα, όπως τη βεντέτα, να είχαν μεταγράψει τα οικογενειακά ονόματα και τις επωνυμίες των καταστημάτων τους «επί το αμερικανικότερον», όμως οι μετανάστες συνέχισαν να συμμετέχουν σε τοπικούς συλλόγους, να εγγράφονται συνδρομητές σε επαρχιακές εφημερίδες, να καταναλώνουν τοπικά προϊόντα και να αναζητούν νύφες με προξενιό από τον τόπο τους. Ταυτόχρονα, το ενδιαφέρον για την ιδιαίτερη πατρίδα συντηρούσαν οι στήλες των ομογενειακών εφημερίδων οι οποίες συμπεριλάμβαναν απαραίτητα νέα και ανταποκρίσεις από τις επαρχίες, οι εθνοτοπικές αδελφότητες και ομοσπονδίες αλλά και οι διεθνικές δραστηριότητες των δύο ελληνοαμερικανικών οργανώσεων, της ΑΧΕΠΑ και της ΓΚΑΠΑ. Τα εθνικά «προσκυνήματα» στην Ελλάδα που ξεκίνησαν οι οργανώσεις αυτές μετά το 1928 περιλάμβαναν απαραίτητα την επίσκεψη στους τόπους καταγωγής, τη συμμετοχή σε τοπικά γλέντια, την τέλεση γάμων και την πραγματοποίηση δωρεών.

2. Εθνοτοπικοί σύλλογοι της Αμερικής

Η τυπική και οργανωμένη δημόσια κοινωνικότητα των Ελλήνων μεταναστών στην Αμερική ανάγεται στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα. Η τάση συγκρότησης εθνοτοπικών σωματείων στις μεγάλες αμερικανικές πόλεις δεν φαίνεται να συσχετίζεται με τη «συλλογομανία» που παρατηρείται την ίδια περίοδο στο ελληνικό κράτος. Η σωματειακή δράση στη Αμερική αποτελούσε περισσότερο εξέλιξη της άτυπης ομόφυλης κοινωνικότητας που αναπτυσσόταν μέσα στους μεταναστευτικούς θύλακες και σε χώρους όπως τα καφενεία. Τα τελευταία αναβίωναν κατά κάποιο τρόπο την κοινωνική οργάνωση της πατρίδας και προσέφεραν τις συνθήκες για την εθνοτοπική επαφή, την ανταλλαγή και τη σύσφιξη των δεσμών. Η νέα αυτή μορφή κοινωνικότητας είχε φυσικά τις ρίζες της στο παρελθόν των μεταναστών και στους πολιτισμικούς κώδικες των αγροτικών κοινωνιών. Η ισχυρή κοινοτική αλληλεγγύη εκφραζόταν με την προσφορά συλλογικής εργασίας σε κοινοτικά έργα και τη λειτουργία άτυπων δικτύων αλληλοβοήθειας μεταξύ συγγενών, γειτόνων και συγχωριανών σε περιόδους εντατικής αγροτικής εργασίας στηριζόμενων στην αρχή της αμοιβαιότητας (Παπαθανασίου, ό.π., σελ. 102). Η μεταναστευτική συλλογικότητα αντανάκλασε, όμως, ταυτόχρονα το νέο κώδικα συμπεριφορών που διαμόρφωναν σταδιακά οι μετανάστες στο νέο αστικό περιβάλλον. Η ανάγκη συσπείρωσης για την αντιμετώπιση των δυσκολιών, η επαφή με μια νέα οργάνωση του χρόνου, οι πιέσεις που δέχονταν για την προσαρμογή στην κοινωνία υποδοχής μετανάστες οι οποίοι ανέρχονταν στα μικροαστικά στρώματα, όπως και η επιρροή από τις δημοκρατικές και θεσμικές υποδομές της Αμερικής, επέτρεπαν στην

ισχυρή ακόμα τοπική συνείδηση να βρει πεδίο έκφρασης στην οργανωμένη δημόσια συναναστροφή και συσπείρωση. Επρόκειτο, λοιπόν, όχι για επιβίωση ή απλή μεταφορά μιας παραδοσιακής νοοτροπίας και συμπεριφοράς στο αμερικανικό περιβάλλον, αλλά για μια δυναμική αξιοποίηση στοιχείων της αγροτικής κοινωνικής οργάνωσης στην πορεία αστικοποίησης των μεταναστών (Κουλούρη, ό.π., σελ. 34· Νιτσιάκος, 1995, σελ. 110-112).

Τα πρώτα ελληνικά σωματεία όπως η «Αθηνά» στη Νέα Υόρκη και ο «Πλάτων» στη Βοστώνη, τα οποία ιδρύθηκαν το 1891, είχαν πανελλήνιο χαρακτήρα και βραχύβια διάρκεια. Όσο όμως το μεταναστευτικό ρεύμα διογκωνόταν και τα δίκτυα διαμόρφωναν θύλακες από την ίδια περιφέρεια, τόσο η σωματειακή ιδέα εξαπλωνόταν με τη μορφή κάποιας εθνοτοπικής αδελφότητας. Λειτουργώντας διαμεσολαβητικά ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν των μεταναστών, τα σωματεία δεσμεύονταν καταστατικά με μια διττή αποστολή και διεθνική δράση: να καλλιεργήσουν την αλληλεγγύη και την αλληλοβοήθεια των μελών στη χώρα υποδοχής και να διασφαλίσουν την επικοινωνία με τη χώρα καταγωγής.³⁶³ Η ίδια η επωνυμία της «αδελφότητας», την οποία έφεραν πολλά από τα πρώτα σωματεία, παρέπεμπε στην αδελφосύνη, δηλαδή στη συγγενική σχέση ως αφετηρία της συσπείρωσης. Επρόκειτο για μια ιδεολογικά και συναισθηματικά φορτισμένη αξία στις αγροτικές κοινωνίες η διατήρηση της οποίας υπαγορευόταν από τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών. Η απουσία δηλαδή του υποστηρικτικού οικογενειακού πλαισίου και η ανάγκη επιβίωσης και προσαρμογής σε ένα περιβάλλον το οποίο προσλαμβάνονταν ως καθ' όλα «ξένο» επέβαλλαν τη συνένωση και δέσμευση των συμπατριωτών (Brunnbauer, ό.π., σελ. 104-105· Νιτσιάκος, 1995, σελ. 111).

Η πρωτοβουλία της σωματειακής ένωσης φαίνεται να ανήκει στους Σπαρτιάτες του Σικάγο, οι οποίοι υπήρξαν, άλλωστε, πρωτοπόροι της μεταναστευτικής εξόδου και πληθεις στη συγκεκριμένη πόλη. Ο «Σύλλογος Θεραπνέων», ο οποίος συστάθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1890 συσπείρωνε το πρώτο διάστημα μετανάστες από τους νομούς Λακωνίας και Αρκαδίας (Κανούτας, 1909, σελ. 199· Saloutos, 1964, σελ. 24). Με δεδομένο το αίσθημα προσωρινότητας των μελών και τις περιορισμένες διαχειριστικές ικανότητες του προεδρείου ο σύλλογος ξεκίνησε να λειτουργεί κυρίως ως αλληλοβοηθητικό σωματείο που εξυπηρετούσε τις ανάγκες ταφής (*burial society*), ακολουθώντας στοιχειώδη οργανωτικά πρότυπα. Οι συμφωνίες στηρίζονταν στον προφορικό λόγο και επικυρώνονταν από το δόσιμο των χεριών, ενώ η ιδιότητα του μέλους αναγνωριζόταν σε όποιον μετανάστη επιδείκνυε καλό χαρακτήρα και πλήρωνε τη διόλου ευκαταφρόνητη ετήσια συνδρομή των δύο δολαρίων (Βασδέκης, 2004, σελ. 66-67). Ο σύλλογος, ο οποίος μετονομάστηκε σε «Λυκούργος», γρήγορα αποδυναμώθηκε καθώς μέλη του άρχισαν να αποσκιρτούν για να συγκροτήσουν τους δικούς τους εθνοτοπικούς συλλόγους και να ικανοποιήσουν τις αυξανόμενες ανάγκες τους.

363. Βλ. ενδεικτικά, το 1^ο άρθρο του Κανονισμού του εν Βοστώνη «Ελληνικού Συλλόγου Βασσαρά». Βασσαράς 1902, Α1Σ40Υ49Φ1088, ΙΑ/ΕΤΕ.

Οι ανακατατάξεις και οι έντονες ζυμώσεις όσον αφορά τη σωματειακή δράση στην αλλαγή του αιώνα είναι εμφανείς στις σελίδες της *Ατλαντίδας* στις οποίες ανακοινώνονταν συνεχώς ονόματα νεοσύστατων εθνοτοπικών συλλόγων. Ο σωματειακός ζήλος διαδιδόταν ταχύτατα σε ομάδες από διάφορους νομούς, επαρχίες και χωριά, τα οποία διέθεταν έναν πυρήνα μεταναστών. Συχνά μάλιστα ήταν η ίδια η γενέτειρα η οποία έδινε κίνητρα σωματειακής συσπείρωσης απευθύνοντας κάποιο αίτημα οικονομικής ενίσχυσης. Το 1904 τα ελληνικά σωματεία στην Αμερική ανέρχονταν στα 35 περίπου, ενώ στα τέλη της δεκαετίας είχαν ξεπεράσει τα 100 εκ των οποίων τα περισσότερα ήταν εθνοτοπικά. Αν και δεν έλλειψαν μακρόβιοι σύλλογοι, όπως των «Βρυσέων Αναβρυτής» και των «Αχλαδοκαμπιτών ο Άγιος Δημήτριος» οι οποίοι ιδρύθηκαν το 1901 και 1905 αντίστοιχα και εξακολουθούν να λειτουργούν μέχρι σήμερα, οι περισσότεροι υπήρξαν ολιγομελείς και θνησιγενείς (Κανούτας, 1909, σελ. 170, 201· Κονταργύρης, 1964, σελ. 139-140· Μαλαφούρης, ό.π., σελ. 191-194).

Για τους ξένους παρατηρητές ο σωματειακός ζήλος των Ελλήνων μεταναστών δεν είχε εύκολη εξήγηση. Δύσκολα κατανοούσαν το πώς άτομα με περιορισμένα μορφωτικά εφόδια, τα οποία ζούσαν σε συνθήκες στέρησης και απασχολούνταν σε εξαντλητικές εργασίες, εμφανίζονταν διατεθειμένα να πληρώνουν εισφορές και να ξοδεύουν χρόνο και ενέργεια για να συμμετέχουν σε συνεδριάσεις συλλόγων. Οι συνήθειες ερμηνείες περιστρέφονταν γύρω από την ισχύ των τοπικών δεσμών, την αγάπη για τα αξιώματα και τις διακρίσεις, το μιμητισμό, τον ατομικισμό και τις αποκεντρωτικές τάσεις που είχαν καλλιεργηθεί στην Ελλάδα (Alessios, ό.π., σελ. 15-16· Fairchild, ό.π., σελ. 156· Saloutos, 1964, σελ. 74-75· Xenides, 1922, σελ. 102·).

Οι Έλληνες μελετητές προσέγγισαν τους συλλόγους της Αμερικής με την ίδια επιφυλακτικότητα. Υποτιμώντας τη χρησιμότητά τους, ο Λυκούδης (ό.π., σελ. 72-73) παρουσίαζε ως βασικό κίνητρο της συσπείρωσης την αρχομανία. Ιδιοτελείς στόχους εμφανίζονται να υπηρετούν τα ελληνικά σωματεία και στον οδηγό των Κανούτα και Σαββαΐδη (1909, σελ. 41) σε αντίθεση με τις αμερικανικές λέσχες τις οποίες οι συντάκτες θεωρούσαν ότι λειτουργούσαν σε πιο υγιείς βάσεις:

«Δεν ιδρύονται δε ταύτα προς δημιουργίαν αξιωμάτων και ερίδων, ως τα πλείστα των ημετέρων σωματείων, αλλά προς καλλιέργειαν κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των μελών, μόρφωσιν αυτών, αναψυχήν, αμοιβαίαν υποστήριξιν κλπ.»

Είναι αλήθεια ότι η συμμετοχή στους μεταναστευτικούς συλλόγους και πολύ περισσότερο η διάκριση σε κάποια διοικητική θέση προσέφεραν σε μετανάστες αγροτικής προέλευσης, οι οποίοι είχαν βελτιώσει το επίπεδο διαβίωσής τους, ευκαιρίες συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου και διεκδίκησης νέων κοινωνικών ρόλων και ταυτοτήτων που δεν ήταν δυνατό να εξασφαλισθούν στην κοινωνία υποδοχής. Οι κοινότητες με τις οποίες μοιράζονταν κοινά κοινωνικά ή αξιακά συστήματα λειτουργούσαν ως το

κατεξοχήν κοινωνικό και χωρικό πλαίσιο αναφοράς εντός του διεθνικού πεδίου στο οποίο μπορούσαν να αρθρωθούν αιτήματα κοινωνικής διαφοροποίησης και να αναζητηθούν ευκαιρίες αναγνώρισής τους (Basch et al., 1994, σελ. 274-275. Goldring, 1998, σελ. 165-195).

Βέβαια, από τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα τα αποτελέσματα της δράσης των συλλόγων ήταν ορατά στην ελληνική επαρχία και η μεταστροφή των ερευνητών εξίσου αισθητή (Δένδιας, 1919, σελ. 113). Ο εξωραϊσμός της ιδιαίτερης πατρίδας χάρη στα μεταναστευτικά κεφάλαια στο τρίπτυχο εκκλησίες-σχολεία-ύδρευση καταδείκνυε την ευεργετική πλευρά των συλλόγων, ωστόσο η επίδρασή τους στους ίδιους τους μετανάστες θεωρούνταν ακόμα περιορισμένη (Γεωργακόπουλος και Παπαχελάς, ό.π., σελ. 26). Οι αφίξεις των Ελληνοαμερικανών στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο, συχνά μάλιστα υπό την ομπρέλα ισχυρών σωματειακών ενώσεων, η ποικιλία και το μέγεθος των έργων τους είχαν ως αποτέλεσμα την επαναξιολόγηση της συμβολής τους στην οικονομική και όχι μόνο αναγέννηση της ελληνικής επαρχίας.³⁶⁴ Οι Ελληνοαμερικανικοί σύλλογοι του Μεσοπολέμου διέφεραν βέβαια από τις αδελφότητες των αρχών του αιώνα. Με σταθερότερο αριθμό εγγεγραμμένων μελών, διοικήσεις οι οποίες απαρτίζονταν από πετυχημένους επαγγελματίες και ισχυρότερα ταμεία, σύλλογοι, όπως των Λακεδαιμονίων της Νέας Υόρκης, μπορούσαν να οργανώνουν τις οικογενειακές πλέον συνεστιάσεις τους σε πολυτελή ξενοδοχεία, να στέλνουν εκπροσώπους στα χωριά καταγωγής, να εκδίδουν λευκώματα και να συνεπικουρούνται στους εράνους από τις συζύγους τους (Xenides, ό.π., σελ. 103-104). Οι Ελληνοαμερικανίδες εμφανίζονται αυτήν την περίοδο να εισέρχονται στο πεδίο της συλλογικής δημόσιας δράσης, όχι όμως με ισότιμο ρόλο. Μιούνται στο σωματειακό βίο μέσα από τη διοργάνωση των τελετών και των λαχειοφόρων αγορών των ανδρικών συλλόγων και τη σταδιακή συγκρότηση γυναικείων τμημάτων. Τα εθνοτοπικά σωματεία δεν αποκτούν δηλαδή ακόμα μικτή σύνθεση αλλά γυναικεία παραρτήματα, στα οποία οι σύζυγοι πετυχημένων συνήθως ομογενών, ακολουθώντας το πρότυπο των αστών γυναικών, περιορίζονται σε φιλανθρωπικές και φιλεκπαιδευτικές αρμοδιότητες, οι οποίες βρίσκονταν σε συμφωνία με τα «φυσικά» γυναικεία καθήκοντα.³⁶⁵ Αν και η δημόσια αυτή παρουσία των γυναικών ήταν αξιοπρόσεκτη για τα δεδομένα της κοινωνίας από την οποία προέρχονταν, ωστόσο είναι φανερό ότι οι έμφυλοι περιορισμοί καθόριζαν το είδος των έργων, στα οποία αυτές μπορούσαν να εμπλακούν, τα ποσά που μπορούσαν να διαθέσουν και το μέγεθος της συμβολής τους στην ιδιαίτερη πατρίδα.

364. Μ. Ροδάς, «Η επάνοδος εις το πάτριον έδαφος», *Νέα από την Ελλάδα*, 52, 5^ο/1930, σελ. 496.

365. Βλ. για παράδειγμα, στο Σικάγο το Σύνδεσμο των Τεγεατιδών Κυριών και Δεσποινίδων «η Επισκοπή» ο οποίος συγκροτήθηκε το 1933 με πρωτοβουλία του Τεγεατικού Συνδέσμου Αμερικής και τις «Θυγατέρες του Κοσμά», γυναικείο τμήμα του Συνδέσμου Κοσμιτών «Οι Άγιοι Ανάργυροι».

3. Τα έργα των συλλόγων

3.1 1890-1920: αρωγή προς τη γενέτειρα

Οι πρώτοι έρανοι των μεταναστών κατευθύνονταν κυρίως στην ικανοποίηση των εκκλησιαστικών αναγκών της ιδιαίτερης πατρίδας. Τα χρήματα επαρκούσαν συνήθως για την επισκευή των ναών, τον καλλωπισμό ή την επέκτασή τους προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι αυξανόμενες ανάγκες της ενορίας. Η αγορά ρολογιού, η επισκευή του καμπαναριού ή του νεκροταφείου και η αποστολή εκκλησιαστικού εξοπλισμού αποτελούσαν συνηθισμένες επιλογές τοποθέτησης των συλλογικών εμβασμάτων στα τέλη του 19ου αιώνα. Την επόμενη δεκαετία στην Πελοπόννησο, στους νομούς της Λακωνίας και της Αρκαδίας όπου εκδηλώθηκε από νωρίς η μεταναστευτική έξοδος, άρχισε και η ανέγερση νέων εκκλησιαστικών κτιρίων με χορηγίες αμερικανικών συλλόγων οι οποίοι μετρούσαν κάποια χρόνια λειτουργίας.

Οικονομίες οι οποίες συγκεντρώνονταν με μεγάλες στερήσεις στην Αμερική διατίθεντο για έργα τα οποία δεν απέβλεπαν ακόμα στη βελτίωση των συνθηκών ζωής και στην εξασφάλιση υποδομών για τους κατοίκους της γενέτειρας. Αταίριαστα στο τοπικό περιβάλλον λόγω της πολυτέλειας και του όγκου τους σε πολλές περιπτώσεις περιέπεσαν για μεγάλο διάστημα σε αχρηστία.

«Εν αυτή [τη Πελοποννήσω] συναντά τις χωρία με πληθυσμόν ολίγων μόνον εκατοντάδων ψυχών αλλά και με τον πολυτελή φόρτον μεγαλοπρεπών εκκλησιών, αξίας έστιν ότε άνω των εκατό χιλιάδων δραχμών»,

σχολίαζε μελετητής τη δεκαετία του 1910 (Γεωργακόπουλος και Παπαχελάς, ό.π., σελ. 26). Ο Νομάρχης Αρκαδίας, ενός νομού ο οποίος από νωρίς επωφελήθηκε από τα μεταναστευτικά εμβάσματα, δεν παρέλειπε μάλιστα να προτείνει στο Υπουργείο Εσωτερικών τη χειραγώγηση των μεταναστευτικών συλλόγων προκειμένου να εξυπηρετούνται οι πραγματικές ανάγκες των κοινοτήτων (Ρέπουλης, ό.π., σελ. 141). Είναι αλήθεια ότι, όπως συνέβαινε και με τα οικογενειακά εμβάσματα, δεν έλλειψαν οι υπερβολές στον τρόπο αξιοποίησης των ομαδικών δωρεών. Χάρη στο ζήλο των «Αμερικάνων» κοινότητες, όπως η Δημητσάνα, το Λεωνίδιο και ο Βασσαράς, εξασφάλισαν στις αρχές του αιώνα υπερσύγχρονα και πανάκριβα κοινοτικά ρολόγια, τα οποία μάλιστα παρέμειναν για δεκαετίες αχρηστευμένα σε αποθήκες περιμένοντας την κατασκευή των κατάλληλων ωρολογοστασιών για να τοποθετηθούν και να λειτουργήσουν (Ροδάς, 1927, σελ. 150).³⁶⁶

Η περίοπτη σπατάλη στην «ευλαβική κατανάλωση» (Βέμπλεν/Veblen, ό.π., σελ. 127-133), η οποία ήταν ασύμβατη με την εικόνα του συνολικού χωριού σε επίπεδο ιδιωτικών κατοικιών και κοινοτικών υποδομών, θα πρέπει να συσχετισθεί με τους ισχυρούς και

366. Ατλαντίς, 27/03/1907· Μαλεβός, 33, 1^{ος}/1924, σελ. 199.

πολλαπλούς συμβολισμούς που έφερε η εκκλησία και ειδικά το καμπαναριό στις κοινωνίες με έντονο τοπικιστικό χαρακτήρα (Μουα, 2005, σελ. 848). Ο ναός δεν αποτελούσε δηλαδή κοινοτική προτεραιότητα μόνο επειδή ήταν ο κατεξοχήν χώρος συναθροίσεων και ένας τόπος ευλάβειας ανθρώπων βαθιά θρησκευόμενων. Εκτεθειμένος στην κοινή θέα λόγω του όγκου και του ύψους του μπορούσε να προαγάγει την υπόληψη της κοινότητας απέναντι στα γειτονικά χωριά παρέχοντας ενδείξεις της νέας εισοδηματικής κατάστασης των κατοίκων της. Ταυτόχρονα λειτουργούσε ως πηγή κύρους για τους ίδιους τους δωρητές. Δεν είναι τυχαίο ότι και ατομικά οι παλινοστούντες επιδείκνυαν τον «αμερικανικό» πλούτο τους με γενναιόδωρες εισφορές στις θρησκευτικές λειτουργίες (Marshall, 1938, σελ. 136). Φυσικά οι ισχυρές παραδόσεις και τα τοπικά έθιμα τα οποία επηρέασαν τους δωρητές έπαιξαν εξίσου σημαντικό ρόλο στον τρόπο διάθεσης των κεφαλαίων τους.

Οι επιλογές αυτές μπορεί να φαίνονταν μη ορθολογικές στους εξωτερικούς παρατηρητές, ωστόσο οι μαρτυρίες της εποχής καταδεικνύουν ότι οι έρανοι των μεταναστών είτε διεξάγονταν άτυπα είτε μέσω των συλλόγων τους δεν ήταν αποτέλεσμα παρορμητισμού. Ανταποκρίνονταν συχνά στα αιτήματα της γενέτειρας και στις προτεραιότητες που αυτή έθετε. Τοπικοί ιερείς, δάσκαλοι και πρόεδροι των χωριών αναλάμβαναν την πρωτοβουλία να αλληλογραφήσουν με μετανάστες που ασκούσαν επιρροή στο εθνοτοπικό δίκτυο και να ζητήσουν την οικονομική συνδρομή τους. Αν και η ενημέρωση των αποδήμων για τις κοινοτικές ελλείψεις γινόταν, επίσης, μέσω των τοπικών εφημερίδων, τις οποίες ως συνδρομητές διάβαζαν, η προσωπική προσέγγιση αποδεικνυόταν πιο αποτελεσματική. Οι μετανάστες ανταποκρίνονταν στα αιτήματα καθώς τα πρόσωπα που μεσολαβούσαν, διέθεταν κύρος και αξιοπιστία λόγω του θεσμικού ρόλου τους, ενώ η συνεργασία μαζί τους προσέφερε ευκαιρίες της δικής τους προβολής και διάκρισης εντός της διεθνικής κοινότητας. Η προσέγγιση των κατάλληλων προσώπων και η ικανοποίηση της ματαιοδοξίας τους ήταν το κλειδί της επιτυχίας μιας ερανικής προσπάθειας, όπως φαίνεται από τις συμβουλές που παρείχε μετανάστης σε τοπική επιτροπή το 1899:

*«Θα σας αποδείξω και τον τρόπον με τον οποίον ημπορεί να συναχθούν από ενταύθα ακόμη μερικά Δολλάρια να γράψεται μίαν επιστολήν εις τον Σταύρο Καϊαλή και να την υπογράψετε όλοι οι Επίτροποι όπως είσθε και σεις ηξεύρετε τι θα του γράψετε πλέον δηλαδή να τον λογαριάσετε ότι κάτι τις σημαίνει αυτός ενταύθα και τότε πιστεύω θα έχετε καλά αποτελέσματα».*³⁶⁷

Οι διαφωνίες και οι δυσaréσκειες από την πλευρά των μεταναστών για τα έργα που σχεδιάζονταν στις κοινότητες φυσικά δεν έλειπαν, όμως φαίνεται ότι ήταν ακόμα ελεγχόμενες. Οι συσσωματώσεις τους, όταν δεν ήταν άτυπες, ήταν ακόμα αδύναμες,

367. Επιστολή Φώτιου Κωνσταντάκη προς Γιαννάκη Λυκούρα, Βοστώνη 8/09/1899 (Παρατίθεται στο Μαλεβός, 17, 8^{ος}/1922, σελ. 9).

απαρτιζόμενες από προσωρινούς και συνεχώς μετακινούμενους μετανάστες. Η απόφαση, για παράδειγμα, της «Ένωσης των Πληρεξουσίων» της Κοινότητας Βαμβακούς στα τέλη του 19ου αιώνα να δρομολογήσει την ανέγερση ενός νέου ναού δεν βρήκε σύμφωνους τους αποδήμους της. Οι «Αμερικάνοι» της Βοστώνης έκριναν απερίσκεπτη την κατεδάφιση της παλιάς εκκλησίας του Αγίου Χαραλάμπους και περιττή την ανέγερση ενός νέου και πολυδάπανου οικοδομήματος, ωστόσο μπροστά στην πίεση των τοπικών παραγόντων υποχώρησαν και συνεισέφεραν οικονομικά. Αν και από το 1909 διέθεταν το δικό τους σύλλογο, τον «Θεοδώρητο Β'», φαίνεται ότι είχαν μικρή διαπραγματευτική ισχύ για να αναιρέσουν τις αποφάσεις της «Ένωσης των είκοσι Πληρεξουσίων» (Σταυρόπουλος, 1989, σελ. 124-172).

Πάντως, όταν οι εκκλησιαστικές ελλείψεις ικανοποιούνταν, τα μεταναστευτικά εμβάσματα διαχέονταν σε κοινωφελή και εκπαιδευτικά έργα. Στο νομό Λακωνίας με το πλήθος των αποδήμων και των συλλόγων, τα έργα που υλοποιήθηκαν με χρηματοδότηση από την Αμερική ήταν ποικίλα. Ορεινά σχολεία επισκευάστηκαν και εξοπλίστηκαν με διδακτικά και γυμναστικά όργανα, έπιπλα και θερμάστρες,³⁶⁸ ενώ στην πόλη της Σπάρτης καλύφθηκαν άμεσες δημοτικές ανάγκες μεταξύ αυτών, η αποπεράτωση της πρώτης κλινικής της.³⁶⁹ Ενδιαφέρον εκδηλώθηκε από νωρίς και για τις υδρευτικές ανάγκες των κοινοτήτων με πρωτοπόρους και εδώ τους αποδήμους του Πάρωννα οι οποίοι συγκέντρωσαν από τις αρχές του αιώνα σημαντικά ποσά χωρίς ωστόσο να καταφέρουν να δρομολογήσουν τα αντίστοιχα έργα (Μεϊντάνης, 1950, σελ. 381).³⁷⁰ Στα σχέδια κάποιων λακωνικών κοινοτήτων εμφανίζεται να μπαίνει, επίσης, η κατασκευή «αμαξιτού δρόμου». Επρόκειτο για μικρής έκτασης βοηθητικούς δρόμους που εξυπηρετούσαν τις εργασίες ανοικοδόμησης τοπικών εκκλησιών και που προοριζόνταν να συνδεθούν αργότερα με κεντρικές αρτηρίες (Σταυρόπουλος, 1989, σελ. 148-149, 161-163, 171-172).³⁷¹

Η εφαρμογή μεγάλων σχεδίων φαίνεται ότι δύσκολα μπορούσε να υλοποιηθεί εκείνη την περίοδο από μετανάστες οι οποίοι ήταν ιδιαίτερα κινητικοί επαγγελματικά και γεωγραφικά, αμφιταλαντεύονταν μεταξύ Αμερικής και παλιννόστησης και δεν είχαν ακόμα καταφέρει να συγκεντρώσουν επαρκή ατομικά κεφάλαια. Η δράση, άλλωστε, στην Αμερική ποικίλων «ερανολόγων» για τις εθνικές ανάγκες, καθώς επίσης και το αυξανόμενο ενδιαφέρον των μεταναστευτικών κοινοτήτων για τη θεμελίωση σχολικών και εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στη χώρα εγκατάστασης απορροφούσαν σημαντικά εμβάσματα, τα οποία, επίσης, διεκδικούσαν οι κοινότητες καταγωγής.³⁷² Οι μετανά-

368. *Ατλαντίς*, 5/01/1909, 19/04/1909· *Λακεδαίμων*, 14/06/1909.

369. *Ηχώ Σπάρτης*, 5/12/1897· *Λακεδαίμων*, 6/12/1909.

370. Βασσαράς 1902, Α1Σ40Υ49Φ1088, ΙΑ/ΕΤΕ. *Λακεδαίμων*, 20/09/1909, 11/10/1909· *Τεγέα*, 6/07/1894.

371. *Λογοδοσία της Επιτροπής της Κοινότητος Γοράνων από 1 Σεπτεμβρίου 1904 έως 1 Ιουλίου 1909*, Σπάρτη, Τυπογραφείο Αθανασιάδου, 1909 (Παρατίθεται στο: *Φάρις*, 57, 12^{ος}/2012).

372. Βλ. την οικονομική αρωγή του Συλλόγου των Βρυσέων Αναβρυτής στις εθνικές ανάγκες, τη γενέτειρα και τη μεταναστευτική κοινότητά τους στη Νέα Υόρκη. *100th Anniversary. New York Greek Society Vryseon Anavrytes*, 2001, σελ. 13, ΓΑΚ Λακωνίας.

στες προσπαθούσαν να ανταποκριθούν στις πολλαπλές τοπικές ελλείψεις με τακτικές μικροδωρεές, οι οποίες, όμως, επειδή δεν επαρκούσαν για την εκτέλεση ενός μεγάλου κοινοτικού έργου, κατατίθεντο στην Τράπεζα έως ότου συμπληρωθεί το αναγκαίο ποσό. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η παλιννόστηση πολλών μεταναστών, ο Παγκόσμιος Πόλεμος που ακολούθησε, σηματοδότησαν, ωστόσο, αν όχι τη διάλυση, οπωσδήποτε την αναστολή της λειτουργίας πολλών συλλόγων, τη διακοπή της επικοινωνίας με την ιδιαίτερη πατρίδα και το πάγωμα των κοινοτικών έργων. Με το διασκορπισμό των μελών σε Ελλάδα και Αμερική τα συλλογικά κεφάλαια παρέμειναν για χρόνια ανενεργά σε τραπεζικά ιδρύματα, οι ομολογίες έληξαν χωρίς να ανανεωθούν, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις τραπεζικά έγγραφα χάθηκαν. Για να εισπραχθούν ξεχασμένες αποταμιεύσεις, χρειάστηκε να κινηθούν τις γραφειοκρατικές διαδικασίες οι παλιννοστούντες ή όσοι σύλλογοι της Αμερικής μετά από ένα διάστημα αδράνειας επαναδραστηριοποιήθηκαν συνήθως με νέο όνομα, με τον ίδιο ωστόσο σκοπό. Τα νομικά κωλύματα, ωστόσο, που ήγειραν οι τράπεζες στη μεταβίβαση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων στους νέους συλλόγους καθυστέρησαν την είσπραξη των κεφαλαίων και μετατόπισαν την έναρξη των εργασιών στο Μεσοπόλεμο.³⁷³

Σε πολλές πάλι περιπτώσεις οι τραπεζικές καταθέσεις των διαλυμένων συλλόγων απωλέσθησαν οριστικά με τις διακυμάνσεις του συναλλάγματος ή και επειδή οι συνθήκες διάλυσης δεν είχαν ακολουθήσει τους ακριβείς όρους του καταστατικού τους.³⁷⁴ Τα οργανωτικά και διαχειριστικά προβλήματα των συλλόγων αυτής της περιόδου ήταν πράγματι πολλά και οπωσδήποτε σχετιζόνταν με την απειρία των μελών τους γύρω από τις τραπεζικές και νομικές πράξεις. Για λόγους προστασίας των περιουσιακών τους στοιχείων οι σύλλογοι έθεταν συχνά υπερβολικά περιοριστικούς όρους στις τοπικές επιτροπές δυσχεραίνοντας έτσι την είσπραξη των δωρεών και την υλοποίηση των σχεδίων.³⁷⁵ Από την άλλη πλευρά, όσοι αναλάμβαναν να διαχειριστούν τους εράνους στην Ελλάδα δύσκολα μπορούσαν να δρομολογήσουν μεγάλα κοινωφελή έργα, τα οποία απαιτούσαν οργανωτικές δεξιότητες, οικονομικές και νομικές ευθύνες. Όποτε πάντως υπήρξε καθοδήγηση από έμπειρα πρόσωπα, οι μετανάστες κατήθυναν τις δωρεές τους σε ένα πλήθος έργων.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Τεγεατικού Συνδέσμου Αθηνών, ο οποίος ιδρύθηκε το 1883 και, μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, κατάφερε να προσελκύσει σημαντικές δωρεές από την Αμερική. Η πολυάριθμη τεγεατική κοινότητα του Σικάγο, οργανωμένη

373. Βλ. Αλληλογραφία Αδελφότητας Ασπροκαμπιτών Κορινθίας «Ο Άγιος Νικόλαος» Αμερικής με την Εθνική Τράπεζα, 1913-1914, Α1Σ40Υ44Φ65 και 1922, Α1 Σ40 Υ58 Φ95· Αλληλογραφία Συλλόγου Ριζιωτών ο «Άγιος Αθανάσιος» (εν Chicago), Α1Σ40Υ44Φ153, ΙΑ/ΕΤΕ.

374. Ενδεικτικά: Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Καρπαθιωτών Αμερικής «Ο Χρυσόστομος», 1915-1927, Α1Σ40Υ44Φ108, ΙΑ/ΕΤΕ.

375. Βλ. Αλληλογραφία της Αδελφότητας Καστρακινών «Άγιος Νικόλαος», 1918-1920, Α1Σ40Υ27Φ84, ΙΑ/ΕΤΕ.

στο σωματείο «Τεγέα» από το 1896 υπό την καθοδήγηση προσωπικοτήτων, όπως των ιατρών Γρηγ. Παπαηλιού και Νικ. Σαλόπουλου, οι οποίοι χρημάτισαν Πρόξενοι της Ελλάδας, συνεισέφερε για τη διαμόρφωση της συνδεσμικής παρουσίας στο χώρο της Παλαιάς Επισκοπής Τεγέας. Οι απόδημοι χρηματοδότησαν την ανέγερση του τοπικού Αρχαιολογικού Μουσείου και επέδειξαν ενδιαφέρον για τη γεωργική ανάπτυξη της περιοχής αποστέλλοντας εργαλεία και μηχανές, δωρίζοντας κτήματα και χρηματοδοτώντας τη λειτουργία Γεωργικού Σχολείου.³⁷⁶

Το παράδειγμα του Τεγεατικού Συνδέσμου Αθηνών φαίνεται ότι ήταν μεμονωμένο αυτή την περίοδο. Ο τρόπος εργασίας των αστών μελών του και το συγκροτημένο πρόγραμμα που διαμόρφωναν για την ανάπτυξη των χωριών τους οπωσδήποτε απομάκρυναν τις δωρεές των απόδημων από τις συνηθισμένες εκκλησιαστικές ανάγκες κατευθύνοντάς τες σε πιο στοχευμένα έργα. Στο Μεσοπόλεμο αρκετοί εθνοτοπικοί σύλλογοι της Αθήνας και της επαρχίας λειτούργησαν με παρόμοιο τρόπο. Εσωτερικοί και εξωτερικοί μετανάστες επικοινωνήσαν μέσω των σωματείων τους, συντόνισαν τις εργασίες και κατάφεραν να υλοποιήσουν φιλόδοξα κοινοτικά έργα.

3.2 1920-1940: αναπτυξιακές παρεμβάσεις

Η περίοδος του Μεσοπολέμου συνδέεται με την εμπλοκή δυναμικών μεταναστευτικών συλλόγων της Αμερικής σε ένα πλήθος έργων στις κοινότητες καταγωγής με μια τάση προς την υλοποίηση αναπτυξιακών σχεδίων. Η στροφή αυτή η οποία αντανάκλα τις αλλαγές οι οποίες είχαν επέλθει στους μεταναστευτικούς συλλόγους θα πρέπει οπωσδήποτε να συσχετισθεί με τα νέα οικονομικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων μεταναστών. Η κινητικότητα τους σε ανεξάρτητα επαγγέλματα και οι εμπειρίες που συσσωρεύσαν πολλοί από αυτούς μετά από δεκαετίες εργασίας και διαβίωσης στην Αμερική σε συνδυασμό με τον περιορισμό των μεταναστεύσεων, τη δημογραφική σταθεροποίηση και την κοινωνική ετερογένεια των ελληνικών κοινοτήτων οδήγησαν στη συγκρότηση ή την ανασυγκρότηση ισχυρών εθνοτοπικών συλλόγων. Διαθέτοντας μεγαλύτερη οργανωτική εμπειρία απ' ό,τι στο παρελθόν, οι σύλλογοι επέκτειναν την ακτίνα δράσης τους κινητοποιώντας συντοπίτες διασκορπισμένους σε διάφορες αμερικανικές πόλεις. Με τις διοικήσεις τους να εδράζονται σε κάποια μεγαλούπολη, τα διάφορα τμήματά τους συνεργάστηκαν συμμετέχοντας στους εράνους. Στα προτεινόμενα αναπτυξιακά σχέδια διαφαίνεται η διαφορετική οπτική των αποδήμων για τις ανάγκες των κοινοτήτων καταγωγής επηρεαζόμενη από τη ζωή στο προηγμένο και οργανωμένο περιβάλλον της Αμερικής, τις βελτιωμένες οικονομικές δυνατότητες και το νέο κοινωνικό στάτους τους.

376. *Τεγέα*, 30/01/1894, 29/05/1894, 21/03/1896, 5/04/1896, 13/04/1896, 20/04/1896, 7/06/1897. Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων του Τ.Σ.: 21/05/1904, 25/01/1909, 12/01/1910, 24/01/1910, 17/01/1911, 15/01/1912, ΑΤΣ.

Παράλληλα, όμως, και οι αλλαγές που δρομολογούνταν στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου συνδιαμόρφωναν την ατζέντα των μεταναστευτικών συλλόγων. Μεγάλα δημόσια έργα υλοποιούνταν αυτή την περίοδο στον ελλαδικό χώρο προς όφελος ωστόσο μόνο των μεγάλων αστικών κέντρων και των περιοχών προσφυγικής εγκατάστασης. Η γεωγραφία του «εκσυγχρονισμού» έδειχνε να ωφελεί την πρωτεύουσα και τη βόρεια Ελλάδα και για άλλη μια φορά να αφήνει εκτός κρατικού προγράμματος τους απομονωμένους οδικά νομούς της νότιας Ελλάδας, όπως τη Λακωνία και τις κλειστές οικονομικά ορεινές κοινότητές της. Η Πελοπόννησος παρέμενε παραμελημένη γεγονός που θα πρέπει οπωσδήποτε να συνδεθεί με το βενιζελικό πολιτικό πρόγραμμα της ενσωμάτωσης των Νέων Χωρών στο εθνικό κράτος και την αγροτική εποικιστική πολιτική στην περιοχή (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 2002, σελ. 61-69). Στον παραγκωνισμό της θα πρέπει να συνέβαλε σε ένα βαθμό και η στάση των κατοίκων της στη διαμάχη Βενιζελικών και Βασιλικών στα χρόνια του Εθνικού Διχασμού. Με τη θέση τους αρκετά εξασθενημένη απέναντι στην κεντρική διοίκηση οι δήμοι και οι κοινότητες που προέκυψαν από τη διοικητική μεταρρύθμιση του 1912 (Χατζηωσήφ, 1999, σελ. 11-12) στράφηκαν στην ιδιωτική πρωτοβουλία προκειμένου να εξασφαλίσουν ορισμένες από τις στοιχειώδεις υποδομές που απολάμβαναν οι συντοπίτες τους, οι οποίοι είχαν μεταναστεύσει σε αστικά κέντρα της Ελλάδας και της Αμερικής. Οι τελευταίοι μέσω των συσσωματώσεων τους ανέλαβαν να αναζητήσουν πόρους και να επιφέρουν τον «εκσυγχρονισμό» στην ελληνική επαρχία καλύπτοντας χρόνιες ελλείψεις. Οι παραστάσεις της Αμερικής και η ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στους Ελληνοαμερικανούς κουλτούρα του πρακτικού, η εξοικειωσή τους με τις ανέσεις και η επιδίωξη της υλικής προόδου είχαν αντανάκλαση στα οικονομικά και κοινωνικά εμβάσματα που ταξίδευσαν το Μεσοπόλεμο στην ελληνική επαρχία και στους μετασχηματισμούς που προκάλεσαν (Saloutos, 1956, σελ. 124).

Η συστηματική επικοινωνία και μόνιμη συνεργασία της γενέτειρας με την Αμερική επιδιώχθηκε αυτή την περίοδο με τη διαμεσολάβηση κάποιου οργανωμένου εγχώριου εθνοτοπικού σωματείου, το οποίο είχε συνήθως έδρα την Αθήνα και συχνά υποβοηθούνταν από τοπικές επιτροπές. Παρακολουθώντας προφανώς τα τεχνικά έργα που δρομολογούνταν στην υπόλοιπη Ελλάδα, οι αθηναϊκοί σύλλογοι επιδίωξαν τη βελτίωση των συνθηκών ζωής στην ιδιαίτερη πατρίδα τους κινητοποιώντας εξωτερικούς, εσωτερικούς μετανάστες και κατοίκους και αξιοποιώντας τους διαθέσιμους πόρους και τις υπάρχουσες δυνάμεις. Ο συντονισμός των τεχνικών εργασιών και η συνεργασία με εργολάβους, μηχανικούς και αρμόδιες υπηρεσίες, η διαχείριση των «αμερικανικών» δωρεών, η μεσολάβηση στην κεντρική εξουσία και η αντιμετώπιση της σχετικής γραφειοκρατίας, η επικοινωνία με τους αποδήμους συνήθως μέσω κάποιου περιοδικού ή εφημερίδας και η ενθάρρυνση της εθελοντικής εργασίας των κατοίκων εντάσσονταν στις αρμοδιότητες των διοικήσεών τους οι οποίες απαρτιζόνταν από εγγράμματους αστούς. Αντιλαμβανόμενοι, όμως, ότι ούτε η προσέγγιση των απόδημων μπορούσε να επιτευχθεί με περιστασιακές επιστολές και εκκλήσεις μέσω του Τύπου ούτε τα αναγκαία

κεφάλαια να συγκεντρωθούν με την αυθόρμητη διενέργεια εράνων, προσπάθησαν να δημιουργήσουν αντιπροσωπευτικές επιτροπές στο εξωτερικό και να ενθαρρύνουν την ένταξή τους με την ιδιότητα του αντεπιστέλλοντος μέλους. Σε πολλές περιπτώσεις, οι πρωτοβουλίες αυτές ενεργοποίησαν αδρανείς συλλογικότητες ή κινητοποίησαν τους αποδήμους σε νέες συσσωματώσεις, ενώ, παράλληλα, ενθάρρυναν την περιοδεία εραϊκών επιτροπών σε πόλεις με εγκατεστημένους αλλά μη οργανωμένους συμπατριώτες.

Τον Απρίλιο του 1920 ιδρύθηκε, για παράδειγμα, ο Σύλλογος των εν Αθήναις Βασσαριωτών ο «Διώνυσος» με πρωτοβουλία του δικηγόρου Αγησίλαου Σγουρίτσα και στόχο την ανάπτυξη της κοινότητας του Βασσαρά Λακωνίας. Στην πρώτη έκκλησή του για δωρεές προς τους αποδήμους ο σύλλογος αποκάλυπτε τις προθέσεις του όσον αφορά τον τρόπο αξιοποίησης των «αμερικανικών» χρημάτων:

*«Αλλά μέχρι τούδε τα αποστελλόμενα εις την πατρίδα εκάστου χρήματα δυστυχώς εξοδεύονται συχνάκις ασκόπως και αμεθόδως και ενίοτε διά ματαιίαν επίδειξιν και καινοδοξίαν. Ημείς [...] εθεωρήσαμεν ωφέλιμον να δώσωμεν άλλην κατεύθυνσιν εις το εξοδευόμενον τούτο χρήμα, δηλαδή αντί να αφήσωμεν να διατίθεται αποκλειστικώς εδώ και εκεί μόνο σε καμπάνες, ωρολόγια, εκκλησίας και τα όμοια, ενομίσαμεν καλόν να εξοδεύεται τούτο και εις άλλα γενικά έργα, π.χ. εις δρόμους, ύδρευσιν, αναδάσωσιν, επιστημονικήν καλλιέργειαν κτλ. και με μεθοδικήν και περιεσκεμμένην μελέτην και διεύθυνσιν».*³⁷⁷

Ενθάρρυνε το σύλλογο της Βοστώνης –ο οποίος βρισκόταν σε αδράνεια από την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου– να ανασυγκροτηθεί³⁷⁸ και να κινητοποιήσει τους διασκορπισμένους στην Αμερική Βασσαριούς να συνεισφέρουν οικονομικά στο μεγάλο οδικό έργο που σχεδίαζε. Μέσω του περιοδικού *Μαλεβός*, το οποίο εξέδιδε όσο καιρό υλοποιούνταν το έργο, ασκούσε συναισθηματική πίεση για γενναίες δωρεές. Δημοσίευε τα ονόματα όλων των δωρητών, καθιέρωνε τη «χρυσή στήλη» και παράλληλα πίεζε τους ντόπιους για προσφορά προσωπικής εργασίας.³⁷⁹

Ο ρόλος των εθνοτοπικών περιοδικών των συλλόγων για τη διεθνική επικοινωνία και τον συντονισμό των ενεργειών των διασκορπισμένων κατοίκων ήταν πράγματι καθοριστικός στο Μεσοπόλεμο. Ο *Μαλεβός* των Βασσαριών, ο *Οινούντιος* των Βρεσθενιτών, ο *Πάρνων* των κοινοτήτων του Πάρνωνα, ο *Τεγεατικός Αστήρ* του Τεγεατικού Συνδέσμου είχαν ως αποστολή τη συστηματική πληροφόρηση των Ελληνοαμερικανών σχετικά με τις κοινοτικές ελλείψεις και τον τρόπο κάλυψής τους, τη στενή εποπτεία και καθοδήγηση

377. *Μαλεβός* 1, 10^ο/1920, σελ. 4.

378. Βλ. αναθεώρηση του καταστατικού του «Εν Βοστώνη Ελληνικού Συλλόγου Βασσαρά» το 1921, Α1Σ40Υ44Φ29, ΙΑ/ΕΤΕ.

379. *Μαλεβός* 10, 1^ο/1922, σελ. 4.

των εμπλεκόμενων στα υπό κατασκευή έργα.³⁸⁰ Αυτή η «συλλογομανία» στην πρωτεύουσα του Μεσοπολέμου με κριτήριο την τοπική συνάφεια, «ένδειξη μιας κοινωνίας με διαθεσιμότητες σε χρόνο και ενεργητικότητα», η τάση έκδοσης τοπικών περιοδικών και η επιδίωξη της διεθνικής συνεργασίας με τους ομόλογους συλλόγους στην Αμερική με στόχο τη δημιουργία κοινοτικών υποδομών απηχεί «μεθοδεύσεις για αποτελεσματικότερη οικονομική δράση, αλλά και ιδεολογική παρέμβαση και χειραγώγηση», όπως έχουν παρατηρήσει οι Ηλιού και Πολέμη (2006, σελ. 26) για ανάλογες πρακτικές στα τέλη του 19ου αιώνα.

Σε αυτές τις τοπικές συλλογικότητες ισχυρή παρουσία είχαν πολλοί παλιννοστούντες. Η επιδίωξη συμμετοχής τους πρέπει φυσικά να συσχετισθεί με το γενικότερο ενδιαφέρον ενασχόλησής τους με τα κοινά, τη διεκδίκηση τοπικών αξιωμάτων και μέσω των κοινωνικής προβολής. Η πείρα και η προκοπή στην Αμερική, οι γνωριμίες και τα μέσα άσκησης πίεσης στους αποδήμους, καθώς επίσης και ο προσωπικός χρόνος που διέθεταν οι ίδιοι ως εισοδηματίες στην Ελλάδα, οπωσδήποτε ενθάρρυναν την εμπλοκή στις κοινοτικές υποθέσεις. Καθώς όμως οι σύλλογοι εξυπηρετούσαν πρακτικούς σκοπούς που αφορούσαν άμεσα τους ίδιους και τις οικογένειές τους, τα κίνητρα ενασχόλησης ήταν ισχυρότερα. Για τους «Αμερικάνους», οι οποίοι μπορούσαν να απολαμβάνουν ένα καλύτερο επίπεδο ζωής χάρη στα μεταναστευτικά κεφάλαια, η βελτίωση των στοιχειωδών κοινοτικών υποδομών οπωσδήποτε εξυπηρετούσε και προσωπικά σχέδια. Διευκόλυνε τον εγκλιματισμό τους στην τοπική κοινότητα, αύξανε τις πιθανότητες της μόνιμης εγκατάστασης και ενίσχυε τις προοπτικές επαγγελματικής δραστηριοποίησής τους. Σε κάποιες μάλιστα κοινότητες της Λακωνίας με ισχυρή παρουσία παλιννοστούντων, όπως στο Ξηροκάμπι και την Παλαιοπαναγιά, παρατηρήθηκε στο Μεσοπόλεμο το φαινόμενο της συγκρότησης διακριτών συλλογικοτήτων. Οι σύλλογοι των «παλιννοστούντων εξ Αμερικής και Καναδά» απέβλεπαν όχι απλώς στη διαφύλαξη της μεταναστευτικής μνήμης και στην αλληλοβοήθεια των μελών τους (Βεντούρα, 2012, σελ. 108) αλλά και στην ανάληψη πρωταγωνιστικού ρόλου στην κάλυψη των κοινοτικών ελλείψεων. Οι πρωτοβουλίες συσπείρωσης φαίνεται μάλιστα ότι ενθαρρύνονταν από τα υποκαταστήματα των τραπεζών, τα οποία ενδιαφέρονταν να διαχειριστούν τα κεφάλαιά τους.³⁸¹ Δεν γνωρίζουμε κατά πόσο οι σχεδιαζόμενες παρεμβάσεις οι οποίες εξαγγέλλονταν με μοιόμορφο τρόπο στα καταστατικά των συγκεκριμένων συλλόγων υλοποιήθηκαν, πάντως

380. Βλ. σε επιστολή Ελληνοαμερικανού περιγραφή της αποστολής των εθνοτοπικών περιοδικών: *Πάρνων*, 3, 5^ο/1928, σελ. 41.

381. Βλ. στον *Εθνικό Κήρυκα*, 7/03/1927 πρόσκληση προς Ελληνοαμερικανούς και παλιννοστούντες για σύσταση στους Μολάους του «*Συλλόγου των εξ Αμερικής παλιννοστησάντων Επιδουριτών*». Η πρωτοβουλία ανήκε στον διευθυντή του τοπικού υποκαταστήματος της Τράπεζας Ελληνικής Εμπορικής Πίστεως, ο οποίος είχε πρόσβαση στη μεταναστευτική κοινότητα μέσω του Ελληνοαμερικανού επιχειρηματία αδελφού του.

αφορούσαν ένα ευρύ φάσμα, όπως την παιδεία, την ψυχαγωγία, τη γεωργία, τον εξωραϊσμό και τις κοινοτικές υποδομές.³⁸²

Στις συνεδριάσεις των αθηναϊκών συλλόγων παρίσταντο, επίσης, συχνά παρεπιδημούντες ομογενείς. Με την πληρεξουσιότητα του εκπροσώπου των μεταναστευτικών συλλόγων της Αμερικής ενημερώνονταν από κοντά για τις ελλείψεις της γενέτειρας, ασκούσαν επιτόπιο έλεγχο στην πορεία των έργων, παρενέβαιναν στα προβλήματα που ανέκυπταν και αναλάμβαναν να μεταφέρουν πίσω στην Αμερική τα νέα αιτήματα των συντοπιτών τους. Τα ταξίδια γενικά των ομογενών στην πατρίδα ήταν συχνότερα στο Μεσοπόλεμο, συνδυάζονταν με οικογενειακές και επαγγελματικές υποχρεώσεις, παρείχαν, όμως, ταυτόχρονα στα μέλη των διοικήσεων των συλλόγων ευκαιρίες για έγκυρη ενημέρωση ως προς τον τρόπο διαχείρισης και επένδυσης των συλλογικών εμβασμάτων. Η αυτοπρόσωπη παρουσία, συνήθως μετά από χρόνια απουσίας και η συνειδητοποίηση της τεράστιας οικονομικής και τεχνολογικής απόστασης ανάμεσα στην ελληνική επαρχία και την αμερικανική ζωή ευαισθητοποιούσαν και κινητοποιούσαν ακόμα περισσότερο τους αποδήμους.³⁸³

Στο Μεσοπόλεμο οι τοπικοί Σύλλογοι χρησιμοποίησαν νέα μέσα προκειμένου να ασκήσουν συναισθηματική πίεση προς τους ομογενείς, οι οποίοι απουσίαζαν χρόνια και διατηρούσαν χαλαρούς δεσμούς με την πατρίδα. Δεν αρκούσαν στις επιστολές και τις αφηγήσεις των ίδιων των Ελληνοαμερικανών ταξιδιωτών ούτε μόνο στον Τύπο. Επιστράτευαν τη νέα τεχνολογία για να μεταφέρουν τα μηνύματά τους στο εξωτερικό, να διεγείρουν τον πατριωτισμό των απόδημων συμπατριωτών τους και φυσικά να νομιμοποιήσουν τις δραστηριότητές τους. Φωτογραφίες των ολοκληρωμένων έργων και κινηματογραφικές ταινίες με πλάνα από τη γενέτειρα προσέφεραν απτές αποδείξεις της προόδου της και του ορθολογικού τρόπου διαχείρισης των αμερικανικών δωρεών (Μοραΐτης, 1932, σελ. 778).³⁸⁴ Ταυτόχρονα δημιουργούσαν μια αίσθηση συγχρονικότητας που συνένωνε τα μέλη της διεθνικής κοινότητας, σφυρηλατούσε τους δεσμούς τους και υπενθύμιζε τις υποχρεώσεις τους (Smith, 2006, σελ. 64).

Αν στην προηγούμενη περίοδο οι πολεμικές κινητοποιήσεις ανέστειλαν τη λειτουργία των συλλόγων και ματαίωσαν πολλά έργα, στο Μεσοπόλεμο καθοριστική υπήρξε η οικονομική κρίση του 1929 και οι ελληνικές οικονομικές πολιτικές (δραχμοποίηση του 1932), οι οποίες εξανέμισαν τα αποθεματικά των αμερικανικών συλλόγων και αποθάρρυναν τους Ελληνοαμερικανούς να αναλάβουν νέες οικονομικές δεσμεύσεις. Η έναρξη

382. Βλ. σχετικά καταστατικά στα ΓΑΚ Σπάρτης, Αρχείο Πρωτοδικείου Σπάρτης 1884, 30. Βλ. αναφορά στις εορταστικές εκδηλώσεις του «Συλλόγου Παλινοστούντων Σπάρτης», *Ο Σπαρτιάτης*, 23/06/1927.

383. Βλ. το ρόλο των παλινοστούντων και παρεπιδημούντων τη δεκαετία του 1920 στη δρομολόγηση του μεγάλου υδρευτικού έργου στην Αράχωβα Λακωνίας (Μεϊντάνης, 1950, σελ. 380-394).

384. *Μαλεβός*, 36, 4^ο/1924, σελ. 232, 236-37, 5^ο/1924, σελ. 242-44, 12^ο/1924, σελ. 336. *Ο Σπαρτιάτης*, 8/07/1928. *Τεγεατικός Αστήρ*, Β', τχ. Ε', 4^ο-5^ο/1927, σελ. 19 και τχ. ΣΤ', 6^ο-7^ο/1927, σελ. 20.

των προγραμματισμένων έργων σε πολλές περιπτώσεις μετατέθηκε αναγκαστικά μετά τη λήξη των εχθροπραξιών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου.³⁸⁵

4. Αντιλήψεις για την πρόοδο των κοινοτήτων

4.1 Εκπαίδευση νεολαίας, υγιεινή και άθληση

Αν στην προηγούμενη περίοδο οι εκκλησιαστικές ανάγκες προσέλκυαν τα πρώτα μεταναστευτικά κέρδη, ο χώρος της παιδείας ήταν αυτός ο οποίος πρωταγωνίστησε στα σχέδια των συλλογικών και των ατομικών δωρεών του Μεσοπολέμου.

«Άλλοτε τα Σωματεία μας συνεκινούντο να κτίσουν κωδωνοστάσια, κρήνας, ωρολόγια. Σήμερα όλα ομιλούν διά τα Ελληνικά γράμματα. Ασφαλώς έχει προβιβασθή το διανοητικόν επίπεδον των Ελλήνων της Αμερικής. Κατακαίεται από τον πόθον να υπηρετήσουν τα Ελληνικά γράμματα»,

σχολίαζε ο *Εθνικός Κήρυξ* στις 14/09/1927 στις σελίδες του οποίου φιλοξενούνταν συνεχώς εκκλήσεις σχολικών επιτροπών για χρηματική βοήθεια.

Είναι γνωστό το ενδιαφέρον της διασποράς για την ενίσχυση της εκπαιδευτικής υποδομής ήδη από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και σε όλο το 19ο αιώνα. Οι Έλληνες μεγαλοαστοί των οργανωμένων παροικιών της Ευρώπης στήριξαν την καλλιέργεια της παιδείας των υπόδουλων Ελλήνων και αργότερα την ανάπτυξη του σχολικού μηχανισμού του νεοσύστατου κράτους. Η ανέγερση σχολείων, η αποστολή βιβλίων και επιστημονικών οργάνων, οι απολαβές των δασκάλων, η χρηματοδότηση υποτροφιών και πολιτιστικών ιδρυμάτων αποτελούσαν τον πιο συχνό προορισμό των χορηγιών τους. Τη νοοτροπία αυτή του «πολιτιστικού πατριωτισμού» αναπαρήγαγαν, επίσης, πολλοί ανώνυμοι μικροδωρητές διασκορπισμένοι στον οθωμανικό χώρο ή σε ευρωπαϊκά κράτη (Κουτουξιάδου, 2007· Τσουκαλάς, 2006, σελ. 483-495). Τη μακρά παράδοση της ευεργεσίας, συνδεδεμένη με τις εθνικές ευαισθησίες και τα οράματα του παροικιακού ελληνισμού, καθώς επίσης και με προσωπικές ανάγκες και στοχεύσεις των δωρητών ακολούθησαν και οι μετανάστες, τόσο ατομικά, οι πιο ευκατάστατοι, όσο και μέσω των συσσωματώσεών τους, οι υπόλοιποι. Αποβλέποντας στη γενικότερη ανάπτυξη του τόπου τους, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τη μόρφωση ως εφελτήριο κοινωνικής κινητικότητας, οι Ελληνοαμερικανοί του Μεσοπολέμου συνδέθηκαν με την ανέγερση ενός μεγάλου αριθμού σχολικών κτιρίων στην Παλαιά Ελλάδα.

Δίχως, φυσικά, το ενδιαφέρον των δωρητών για την ανέγερση μεγαλοπρεπών εκκλησιών να εγκαταλείπεται, αυτήν την περίοδο στρέφεται κατεξοχήν στην κατασκευή

385. Βλ. ενδεικτικά το υδρευτικό έργο στη Βαμβακού Λακωνίας, το οποίο τελικά υλοποιήθηκε το 1952-1953 με ενέργειες του παλιννοστούντα Σπύρου Νιάρχου (Σταυρόπουλος, 1989, σελ. 199-231).

σχολείων υποκινούμενο και από την αποκεντρωτική πολιτική που εφαρμόζεται μετά το 1920 στον τομέα της χρηματοδότησης των σχολικών κτιρίων (Νόμος 2442/1920). Σε μια προσπάθεια εξεύρεσης των αναγκαίων χρηματικών πόρων για την ανέγερση, την επισκευή ή την επέκταση των διδακτηρίων, το κράτος θεσμοθέτησε και ταυτόχρονα ενέταξε σε ένα ενιαίο διαχειριστικό σύστημα τη διαδεδομένη έως τότε άτυπη πρακτική των αγροτικών οικισμών να συνεισφέρουν στις δημόσιες ανάγκες σε χρήμα, είδος και προσωπική εργασία (Καλαφάτη, 1988, σελ. 214-216). Επηρεασμένοι από τη γενική τάση της δωρεάς χρημάτων για τις εκπαιδευτικές ανάγκες του κράτους, οι κάτοικοι πολλών χωριών, τα οποία στερούνταν σχολείων και ευεργετών, χρηματοδοτούσαν μέχρι τότε μόνοι τους τα σχολικά έργα, συμμετέχοντας μάλιστα σε έναν άτυπο ανταγωνισμό με τις διπλανές κοινότητες (Τσουκαλάς, 2006, σελ. 473). Στην πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου, οι αγροτικές κοινότητες ειδικά της Πελοποννήσου έμεναν για άλλη μια φορά εκτός κρατικής χρηματοδότησης. Δεν γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό η αντιβενιζελική πολιτική παράδοση της περιοχής έπαιξε ρόλο στην εξαίρεσή της από το βενιζελικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Πάντως τα κρατικά κονδύλια και τα εκπαιδευτικά κληροδοτήματα κατευθύνθηκαν κατεξοχήν στις κτιριακές ανάγκες των Νέων Χωρών και στα υψηλού κόστους διδακτήρια των αστικών κέντρων, επιλογή που υπαγορεύθηκε από τις αυξημένες εκπαιδευτικές ανάγκες των συγκεκριμένων περιοχών, κυρίως όμως από την επιτακτική ανάγκη ομοιογενοποίησης του εθνοτικά ανομοιογενούς πληθυσμού τους.

Με την αίσθηση της εγκατάλειψης η στήριξη της δημοτικής εκπαίδευσης στην Παλαιά Ελλάδα μετατράπηκε σε μια «πραγματική σταυροφορία» των ίδιων των κατοίκων, βασικοί οργανωτές της οποίας αναδείχτηκαν οι δάσκαλοι και οι επιθεωρητές και κύριοι χρηματοδότες σε πολλές περιπτώσεις οι Έλληνοαμερικανοί συμπατριώτες τους.³⁸⁶ Εκμεταλλεύόμενοι την αρχιτεκτονική ελευθερία που επικρατούσε στο χώρο του σχολικού κτιρίου μετά το 1911 (Νόμος ΓΩΚΖ') (Καλαφάτη, ό.π., σελ. 194-207) οι αμερικανικοί σύλλογοι αποδύθηκαν σε έναν αγώνα επίδειξης της οικονομικής και συμβολικής τους δύναμης επιλέγοντας κτιριακές λύσεις, οι οποίες ποίκιλλαν ως προς το μέγεθος, τον τύπο, τους λειτουργικούς χώρους, τις υποδομές και τις αισθητικές τάσεις.³⁸⁷ Δεν φείδονταν χρημάτων στα σχέδια που παρήγγελλαν στην τεχνική υπηρεσία του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης και τα οποία πολλές φορές κατατάχθηκαν στα πρότυπα της σχολικής αρχιτεκτονικής της περιόδου.³⁸⁸ Μπορεί στο Μεσοπόλεμο

386. Βλ. στατιστικές πληροφορίες για τον οικοδομική έκρηξη στο χώρο της σχολικής εκπαίδευσης τη δεκαετία του 1920 στο: Καλαφάτη, ό.π., σελ. 215 (παραπομπή 1) και 216 (παραπομπή 3).

387. Φωτογραφίες των καινούριων διδακτηρίων δημοσιεύονταν στο περιοδικό της Τράπεζας Αθηνών, η οποία, όπως και η Εθνική, διεκδικούσε τη διαχείριση των μεταναστευτικών εμβασμάτων. *Νέα από την Ελλάδα*, 18, 7^{ος}/1927, σελ. 523, 524-31, 8^{ος}/1928, σελ. 927, 934-69, 10^{ος}/1931, σελ. 531.

388. Βλ. ενδεικτικά το πρότυπο μικτό διδακτήριο της Βλαχοκερασιάς Αρκαδίας, το οποίο ανεγέρθηκε την περίοδο 1927-1932 με χρηματοδότηση της Αδελφότητας του Πίτσμπουργκ της Πενσυλβάνια. Ψηφιακό Μουσείο Βλαχοκερασιάς <http://vdm-vlahokerasia.gr/el/> Βλ. πρώτη μελέτη του έργου του 1921 στο Καλαφάτη, ό.π. (φωτογραφία 95).

η οικοδομική έκρηξη και οι αρχιτεκτονικές καινοτομίες στο χώρο των σχολικών διδακτηρίων να συνδέθηκαν με τη βενιζελική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 και το «Πρόγραμμα Παπανδρέου» (Κολώνας, 2003, σελ. 480-485), ωστόσο η ανέγερση νέων κοινοτικών σχολείων και ο «μορφολογικός τοπικισμός» στην Παλαιά Ελλάδα οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην ιδιωτική πρωτοβουλία και συγκεκριμένα στα μεταναστευτικά κεφάλαια των συλλόγων και κάποιων Ελληνοαμερικανών ευεργετών.

Η Πολυδώρειος Σχολή στην κοινότητα Χατζή Αιγιαλείας, το «Αποστολάκειο δημοτικό σχολείο» στο Έλος και το Ελληνικό σχολείο στη Σκάλα Λακωνίας, έργα Ελληνοαμερικανών ευεργετών, αντανακλούσαν τη συνειδητοποίηση από την πλευρά των βιοπαλαιστών μεταναστών της αξίας των μορφωτικών αγαθών για την ατομική πρόοδο, την επαγγελματική ανέλιξη και την κοινωνική ενσωμάτωση στο αστικό περιβάλλον.³⁸⁹ Έχοντας εξασφαλίσει αρκετοί από αυτούς μια δεύτερη ευκαιρία μόρφωσης στις αμερικανικές νυκτερινές σχολές ή στα σχολεία των ελληνικών κοινοτήτων, προσπαθούσαν να δημιουργήσουν στον γενέθλιο τόπο γόνιμες συνθήκες και κίνητρα μάθησης. Όσοι στερούνταν εκπαίδευσης είχαν καταφέρει να αναπληρώσουν σε μεγάλο βαθμό αυτήν την έλλειψη μέσα από την κοινωνική μόρφωση που παρείχε το αμερικανικό περιβάλλον. Όπως σχολιαζόταν στον λακωνικό Τύπο για Βρεσθενίτη δωρητή

*«καίτοι όπως αυτός ο ίδιος ομολογή, δεν ευτύχησε στα χρόνια του να έχει σχολεία με τα ανακουφιστικά μέσα να μάθη γράμματα, εν τούτοις αισθάνεται πολύ καλά και γνωρίζει παντός άλλου, οποία μέσα πρέπει να έχει το σχολείο-ν».*³⁹⁰

Όσοι, άλλωστε, είχαν οικογένειες στη Αμερική, γνώριζαν και μέσω των παιδιών τους τις υλικές υποδομές που διέθεταν τα αμερικανικά σχολεία και σίγουρα επηρεάζονταν από αυτές. Ακόμα όμως και όταν έλειπε η προσωπική πληροφόρηση, οι μετανάστες μπορούσαν μέσα από τους συλλόγους να κατευθύνουν τα διαθέσιμα κεφάλαιά τους σε αναγκαία εκπαιδευτικά έργα και να ικανοποιήσουν την επιθυμία τους να συνεισφέρουν. Οι σύλλογοι σε Ελλάδα και Αμερική με τις οργανωτικές δεξιότητες που ανέπτυσαν έφερναν τους δωρητές σε επαφή με σχολικές επιτροπές, επιθεωρητές εκπαίδευσης, τεχνικά στελέχη του Υπουργείου Παιδείας και κρατικούς υπαλλήλους, οι οποίοι τους παρείχαν την τεχνογνωσία για την υλοποίηση των μορφωτικών σχεδίων. Μπορεί τα νέα παιδαγωγικά πρότυπα να μην ταξίδευαν απαραίτητα από την Αμερική αλλά από τους μορφωμένους συμπατριώτες τους στην Ελλάδα, όμως οι αμερικανικές δωρεές ήταν αυτές που εξασφάλισαν τους όρους ώστε να εφαρμοστούν.

Η ευαισθητοποίηση των αποδήμων εκδηλώθηκε και στη στήριξη του δικτύου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι αστικοποιημένοι Ελληνοαμερικανοί, αρκετοί από τους

389. *Νέα από την Ελλάδα*, 19, 8^ο/1927, σελ. 554-31, 8^ο/1928, σελ. 934. *Ο Σπαρτιάτης*, 30/10/1927.

390. *Ο Σπαρτιάτης*, 20/05/1928.

οποίους είχαν αποφοιτήσει από κάποιο ορεινό Ελληνικό σχολείο ή είχαν συμπληρώσει τη σχολική εκπαίδευσή τους στην Αμερική και είχαν μεταπηδήσει με επιτυχία στο χώρο των ανεξάρτητων επιχειρήσεων και των υπηρεσιών, αναγνώριζαν το ρόλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην κοινωνικοεπαγγελματική εξέλιξη. Κατανοούσαν ότι ειδικά η μετακίνηση στο εξωτερικό η οποία είχε πάντα επιλεκτικό χαρακτήρα, προϋπέθετε ουσιαστικά και τυπικά τη μόρφωση. Η εκπλήρωση του «αμερικανικού ονείρου» απαιτούσε όχι μόνο ευκαιρίες αλλά και προσόντα (Τσουκαλάς, 2006, σελ. 414-429). Ο Παμμεγαρικός Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος Μεγαρέων «Βύζας» στο MacGill της Νεβάδα αναφέρεται ως ο πρώτος ο οποίος κινητοποιήθηκε για την ανέγερση διδακτηρίου Μέσης Εκπαίδευσης στην ελληνική επαρχία, εγχείρημα για το οποίο επαινέθηκε από το Υπουργείο Παιδείας.³⁹¹ Οι Μολάοι, τα Φιλιατρά, το Καρπενήσι, η Μεγαλόπολη, το Άργος αποτελούν ορισμένα μόνο παραδείγματα πόλεων οι οποίες εξασφάλισαν νεόδημητα γυμνάσια χάρη στις συλλογικές προσπάθειες των αποδήμων τους.

Το εκπαιδευτικό ενδιαφέρον των «Αμερικάνων» αντανάκλα τις αντιλήψεις τους για την αξία της μόρφωσης, το περιεχόμενό της, ταυτόχρονα όμως και για τις συνθήκες υπό τις οποίες αυτή πρέπει να παρέχεται. Ρημαγμένα από τη φθορά σχολικά κτίρια με ανύπαρκτες αυλές, υπόγειες, ανήλιαγες και γεμάτες υγρασία ενοικιαζόμενες αίθουσες στις οποίες συνωστίζονταν οι μαθητές «εν είδει σαρδελλών» ή «δίκην τρωγλοδυτών»,³⁹² κρίνονταν πλέον ακατάλληλοι χώροι καθώς όχι μόνο έπλητταν ανεπανόρθωτα την υγεία των μαθητών αλλά αποθάρρυναν και τη φοίτησή τους. Με αναγνωρισμένη τη σχέση της υγείας του παιδιού με το σχολικό κτίριο,³⁹³ η βελτίωση των υλικών συνθηκών των σχολείων της επαρχίας αποτέλεσε βασικό στόχο πολλών «αμερικανικών» συλλόγων του Μεσοπολέμου. Ακολουθώντας τα νέα πολιτισμικά πρότυπα σχετικά με την πνευματική και σωματική ανάπτυξη της νεολαίας, καθώς και τα προαπαιτούμενα της σχολικής αρχιτεκτονικής όπως είχαν διαμορφωθεί υπό την επιρροή των κανόνων της υγιεινής και της παιδαγωγικής, τα σχολεία που κτιζόνταν με μεταναστευτικά εμβάσματα, περιλάμβαναν απαραίτητα τουαλέτες, μεγάλες ευάερες και ευήλιες αίθουσες, γυμναστήρια, αίθουσες για καλλιτεχνικές δραστηριότητες, εργαστήρια φυσικών επιστημών, βιβλιοθήκες, γραφεία και επαρκή προαύλιο χώρο.³⁹⁴ Επιπλώνονταν με δίδρα θρανία, έδρες και πίνακες, εξοπλιζόνταν με θερμάστρες και επενδύονταν με στεγανά υλικά. Η

391. *Νέα από την Ελλάδα*, 18, 7^{ος}/1927, σελ. 523.

392. *Νέα από την Ελλάδα*, 31, 8^{ος}/1928, σελ. 927. *Ο Σπαρτιάτης*, 10/10/1925.

393. Για την ανάπτυξη του «υγιεινιστικού» λόγου στο χώρο της σχολικής εκπαίδευσης στην καμπή του 20ού αιώνα και την εφαρμογή του στο σχεδιασμό των νέων σχολικών κτιρίων τις επόμενες δεκαετίες βλ. Θεοδώρου και Καρακατσάνη, 2010. Καλαφάτη, ό.π., σελ. 185-217.

394. Βλ. για παράδειγμα, τα Γυμνάσια Μεγαλόπολης και Άργους, το δημοτικό σχολείο Γεωργιτσίου, το σχολικό συγκρότημα Στεμνίτσας. *Εθνικός Κήρυξ*, 28/10/1927, 2/11/1927, 8/11/1927. *Λακωνική*, 12/11/1931. *Νέα από την Ελλάδα*, 17, 6^{ος}/1927, σελ. 522-54, 7^{ος}/1930, σελ. 575-576. <https://www.georgitsi.gr/>. Λήμμα: «Μπουσουλόπουλος Σπυρίδων (1862-1927)», *Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού· Πατριωτικός Σύνδεσμος Στεμνισιωτών Τρικολώνων*, 1989, σελ. 6.

εξασφάλισή τους ήταν πολύ σημαντική για ορεινά σχολεία στα οποία συχνά οι μαθητές ξεπάγιαζαν από το κρύο και την υγρασία καθισμένοι σταυροπόδι στο έδαφος ή σε τάβλες (Παπαθανασίου, ό.π., σελ. 221).³⁹⁵

Για τους αποδήμους η εξασφάλιση των υλικών προϋποθέσεων της σχολικής φοίτησης στις αγροτικές περιοχές αποτελούσε ένα προσωπικό στοίχημα. Γνώριζαν καλά από τα προσωπικά βιώματά τους ότι η σίτιση, η επάρκεια γραφικής ύλης, η ολοκλήρωση των σπουδών των παιδιών των αγροτοκτηνοτροφικών οικογενειών δεν ήταν δεδομένες. Γι' αυτό και με χρηματικά βοηθήματα σε αριστούχους μαθητές, με τη χορήγηση συσσιτίων³⁹⁶ και υποτροφιών επιδίωξαν την παροχή ευκαιριών για τη συνέχιση των σπουδών τους στα Ελληνικά σχολεία και την ολοκλήρωσή τους στα σχολεία των πόλεων και στις σχολές της πρωτεύουσας κάτι που προηγουμένως το κατάφερναν ελάχιστα. Εξίσου ενθαρρυντικά για τη φοίτηση και την αριστεία των μαθητών λειτουργούσαν τα λογοτεχνικά βιβλία, η γραφική ύλη και τα εκπαιδευτικά παιχνίδια που αποστέλλονταν από την Αμερική ως σχολικά βραβεία στις τελετές λήξης της σχολικής χρονιάς (Κουκουλές, ό.π., σελ. 110).³⁹⁷ Την πρακτική χρησιμότητα των «αμερικανικών» δώρων, πέρα από τη συναισθηματική αξία τους, μπορούμε να την αντιληφθούμε αν λάβουμε υπόψη μας ότι η οικονομική αδυναμία των αγροτικών οικογενειών να ικανοποιήσουν τις υλικές ανάγκες του σχολείου δημιουργούσε τεράστιο άγχος στους μαθητές αποθαρρύνοντας τη φοίτησή τους (Παπαθανασίου, ό.π., σελ. 222).

Πολλά σχολεία εφοδιάζονταν με πλούσιο υλικοτεχνικό εξοπλισμό συντελώντας έτσι στην αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας και την εμπέδωση της γνώσης. Διέθεταν εξειδικευμένα όργανα φυσικής και χημείας, μουσικά όργανα, βιβλία, χάρτες, λεξικά και εγκυκλοπαιδικές σειρές, ακόμα και κινηματογραφικές μηχανές που συναγωνίζονταν τις υποδομές των πόλεων. Το πρακτικό Λύκειο Λαγκαδίων χάρη στην «αμερικανική» δωρεά των 300.000 δραχμών εξοπλίστηκε τη δεκαετία του 1920 με χάρτες, ελληνικά και ξένα βιβλία, καθώς και με εκπαιδευτικά όργανα από το εξωτερικό, τα οποία συγκρίνονταν με αυτά που χρησιμοποιούνταν στο Πολυτεχνείο και το Πανεπιστήμιο (Ροδάς, ό.π., σελ. 170). Η συλλογή χαρτών που στάλθηκε από την Αμερική στο δημοτικό σχολείο της Ζούπαινας Λακωνίας σχολιάστηκε από αθηναϊκή εφημερίδα, καθώς δεν απαντούσε ακόμα και σε σχολεία της πρωτεύουσας.³⁹⁸

Το ενδιαφέρον των μεταναστών για τον τεχνολογικό εξοπλισμό των σχολείων αντανακλούσε τη γοητεία που ασκούσε πάνω τους η τεχνολογική ανάπτυξη της Αμερικής

395. *Ο Σπαρτιάτης*, 27/03/1927.

396. Στην Ανδρίτσαϊνα ο Ελληνοαμερικανός Αριστοτέλης Θεοδωρακόπουλος προσέφερε συσσίτια στους άπορους μαθητές του Γυμνασίου εφαρμόζοντας ένα θεσμό δοκιμασμένο στην Αμερική μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης. Βλ. *Νέος Ορίζων Ανδρίτσαϊνας*, 29/01/1933, 19/03/1933, 13/01/1935, 23/06/1935.

397. Βλ. δωρεές και υποτροφίες: *Μαλεβός*, 8, [χωρίς μήνα] 1921, σελ. 8-9· 16, 7^{ος}/1922, σελ. 19-20, 11^{ος}/1922, σελ. 32-23, 3^{ος}/1923, σελ. 75-39, 7^{ος}/1924, σελ. 274. *Ο Ξενητευμένος*, 7/03/1935.

398. Κ. Φαλτάιτς, «Ο Οδοποητικός συναγερμός της Λακωνίας», *Βραδυνή*, 18/04/1926.

και την προσπάθειά τους να γνωρίσουν στη νεολαία τον εκσυγχρονισμό. Εξέφραζε τη διαδεδομένη πλέον αντίληψη ότι η επιμορφωτική διαδικασία δεν πρέπει να βασίζεται στη στείρα μετάδοση θεωρητικών γνώσεων αλλά να υποστηρίζεται από εποπτικό υλικό. Απέρρεε, επίσης, από τα ερεθίσματα που δέχονταν στο νέο περιβάλλον ακόμα και μετανάστες χαμηλής μορφωτικής στάθμης, όπως καταδεικνύει η περίπτωση ομογενούς, εντυπωσιασμένου από την αστρονομία, ο οποίος δώρισε το 1930 στο Σοφικό Κορινθίας ένα τηλεσκόπιο «όπως δι' αυτού οι συμπατριώται του ατενίζωσι και θαυμάζωσι το μεγαλείον των μυστηρίων του Σύμπαντος».³⁹⁹

Οι νέες αστικές έξεις που αποκτούσαν οι μετανάστες στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις, όπως οι εκδρομές και οι επισκέψεις σε τόπους πολιτισμικής ή φυσιολατρικής αξίας, τα μουσικά θεάματα, ο κινηματογράφος ενθάρρυναν τους δωρητές να προσφέρουν ανάλογες ευκαιρίες και στους νεαρούς μαθητές της γενέτειράς τους. Σχολικές εκδρομές στην εξοχή ή σε περιοχές αρχαιολογικού ενδιαφέροντος χρηματοδοτούνταν από την Αμερική,⁴⁰⁰ ενώ φωνόγραφοι, σχολικοί κινηματογράφοι και ταινίες εκπαιδευτικού περιεχομένου, φωτογραφικές μηχανές αποστέλλονταν προκειμένου η νεολαία να γνωρίζει βιωματικά την πατρίδα της, να παρατηρεί, να ψυχαγωγείται και να καλλιεργείται (Σταυρόπουλος, 1989, σελ. 198). Φυσικά στις ελληνοαμερικανικές δωρεές αντικατοπτριζόταν και η υλική ευμάρεια και το νέο καταναλωτικό ήθος το οποίο είχαν αναπτύξει οι μετανάστες μέσα στην αμερικανική κοινωνία. Οι δωρητές φρόντιζαν να καλύπτουν τις ανάγκες των παιδιών, όχι μόνο για μόρφωση αλλά και για διασκέδαση, όπως μαρτυρούν τα περίτεχνα αμερικανικά παιχνίδια που διασώζονται στα ράφια σχολικών βιβλιοθηκών ορεινών κοινοτήτων.⁴⁰¹

Οι Ελληνοαμερικανοί επιχείρησαν να μεταδώσουν μέσω των μαθητών στις αγροτικές οικογένειες τις νέες αντιλήψεις και πρακτικές περί ατομικής καθαριότητας και υγιεινής, τις οποίες οι ίδιοι είχαν διαμορφώσει στο αμερικανικό αστικό περιβάλλον. Ως δωρητές επέμειναν στην κατασκευή αποχωρητηρίων και λουτήρων στα σχολικά κτίρια και στην εξοικείωση των μαθητών με την τακτική φροντίδα του σώματός τους (Θεοφίλης, 1995, σελ. 75).⁴⁰² Αναγνώρισαν, επίσης, την οργανωμένη σωματική εκγύμναση ως στοιχείο διαπαιδαγώγησης της νεολαίας. Σε μια περίοδο διάδοσης των γυμναστικών και αθλητικών σωματείων και στα λαϊκά στρώματα των ελληνικών αστικών κέντρων (Κουλούρη, ό.π., σελ. 377-384) δυναμικοί αμερικανικοί σύλλογοι, όπως η εν Γκαστόνια Αδελφότητα Αραχωβιτών, προσέφεραν στους νέους της γενέτειράς τους ευκαιρίες κοινωνικότητας

399. *Νέα από την Ελλάδα*, 56, 9^{ος}/1930, σελ. 635.

400. *Οινούντιος*, 6, 6^{ος}/1927, σελ. 68-20, 8^{ος}/1928, σελ. 234-*Ο Σπαρτιάτης*, 8/07/1928.

401. Βλ. σχετικές φωτογραφίες στο <http://pouliethragn.blogspot.gr/2013/11/blog-post.html>. Με δεδομένο το ότι τα εμπορικά παιχνίδια ήταν προσιτά μόνο στα παιδιά των εύπορων αστικών οικογενειών, γίνεται κατανοητός ο αντίκτυπος που θα είχαν τέτοιες δωρεές στους μαθητές των ορεινών κοινοτήτων (Παπαθανασίου, ό.π., σελ. 286-289).

402. *Μαλεβός*, 12, 3^{ος}/1922, σελ. 10.

και δημιουργικής αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου τους (Μεϊντάνης, 1950, σελ. 395-396, 494). Για τους ίδιους τους ευεργέτες, οι οποίοι ενσάρκωναν το μοντέλο του σκληρά εργαζόμενου και αυτοδημιούργητου επιχειρηματία, η δημιουργική ψυχαγωγία συνδεόταν με την οικονομική επιτυχία και την κοινωνική άνοδο. Αν και οι μετανάστες θα πρέπει να μυήθηκαν στην Αμερική στον αθλητισμό και τα ομαδικά σπορ μάλλον ως θεατές παρά ως αθλούμενοι,⁴⁰³ ωστόσο εμφανίζονται να υιοθετούν νεωτερικά πρότυπα ψυχαγωγίας και να προσφέρουν την ηθική και υλική υποστήριξή τους σε αθλητικά έργα. Μέσω αυτών ήλπιζαν ότι θα απομάκρυναν τη νεολαία της επαρχίας από το περιβάλλον των καφενείων και θα την προφύλασσαν από τη μαλθακότητα και τη χαρτοπαίξια, συνήθειες απαξιωμένες τόσο από την αμερικανική όσο και από την ελληνική κοινωνία.⁴⁰⁴

Οι απόδημοι στήριξαν και τη γυναικεία μόρφωση, όπως φαίνεται από τη χρηματοδότηση οικοκυρικών σχολών στην περιοχή της Αρκαδίας.⁴⁰⁵ Το πιο φιλόδοξο εγχείρημά τους ήταν η Επαγγελματική και Οικοκυρική Σχολή της Τεγέας, η οποία ξεκίνησε να λειτουργεί το 1918 ως κατώτερο οικοκυρικό σχολείο με πρωτοβουλία του Θεοφάνη Αλεξόπουλου, ευκατάστατου εμπόρου και δραστήριου μέλους του Τ.Σ. Αθηνών. Για να εξηγήσει τη σκοπιμότητα του έργου ο Αλεξόπουλος συνήθιζε να περιγράφει την τεράστια υστέρηση σε θέματα κοινωνικής μόρφωσης των ντόπιων γυναικών, ακόμα και ευκατάστατων οικογενειών, την οποία ο ίδιος διαπίστωνε κάθε φορά που επισκεπτόταν την ιδιαίτερη πατρίδα του (Σοροβίγκα, 2007, σελ. 401-402). Επιδίωξε λοιπόν να βοηθήσει τα κορίτσια των αγροτικών στρωμάτων όχι απλώς να ασκηθούν «εις την τέχνην του κόπτειν, ράπτειν και κεντάν», αλλά πολύ περισσότερο να πειθαρχήσουν στις νέες αξίες και τους κανόνες ζωής της αστικής κοινωνίας,

«ώστε παραμένοντα μεν εις τα χωρία, να δημιουργούν οικογενείας πολιτισμένες, εγκαθιστάμενα δε εν τη ξένη ως αδελφαί και σύζυγοι, να μη φαίνονται επαρχιώτισσαι καθυστερημέναι, αγνοούσαι και τον στοιχειώδη τρόπον του

403. Προσφιλή θεάματα των μεταναστών ήταν οι λαϊκοί αθλητές και κυρίως οι ερασιτέχνες παλαιστές, οι οποίοι περιόδευαν στις μεταναστευτικές κοινότητες. Στο Μεσοπόλεμο, ωστόσο, οι Έλληνες μετανάστες θα πρέπει να μυήθηκαν και στα μαζικά αθλητικά θεάματα (Saloutos, 1956, σελ. 26).

404. *Ο Σπαρτιάτης*, 20/05/1928. Η ύπαιθρος και το γυμναστήριο και αντίστοιχα η επαφή με τη φύση και η σωματική άσκηση προβάλλονταν στον ελληνικό δημόσιο λόγο ως «τόποι» και «τρόποι» κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου, ανταγωνιστικοί του καφενείου ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα (Κουλουρή, ό.π., σελ. 65, 68, 93, 242, 373).

405. Επρόκειτο για βραχύβιες σχολές, οι οποίες λειτουργούσαν χωρίς συγκροτημένο πρόγραμμα και με πρακτικό χαρακτήρα (εκμάθηση χειροτεχνίας). Κ. Μιχαηλίδου, «Σκοπός-Διοργάνωσης και λειτουργία της Επαγγελματικής Σχολής Θηλέων Τεγέας», *Τεγεατικός Αστήρ*, Α', τχ. Ι', 10^{ος}/1926, σελ. 12. Μοραϊτής, 1932, σελ. 820.

*φέρεσθαι, τοιαύτα που να εντρέπωνται να τας παρουσιάζουν οι αδελφοί και οι σύζυγοί των εις κοσμικήν τινά συνάθροισιν ή και απλώς εις τον περίπατον».*⁴⁰⁶

Λειτουργώντας ως «φιλάνθρωποι αστοί», τα μέλη του τεγεατικού σωματείου στην Αθήνα και την Αμερική επιχείρησαν να εγχαράξουν νέες πρακτικές δεξιότητες και ηθικές στάσεις στο γυναικείο πληθυσμό της γενέτειράς τους⁴⁰⁷ αναπαράγοντας τις αντιλήψεις της εποχής για τη μόρφωση των λαϊκών στρωμάτων και παρακολουθώντας τη γενικότερη τάση της εποχής για τη γυναικεία επαγγελματική εκπαίδευση, η οποία μέχρι τη μεταρρύθμιση του 1929 παρέμενε υπόθεση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (Κουτουξιάδου, ό.π., σελ. 511-521· Μπακαλάκη και Ελεγκίτου 1987, σελ. 147-190).

Μπορεί η ιδέα να ανήκε σε έναν «Αθηναίο» Τεγεάτη, όμως οι συνθήκες που επέτρεπαν την υλοποίησή της είχαν διαμορφωθεί από τους απόδημους Αρκάδες, οι οποίοι όχι μόνο μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν γενναία τη λειτουργία της σχολής αλλά και να ενθαρρύνουν με πολλούς τρόπους τη φοίτηση των νεαρών γυναικών σε αυτή. Το ενδιαφέρον των Ελληνοαμερικανών διαφαίνεται από το γεγονός ότι συσπειρώθηκαν στον «Τεγεατικό Σύνδεσμο Σικάγο» το 1926 και κινητοποιήθηκαν με ερανικές επιτροπές σε όλη την Αμερική για να συλλέξουν τα κεφάλαια που απαιτούσε η στέγαση της σχολής σε κτίριο που θα πληρούσε όλες τις σύγχρονες προδιαγραφές.

Αλλά και η θετική ανταπόκριση των κοριτσιών της Τεγέας και των διπλανών επαρχιών οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στους Ελληνοαμερικανούς. Αντανακλούσε την αναγνώριση από τις αγροτικές οικογένειες της χρησιμότητας της γυναικείας μόρφωσης, μιας μόρφωσης, όμως, η οποία δεν απέβλεπε στην επαγγελματοποίησή της αλλά είχε αντίθετα καθαρά «συμβολική» λειτουργία (Τσουκαλάς, 2006, σελ. 470-477). Αποτελούσε, δηλαδή, τις περισσότερες φορές δίοδο αποκατάστασης άνευ προίκας με κάποιον πετυχημένο απόδημο. Υπό την επίδραση του νέου περιβάλλοντος οι γαμήλιες πρακτικές των Ελληνοαμερικανών στο Μεσοπόλεμο εξέφραζαν πράγματι μια διαφορετική φιλοσοφία για το ρόλο της γυναίκας μέσα στην οικογένεια και την κοινωνία. Η διαφορά των «εκπολιτισμένων» Ελληνοαμερικανίδων από τις «καθυστερημένες επαρχιώτισσες» γινόταν αισθητή κατά τις επισκέψεις τους στην πατρίδα. Οι «Αμερικάνες» εντυπωσίαζαν με τον τρόπο ντυσίματος και την κόμμωσή τους, τις γνώσεις τους γύρω από την οικιακή οικονομία, την υγιεινή και την ανατροφή των παιδιών (Constant, 2005, σελ. 358-360). Τον αναβαθμισμένο ρόλο τους αποδείκνυε η συμμετοχή και φωτογράφησή τους στο πλευρό των συζύγων τους στις διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις και ειδικά στα συνδεδεμένα γεύματα και τις ερανικές τελετές, οι συμβολικές δωρεές για τις τοπικές εκπαιδευτικές ανάγκες και οι επιστολές τους στον Τύπο. Οι εικόνες και οι πληροφορίες που διαχέονταν στην ελληνική επαρχία γύρω από το γυναικείο πρότυπο περιέγραφαν μια γυναίκα καλαίσθητη, παράλληλα όμως σεμνή και αξιοπρεπή, φιλάνθρωπη αστή, ικανή οικοδέσποινα,

406. Κοσμάς Μιχαηλίδης, «Σκοπός, διοργάνωσης και λειτουργία της Επαγγελματικής Σχολής Τεγέας. Γ'», *Τεγεατικός Αστήρ*, Β', τχ. Γ', 12^{ος}-1^{ος}/1927, σελ. 8.

407. Για την ερμηνεία της πράξης της ευεργεσίας ως μηχανισμού κοινωνικού ελέγχου των κατώτερων στρωμάτων βλ. Θεοδώρου, 2003, σελ. 171-184.

σύντροφο του μετανάστη και μητέρα παιδιών με ελληνοπρεπή και χριστιανική αγωγή. Εμφανώς επηρεασμένος από τις αντιλήψεις που θέλησε και ο Παναγής Χαροκόπος να προαγάγει δέκα χρόνια πριν, μέσω του κληροδοτήματός του στην Αθήνα, ο Τ.Σ. επιχείρησε να προσαρμόσει το δυτικό αυτό πρότυπο στις τοπικές συνθήκες της ελληνικής επαρχίας (Κουτουξιάδου, ό.π., σελ. 514).⁴⁰⁸ Η διαφορά αντιλήψεων μεταξύ μεταναστών και ντόπιων ήταν φυσικά μεγάλη όσον αφορά την αναγκαιότητα της συγκεκριμένης σχολής, όπως φαίνεται από τις αντιδράσεις πολλών αγροτικών οικογενειών και μελών του Τ.Σ. Αθήνας.⁴⁰⁹ Δέκα χρόνια πάντως μετά την έναρξη της λειτουργίας της Σχολής η Διοίκηση δήλωνε με ικανοποίηση την επιτυχία του εκπαιδευτικού προγράμματός της, τεκμήρια της οποίας αποτελούσαν ο υψηλός αριθμός των σπουδαστριών, τα συγχαρητήρια που δέχονταν από τους επισκέπτες για την «εξύψωση της Τεγεάτισσας» και φυσικά το υψηλό ενδιαφέρον των Ελληνοαμερικανών γαμβρών.⁴¹⁰ Για τον Πρόεδρο του Τ.Σ. η Σχολή συνέβαλλε στην αναβάθμιση του κοινωνικού επιπέδου όλης της περιοχής και γεφύρωνε την πολιτισμική απόσταση μεταξύ της αγροτικής επαρχίας και της ανεπτυγμένης Αμερικής.

Πολύ πιο φιλόδοξη ήταν η παρέμβαση των Ελληνοαμερικανών στον τομέα της γεωργικής επαγγελματικής εκπαίδευσης των αγοριών. Για τους συλλόγους των αποδήμων η γεωργική κατάρτιση των νέων ήταν στενά συνδεδεμένη με την οικονομική ανάπτυξη και τη βιωσιμότητα των ίδιων των αγροτικών κοινοτήτων. Υπό την επίδραση μιας εργασιακής ηθικής, στην οποία είχαν μνηθεί οι ίδιοι ως μετανάστες και αυτοδημιούργητοι επιχειρηματίες στην Αμερική, οι Ελληνοαμερικανοί απέδιδαν τεράστια αξία στη χειρωνακτική εργασία, την πειθάρχηση του σώματος και την απόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων. Χρηματοδοτώντας γεωργικά σχολεία επιχειρούσαν ουσιαστικά να αποθαρρύνουν τη φοίτηση των νέων στα Γυμνάσια και να τους προστατεύσουν από τον κίνδυνο της ανεργίας των πόλεων στην οποία οδηγούσαν οι κλασικές σπουδές. Κατευθύνοντας τη νεολαία στο επάγγελμα του αγρότη, ενός όμως καταρτισμένου αγρότη, θεωρούσαν ότι την καθιστούσαν χρήσιμη για τον τόπο ενώ, παράλληλα, τη συγκρατούσαν στα χωριά, τα οποία είχαν αποψιλωθεί πληθυσμιακά από τη δική τους φυγή. Το ενδιαφέρον τους για τη συστηματική επιστημονική καλλιέργεια των αγρών και την αξιοποίηση του φυσικού πλούτου των κοινοτήτων καταγωγής τους αντανάκλασε στην πεποίθηση και, ταυτόχρονα, την προσδοκία της εξασφάλισης της αυτάρκειας των κατοίκων και της απεξάρτησής τους από τα μεταναστευτικά εμβάσματα.⁴¹¹ Φυσικά οι επιλογές τους αυτές αναπαρήγαν την κυρίαρχη ιδεολογία για την εκπαιδευτική

408. Κοσμάς Μιχαηλίδης, «Σκοπός-διοργάνωσις και λειτουργία της Επαγγελματικής Σχολής Τεγέας», *Τεγεατικός Αστήρ*, Α', τχ. Ι', 8^{ος}/1926, σελ. 11.

409. Θεοφ. Αλεξόπουλος, «Κατηγορούμεθα», *Τεγεατικός Αστήρ*, Β', τχ. Ε', 4^{ος}-5^{ος}/1927, σελ. 7-9.

410. Πρακτικά της Α' Γ.Σ. του Τ.Σ. του έτους 1929, σελ. 312, ΑΤΣ.

411. Βλ. Επιστολή Τ.Σ. Αθηνών προς Αμερική σχετικά με την ανάγκη ίδρυσης πρακτικής Γεωργικής Σχολής (Μοραΐτης, ό.π., σελ. 742).

κατεύθυνση που όφειλαν να ακολουθούν τα παιδιά των αγροτικών στρωμάτων, αυτή δηλαδή που ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την παραγωγή.

Οι νέες αντιλήψεις δεν είχαν βέβαια διαμορφωθεί αποκλειστικά στην Αμερική. Ήταν εμφανώς επηρεασμένες από τις συζητήσεις της δεκαετίας σχετικά με την προτεραιότητα της πρακτικής μόρφωσης της νεολαίας, οι οποίες οδήγησαν στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 και στα μέτρα για την επαγγελματική εκπαίδευση. Στο πλαίσιο της οργάνωσης της γεωργικής εκπαίδευσης και της εισαγωγής της γεωργικής διδασκαλίας και στα σχολεία γενικής παιδείας το Υπουργείο Παιδείας προέβλεπε μεταξύ άλλων την ίδρυση Κυριακών Σχολείων και κατώτερων γεωργικών σχολείων, καθώς και την απόκτηση προκαταρκτικών γεωργικών γνώσεων από τους μαθητές των δημοτικών μέσω της πρακτικής εξάσκησης τους σε σχολικά αγροκήπια (Κανδήλα, 2001, σελ. 129-132). Οι υποδομές της γεωργικής εκπαίδευσης που χρηματοδότησαν οι ομογενείς στις επαρχίες τους φαίνεται ότι παρακολουθούσαν το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της κυβέρνησης Βενιζέλου, πιθανότατα και αντίστοιχες αμερικανικές πρωτοβουλίες και εφαρμογές. Στις πιο αξιόλογες προσπάθειες της περιόδου περιλαμβάνονται το σχολικό αγροκήπιο σαράντα στρεμμάτων πλησίον του Γυμνασίου Μεγαλόπολης,⁴¹² η επαναλειτουργία της Πρακτικής Γεωργικής Σχολής Τεγέας (Μοραϊτης, ό.π., σελ. 764, 780) και η ίδρυση πρακτικής Γεωργικής Σχολής στο Βέλο Κορινθίας μετά τους καταστροφικούς σεισμούς του 1928.⁴¹³

4.2 Οδικά έργα: «Ο οδοποιητικός συναγερμός της Λακωνίας»

Η διαφορετική οπτική των μεταναστών και οι εμπειρίες τους από τις συνθήκες ζωής και τις υποδομές που παρείχε το αμερικανικό περιβάλλον αντανακλάται στο πλήθος και την ποικιλία των κοινωφελών έργων που υλοποιήθηκαν με τα εμβάσματά τους στο Μεσοπόλεμο. Ειδικά στο νομό Λακωνίας η προθυμία με την οποία οι ομογενείς ανταποκρίθηκαν στα κοινοτικά οδικά έργα συνδέεται όχι μόνο με την πρόθεση να επιλύσουν το χρόνιο συγκοινωνιακό πρόβλημα του νομού τους αλλά και με την επιθυμία να κάνουν τους συμπατριώτες τους κοινωνούς των ανέσεων που οι ίδιοι απολάμβαναν στην Αμερική. Η έλλειψη σιδηροδρομικού δικτύου καθιστούσε πράγματι το συγκεκριμένο νομό τον πιο απομονωμένο της Πελοποννήσου εξαρτώμενο από το σταθμό της Τριπόλεως και το λιμάνι του Γυθείου, πόλεις οι οποίες ήταν και οι μόνες οι οποίες συνδέονταν με αμαξιτό δρόμο με τη Σπάρτη στις αρχές του αιώνα. Χρειαζόταν ένα «βασανιστικόν διήμερον ταξείδιον» για να φτάσει κάποιος από την Αθήνα έως τη Σπάρτη, ενώ το ταξίδι «δί' αμάξης» από Τρίπολη διαρκούσε 8-10 ώρες, σύμφωνα με πληροφορίες της εποχής (Θεοδωρόπουλου, 1905, σελ. 14). Ο Λακωνικός κόλπος, αν και είχε ενταχθεί από νωρίς στα σιδηροδρομικά σχέδια του κράτους και των κεφαλαιούχων, καθώς προσφερόταν

412. Βλ. *Αρκαδικόν Ημερολόγιον* 1937, σελ. 153· *Εθνικός Κήρυξ*, 28/10/1927, 2/11/1927, 8/11/1927· *Νέα από την Ελλάδα*, 54, 7^{ος}/1930, σελ. 575-576.

413. «Δί' ανέγερσιν Γεωργικής Σχολής εν Κορινθία υπό Αχέπα», Α1Σ40Υ8Φ10822, ΙΑ/ΕΤΕ.

για τη σύνδεση με τις διεθνείς εμπορικές αρτηρίες και ειδικά με το «δρόμο των Ινδιών», είχε τελικά εξαιρεθεί από το σιδηροδρομικό δίκτυο, το οποίο υπό την πίεση της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας είχε περιοριστεί στην εξυπηρέτηση των περιοχών με εμπορευματικές καλλιέργειες (Παπαγιαννάκης, 1990, σελ. 52-61, 102-114).

Οι ελπίδες για την ένταξη του νομού σε μια πιθανή προέκταση του δικτύου του ΣΠΑΠ διατηρούνταν πάντως σε όλη την πρώτη δεκαετία του αιώνα γι' αυτό και τα σωματεία των Λακεδαιμονίων ασκούσαν σε κάθε ευκαιρία πολιτικές πιέσεις. Ο «Σύνδεσμος Λακεδαιμονίων» στην Αθήνα και η «Επαρχιακή Συνέλευσις Λακεδαιμόνος» στη Σπάρτη πρωτοστατούσαν στην προώθηση του συγκοινωνιακού έργου στο οποίο είχαν επενδυθεί υψηλές προσδοκίες οικονομικής και τουριστικής ανάπτυξης από τη μεταφορά των τοπικών προϊόντων και την άνετη μετακίνηση των περιηγητών στους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής (Θεοδωρόπουλου, 1908, σελ. 13-14). Στο σιδηρόδρομο είχε εναποτεθεί και η επίλυση του έντονου μεταναστευτικού «προβλήματος» του νομού, όπως συχνά τονίζοταν στα τοπικά έντυπα:

«Ο συριγμός της πρώτης αμαξοστοιχίας παρά την Σπάρτην θ' αντιλαλήση ως ανακλιτήριος σάλπιγξ διά τους ξενιτευτάς μας και η παλιννόστησις θ' αρχίση, μαζί με τάλλα αγαθά, τα οποία θα φέρη εις την επαρχίαν, και ουτωπώς θα λυθή και το μέγαλον αυτό ζήτημα»

(Θεοδωρόπουλου, 1905, σελ. 12).

Οι ίδιοι οι Λάκωνες μετανάστες παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον το συγκοινωνιακό ζήτημα επικροτώντας με παρεμβάσεις από την Αμερική τις πρωτοβουλίες των βουλευτών τους, ωστόσο δεν μπορούσαν ακόμα να προσφέρουν υλική υποστήριξη.⁴¹⁴

Στο Μεσοπόλεμο, ωστόσο, η ιδιωτική πρωτοβουλία ήρθε να δώσει λύση στο πρόβλημα. Αν και το όνειρο του σιδηροδρόμου δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ, η άφιξη του αυτοκινήτου στην ελληνική επαρχία φάνηκε ότι μπορούσε να αναπληρώσει τις συγκοινωνιακές ελλείψεις του συγκεκριμένου νομού. Εταιρίες φορτηγών και επιβατικών αυτοκινήτων άρχισαν σταδιακά να λειτουργούν στη Σπάρτη και να εξυπηρετούν τις εμπορικές και επιβατικές ανάγκες της. Ωστόσο, το εσωτερικό του νομού, ορεινό και δύσβατο, παρέμενε απομονωμένο, συνδεδεμένο «ημιονικώς» με την πρωτεύουσά του. Οι προοπτικές που άνοιγε το αυτοκίνητο, ένα μέσο οικείο στους μετανάστες της Αμερικής, ώθησε τους τελευταίους να κινητοποιηθούν και να χρηματοδοτήσουν την κατασκευή δρόμων οι οποίοι θα επέτρεπαν για πρώτη φορά την οδική σύνδεση των ορεινών κοινοτήτων τους με τις κεντρικές αρτηρίες και την εμπορική διέξοδο στα λιμάνια του Λεωνιδίου, της Μονεμβασιάς και του Γυθείου, στη Σπάρτη και τους σιδηροδρομικούς σταθμούς της Τρίπολης και της Μεγαλόπολης.

414. *Ατλαντίς*, 16/01/1908, 18/02/1908, 1/01/1909. *Λακεδαιμών*, 17/05/1909. *Νεολόγος Πατρών*, 15/10/1907, 11/03/1908, 22/03/1908.

Πρωτοπόροι υπήρξαν οι απόδημοι των κοινοτήτων του Πάρωννα, οι οποίοι με το παράδειγμά τους καλλιέργησαν την άμιλλα ως προς τη διενέργεια εράνων και τη δρομολόγηση κοινωφελών έργων σε όλη την επαρχία Λακεδαιμόνος, ενώ ενθάρρυναν τη συνεργασία μεταξύ γειτονικών χωριών προκειμένου να εξοικονομηθούν κεφάλαια. Στο δήμο Οινούντος ο κοινοτικός δρόμος Βασσαρά-Βρουλιά (Σελλασιά) μήκους έντεκα χιλιομέτρων ήταν το πρώτο έργο που ξεκίνησε το 1922 με πρωτοβουλία του Αθηναϊκού Συλλόγου «Διώνυσος». Η διάνοιξη του διήρκησε τρία χρόνια και πραγματοποιήθηκε χάρη στην προσωπική εργασία των κατοίκων του Βασσαρά και τις δωρεές των αποδήμων της Αμερικής. Το κόστος του ανήλθε στο ποσό των 1.500.000 δραχμών, ενώ άλλα 2.000.000 δραχμές που προήλθαν από κρατικά κονδύλια στοίχισε η σκυρόστρωσή του και η κατασκευή μιας γέφυρας πάνω από τον ποταμό Οινούντα (Κελεφίνα).⁴¹⁵ Ο Βασσαράς χαρακτηρίστηκε ως ο «πατέρας της ιδιωτικής πρωτοβουλίας της Λακωνίας»⁴¹⁶ καθώς το οδικό έργο το οποίο εξασφάλισε τη σύνδεση του χωριού με την κεντρική αρτηρία Σπάρτης-Τρίπολης δημιούργησε έναν «οργανισμό οδοποιίας» στο νομό. Ενθάρρυνε κατ' αρχάς τις υπόλοιπες κοινότητες των δήμων Οινούντος και Θεραπνών να κινητοποιήσουν τους εσωτερικούς και εξωτερικούς μετανάστες τους προκειμένου να επικοινωνήσουν τόσο μεταξύ τους όσο και με τους πλησιέστερους συγκοινωνιακούς κόμβους. Ακολούθησαν οι κοινότητες των δήμων Γερωνθρών, Φελλίας και Φάριδος οι οποίες συνδέθηκαν με τα λιμάνια του Γυθείου και του Λεωνιδίου και οι κοινότητες Πελλάνης, Καστορίου οι οποίες προσέγγισαν το σιδηροδρομικό σταθμό Λεονταρίου (Τουργέλη, 2019, σελ. 553-555).

Η εμπλοκή των λακωνικών ομογενειακών εθνοτοπικών σωματείων στην υλοποίηση αναπτυξιακών έργων στο Μεσοπόλεμο αποθεώθηκε από τον τοπικό Τύπο ως το «ιδιωτικό θαύμα» (Ροδάς, ό.π., σελ. 176). Στην πραγματικότητα, ωστόσο, οι απόδημοι δεν υποκατέστησαν το κράτος ακόμα και σε έναν παραμελημένο νομό, όπως η Λακωνία. Δεν το απήλλαξαν από πρωταρχικές ευθύνες και αρμοδιότητες απέναντι στις τοπικές ανάγκες. Τα έργα τους απαίτησαν αντίθετα τη συνέργεια ιδιωτών-κράτους, αν όχι για την ολοκλήρωσή τους, οπωσδήποτε για τη λειτουργία και τη συντήρησή τους. Τα «αμερικανικά κεφάλαια» δεν επαρκούσαν σε καμία περίπτωση για την υλοποίηση των κοινοτικών σχεδίων, ενώ ούτε οι ίδιοι οι Ελληνοαμερικανοί ήταν σε θέση να δεσμευτούν με την επ' αόριστον χρηματοδότησή τους. Η εμπλοκή τους αφορούσε τη διάνοιξη των δρόμων, όχι όμως τη σκυρόστρωσή τους ή την κατασκευή συμπληρωματικών τεχνικών έργων, για τα οποία οι ίδιοι άσκησαν μεγάλες πιέσεις σε κρατικούς φορείς προκειμένου να δρομολογηθούν.⁴¹⁷

415. *Μαλεβός*, 12, 3^{ος}/1922, σελ. 8-14, 5^{ος}/1922, σελ. 8-9-15, 6^{ος}/1922, σελ. 9-10.

416. Κ. Φαλτάιτς, «Εις τον τόπον της οργανωμένης ιδιωτικής πρωτοβουλίας», *Βραδυνή*, 15/04/1926, 16/04/1926, 18/04/1926.

417. *Βραδυνή*, 15/04/1926· *Λακωνική*, 1/10/1931· *Μαλεβός*, 60, 4^{ος}/1926, σελ. 519· *Ο Σπαρτιάτης*, 29/07/1928.

Η συμμετοχή των μεταναστευτικών συλλόγων στην κάλυψη των τοπικών αναγκών ανέδειξε πάντως τις χωρικές ανισότητες της ανάπτυξης στο ελληνικό κράτος (Caglar, 2006, σελ. 9-13· Fox and Bada, 2008, σελ. 449-453). Νομοί φτωχοί, αραιοκατοικημένοι και απομονωμένοι, οι οποίοι εξωθήθηκαν στην εξωτερική και εσωτερική μετανάστευση, όπως η Λακωνία, εγκαταλείφθηκαν πλήρως από το κράτος σε έργα υποδομής. Όσες κοινότητες διέθεταν σημαντικό αριθμό αποδήμων και το σημαντικότερο, ισχυρή συλλογική εκπροσώπηση, κινητοποιήθηκαν για να αντιμετωπίσουν τις τοπικές ελλείψεις. Αξιοποίησαν στο Μεσοπόλεμο το συσσωρευμένο λόγω μετανάστευσης οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό κεφάλαιό τους και δρομολόγησαν έργα υποδομής, για τα οποία κατάφεραν και εξασφάλισαν μερική κρατική συνδρομή. Γειτονικές κοινότητες και επαρχίες, οι οποίες υπέφεραν από τις ίδιες ελλείψεις και δεν διέθεταν καθόλου μεταναστευτικά εμβάσματα, δεν είχαν ελπίδες απορρόφησης κρατικών πόρων και κάλυψης των αναγκών τους. Η άνιση αυτή πρόοδος των ορεινών κοινοτήτων αποτελούσε συχνά αντικείμενο δημοσιογραφικού σχολιασμού λειτουργώντας μάλιστα ως απόδειξη της σημασίας του ερανικού έργου των μεταναστευτικών σωματείων της Αμερικής (Ροδάς, *ό.π.*, σελ. 230).⁴¹⁸

Το «οδοποιητικό θαύμα» της Λακωνίας του Μεσοπολέμου αφορούσε βέβαια κοινότητες οι οποίες δεν υπήρξαν οι φτωχότερες του νομού. Τα έργα περιορίστηκαν στην ευφορότερη και πιο ανεπτυγμένη γεωργικά και κτηνοτροφικά επαρχία Λακεδαίμονος η οποία προσέλκυσε και αρκετούς παλιννοστούντες της Αμερικής για μόνιμη εγκατάσταση. Αντίθετα, η ορεινή και άγονη περιοχή της Μάνης (επαρχίες του Γυθείου και Οιτύλου) δεν συμμετείχε στον οδικό αυτό συναγωνισμό παρόλο που διέθετε αποδήμους. Τα οδικά έργα στη Λακωνία του Μεσοπολέμου περιορίζονταν, επίσης, σε κοινοτικούς δρόμους οι οποίοι εξυπηρετούσαν αποκλειστικά τοπικές ανάγκες. Η κυκλοφορία των συλλογικών μεταναστευτικών εμβασμάτων, όπως φαίνεται, δεν επαρκούσε για τη δρομολόγηση αναγκών επαρχιακών και περιφερειακών αρτηριών ούτε όμως ενθάρρυνε την απελευθέρωση κρατικών κονδυλίων για σχετικά έργα παρά τις ελπίδες που είχε καλλιεργήσει (Ροδάς, 1925, σελ. 181). Η νότια Πελοπόννησος δεν εντάχθηκε στο φιλόδοξο κατασκευαστικό πρόγραμμα της οδοποιίας Μακρή, το οποίο ξεκίνησε το 1928 (Δρανδάκης, 1934, σελ. 165-170), ούτε και εξασφάλισε την επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου παρά την κατά καιρούς ανακίνηση του ζητήματος από τους απόδημους.⁴¹⁹

4.3 Κοινωφελή και εξωραϊστικά έργα: υποδομές αγροτικών κοινοτήτων

Τις απαραίδεκτες συνθήκες διαβίωσης στις κοινότητες λόγω αδυναμίας κάλυψης ακόμα και των στοιχειωδών αναγκών, όπως της ύδρευσης, τις είχαν βιώσει οι απόδημοι όσο καιρό είχαν παραμείνει στον τόπο τους. Η μετανάστευση και η εξοικείωση με τις ανέσεις των αμερικανικών μεγαλουπόλεων τους ευαισθητοποίησαν ακόμα περισσότερο ως

418. Βλ. και Δήμος Κακριδάς, «Αι Ελληνικάί Εθνικάί μας οργανώσεις εν Αμερική εκπολιτίζουσαι την Ελλάδα», *Εθνικός Κήρυξ*, 8/10/1928, σελ. 4.

419. *Μαλεβός*, 40, 8^ο/1924, σελ. 40, 278-43, 11^ο/1924, σελ. 313.

προς την τεράστια υστέρηση σε ποιότητα ζωής της ελληνικής επαρχίας. Διαθέτοντας πλέον τα κεφάλαια και την απαραίτητη οργανωτική υποστήριξη από συλλόγους σε Ελλάδα και Αμερική, οι Ελληνοαμερικανοί προθυμοποιήθηκαν να εξασφαλίσουν υποδομές, οι οποίες θεωρούνταν δείγμα πολιτισμού και προϋπόθεση οποιουδήποτε σχεδίου τοπικής ανάπτυξης, ενώ, ταυτόχρονα, προσφέρονταν ως νέο πεδίο ατομικής διάκρισης. Επρόκειτο για προσπάθειες «εκσυγχρονισμού από τα κάτω» σε μια περίοδο κατά την οποία το κράτος εφάρμοζε αναπτυξιακά προγράμματα σε άλλες περιοχές του κράτους.

Η κατασκευή υδραγωγείων, η οποία προγραμματιζόταν σε πολλές περιπτώσεις από τις αρχές του αιώνα, αποτέλεσε προτεραιότητα πολλών συλλόγων του Μεσοπολέμου οι οποίοι θέλησαν να επιλύσουν το χρόνιο πρόβλημα της έλλειψης και της κακής ποιότητας του πόσιμου νερού. Η μέχρι τότε προσπάθεια εξασφάλισής του από πηγάδια και λιγοστές πηγές δυσχέραινε την καθημερινότητα των κατοίκων, επιβάρυνε την υγεία τους, ενώ, συχνά, δημιουργούσε τριβές και παρεξηγήσεις. Τεχνικό έργο ιδιαίτερα δαπανηρό και απαιτητικό, χρειάστηκε τις περισσότερες φορές αρκετά χρόνια για να ολοκληρωθεί καθώς απαιτούσε τεχνικές μελέτες εξεύρεσης ύδατος, εργασίες μεταφοράς και διοχέτευσης του στους κατοίκους και δικαστικούς αγώνες με γειτονικά χωριά για τα δικαιώματα εκμετάλλευσης των πηγών. Δύο εκατομμύρια στοίχισε το υδραγωγείο στην Αράχωβα Λακωνίας, έργο το οποίο χαρακτηρίστηκε ως το μεγάλο επίτευγμα της Αμερικανικής Αδελφότητας Αραχωβιτών «Αι Καρυαί» (Μεϊντάνης, ό.π., σελ. 380-394, 490-493). Η ίδια κοινότητα συνδέθηκε με το σχέδιο Ελληνοαμερικανού για τη δημιουργία τεχνητής λίμνης, η οποία θα άρδευε 2.000 στρέμματα στην περιοχή και θα εξασφάλιζε την οικονομική αυτάρκεια των κατοίκων. Αν και το έργο εγκαταλείφθηκε τελικά λόγω διαφωνιών των κοινοτικών αρχών και της δραχμοποίησης των αποθεματικών του αμερικανικού συλλόγου, έχει ενδιαφέρον η σκέψη ανάπτυξης της περιοχής μέσα από την εξασφάλιση υδάτων, τα οποία, σε συνδυασμό με την ηλεκτροπαραγωγή, θα προσέφεραν εισοδήματα στο χωριό (Μεϊντάνης, ό.π., σελ. 496-497).⁴²⁰ Οι Ελληνοαμερικανοί σε συνεργασία με τους τοπικούς παράγοντες κατάστρωσαν σε πολλές περιπτώσεις σχέδια συνολικής παρέμβασης στις κοινότητες, τα οποία περιλάμβαναν το δημόσιο φωτισμό και την εγκατάσταση τηλεφωνικής επικοινωνίας, την κατασκευή κοινοτικών κτιρίων, πάρκων και πλατειών κ.ά. (Μοραΐτης, ό.π., σελ. 745, 808, 825· Μπρεδήμας, 2007, σελ. 238).

Συλλογικές και ατομικές δωρεές διατέθηκαν, επίσης, για την αναδάσωση των περιχώρων των κοινοτήτων, την αγορά και τη διανομή φυτωρίων και δενδρυλλίων στους κατοίκους, τον εμβολιασμό των αγρίων δένδρων. Οι απόδημοι προσπαθούσαν να δημιουργήσουν κίνητρα συστηματικής ενασχόλησης με τη γεωργία, ενίσχυσης της ποικιλίας των καλλιεργειών και αύξησης της τοπικής παραγωγής.⁴²¹ Στις προσπάθειες δημιουργίας θέσεων εργασίας, ανήκει η πρωτοβουλία των εν Αμερική Αγιοπετριτών να

420. Οινούντιος, 5, 5^ο/1927, σελ. 59· 6, 6^ο/1927, σελ. 69-70.

421. *Αρκαδικόν Ημερολόγιον 1937*, σελ. 104, 158· *Αρκαδικόν Ημερολόγιον 1938*, σελ. 147· *Νέα από την Ελλάδα*, 36, 1^ο/1929, σελ. 26.

χρηματοδοτήσουν την ανέγερση ενός εργοστασίου ταπητουργίας στον Άγιο Πέτρο στο οποίο απασχολούνταν νεαρές κοπέλες.⁴²²

Η υγειονομική περίθαλψη των κατοίκων αποτέλεσε, επίσης, προτεραιότητα των ομογενών. Ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένοι υπήρξαν στην αντιμετώπιση της φυματίωσης, όπως φαίνεται από την ανταπόκριση των Λακώνων στις εκκλήσεις του φιλανθρωπικού συλλόγου Σπάρτης ο «Άγιος Νίκων» το 1926 για την ίδρυση ενός παμπλοποννησιακού θεραπευτηρίου στον ορεινό Ταΰγετο.⁴²³ Η παρέμβασή τους επεκτάθηκε και σε συμβουλευτικό επίπεδο. Οι πληροφορίες, πιθανότατα και οι προσωπικές εμπειρίες που είχαν από τα санατόρια της Αμερικής ώθησαν κάποιους αποδήμους να μεταφέρουν μέσω του Τύπου γνώσεις σχετικά με την κατασκευή, τον εξοπλισμό, τις υπηρεσίες και τις προϋποθέσεις λειτουργίας τους.⁴²⁴ Η μη υλοποίηση του έργου θα πρέπει να συνδεθεί με την ανέγερση την ίδια περίοδο σανατορίου στα Μαγούλιανα της Βυτίνας, με πρωτοβουλία της Άννας Παπαδοπούλου και χρηματοδότηση που προερχόταν, επίσης, από παναμερικανικό έρανο (Ροδάς, ό.π., σελ. 156-157). Νοσοκομεία, τα οποία τελικά κατασκευάστηκαν και εξοπλίστηκαν στο Μεσοπόλεμο στο Γύθειο, το Κρανίδι, τα Καλάβρυτα, αφορούσαν περισσότερο υγειονομικά κέντρα μικρής δυναμικότητας και τοπικής εμβέλειας, τα οποία μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν από τα οικονομικά αποθέματα ενός εθνοτοπικού σωματίου.⁴²⁵ Χρειάστηκε να δραστηριοποιηθούν οι ομοσπονδίες για να δρομολογηθούν μεγάλα νοσοκομεία (π.χ. Παναρκαδικό), έργα που υλοποιήθηκαν μεταπολεμικά.

Η σύμπραξη κράτους και μεταναστευτικών συλλόγων είναι χαρακτηριστική στην περίπτωση δύο σημαντικών κοινωφελών έργων, τα οποία πραγματοποιήθηκαν στη Σπάρτη: της ύδρευσης και του νοσοκομείου. Ο Σύνδεσμος των εν Νέα Υόρκη Λακεδαιμονίων είχε δραστηριοποιηθεί από το 1920 για την ανέγερση νοσοκομείου στην πόλη,⁴²⁶ η επιτακτική, ωστόσο, ανάγκη της αντιμετώπισης του προβλήματος λειψυδρίας άλλαξε τις προτεραιότητές του. Ύστερα από πρόταση του Δήμαρχου Γκορτσολόγου ανέλαβε να χρηματοδοτήσει με 6.000.000 την υδροδότηση από τις πηγές της Τρύπης, ενώ ο δήμος δεσμεύτηκε με τη μετατροπή της Επαγγελματικής Σχολής (δωρεάς Ιωάννου Γρηγορίου) σε νοσοκομείο και τη συντήρησή του από το ειδικό ταμείο υδρευσεως. Η Σύμβαση υπογράφηκε το Δεκέμβριο του 1927 και τα εγκαίνια του δικτύου ύδρευσης πραγματοποιήθηκαν τον Ιούλιο του 1931, ενώ η λειτουργία του νοσοκομείου ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1930 (Λάδης, 2002).⁴²⁷

422. *Νέα από την Ελλάδα*, 16, 5^{ος}/1927, σελ. 459-460· *Πάρνων*, 7, 12^{ος}/1928, σελ. 111.

423. *Ο Σπαρτιάτης*, 17/06/1928.

424. Βλ. προτάσεις του Συλλόγου των Τσιντζινιωτών για το σανατόριο του Ταΰγετο. *Ο Σπαρτιάτης*, 27/05/1928.

425. *Νέα από την Ελλάδα*, 19, 8^{ος}/1927, σελ. 554· *Ο Ξενητευμένος*, 7/09/1935· *Ο Σπαρτιάτης*, 3/06/1928.

426. Σύλλογος των Λακώνων «Ο Λυκούργος», 1930-1939, Α1Σ40Υ8Φ12397, ΙΑ/ΕΤΕ.

427. *Εθνικός Κήρυκας*, 10/03/1927, 30/12/1927· *Ο Σπαρτιάτης*, 3/04/1927, 10/04/1927, 17/04/1927.

Στόχο κάποιων ευεργετών αποτέλεσε και η εγκατάσταση μικρών ηλεκτρικών μονάδων στα χωριά τους (Marshall, ό.π., σελ. 169). Ο ηλεκτροφωτισμός θεωρούνταν από τους μετανάστες αδιαμφισβήτητο τεκμήριο προόδου τόσο της ίδιας της κοινότητας όσο και του χρηματοδότη του έργου. Αν και τα περισσότερα σχέδια υλοποιήθηκαν μεταπολεμικά, είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι κάποιοι απόδημοι ενδιαφέρθηκαν αρκετά νωρίς να φέρουν τη νέα τεχνολογία στην ορεινή επαρχία (Ρουμελιώτης, 1983, σελ. 84, 132-133).

5. Μεταφορά οργανωτικών δεξιοτήτων και πρακτικών

Οι μεταναστευτικοί σύλλογοι δεν επηρέαζαν μόνο το *τι* έπρεπε να γίνει προς όφελος της πατρίδας αλλά και το *πώς* αυτό έπρεπε να γίνει. Η αλλαγή οπτικής των μεταναστών μέσα στο χρόνο σηματοδοτούσε και μια αλλαγή συμπεριφοράς και δράσης. Η οργανωτική και συνεργατική εμπειρία που συσώρευαν από την κοινοτική αυτοοργάνωση, τις σωματειακές και επιχειρηματικές δραστηριότητές τους στις ΗΠΑ μεταφερόταν στις κοινοτικές επιτροπές και στα αθηναϊκά σωματεία και μέσω αυτών διαχεόταν στους συμπατριώτες τους. Επρόκειτο για συλλογικά κοινωνικά εμβάσματα, τα οποία δεν είχαν δημιουργηθεί από το μηδέν (Levitt and Lamba-Nieves, 2011).

Οι μετανάστες έφθαναν στην Αμερική με μια βαθιά αίσθηση υπευθυνότητας απέναντι στην κοινότητα καταγωγής και τα υπόλοιπα μέλη της και με μια μακρά παράδοση συνεισφοράς. Η λειτουργία ανεπίσημων αγροτικών δικτύων ανταλλαγής εργασίας στην πατρίδα, η συνεργασία και η αλληλεγγύη για την αντιμετώπιση κοινών αναγκών είχαν ήδη δημιουργήσει μια εμπειρία προσφοράς και αυτοοργάνωσης η οποία μεταφέρθηκε στο νέο περιβάλλον. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις, η σωματειακή κινητοποίηση στην Αμερική παρακολουθούσε αντίστοιχες προσπάθειες συλλογικής οργάνωσης που είχαν ήδη ξεκινήσει στην πατρίδα.⁴²⁸ Αν και οι σύλλογοι στις δύο πλευρές του Ατλαντικού ακολουθούσαν διαφορετικές ατζέντες, χάρασσαν, ωστόσο, κοινούς στόχους, επικοινωνούσαν και συνεργάζονταν. Αν λάβουμε μάλιστα υπόψη μας ότι μεταξύ των μεταναστών υπήρχαν αρκετοί οι οποίοι είχαν δραστηριοποιηθεί στην τοπική αυτοδιοίκηση,⁴²⁹ τότε εκτός από την συνεργατική κουλτούρα είχαν, επίσης, μεταφερθεί από την πατρίδα ηγετικές και οργανωτικές δεξιότητες.

428. Στη Βαμβακού του δήμου Οινόυντος το 1898 συστάθηκε η εικοσαμελής «Ένωσις των Πληρεξουσίων». Ακολούθησε το 1901 ο Βασσαράς-Βέρροια με τριακονταπενταμελή κοινοτική επιτροπή, το 1904 η επταμελής «Επιτροπή της Κοινότητος Γοράνων», το 1907 η «Ένωσις των πληρεξουσίων της Κοινότητος Πέτρινης» και το 1911 ο «Αγαθοεργός Σύλλογος Καστανιάς» [Θεοδωρόπουλου, 1902, σελ. 81-85· Θεοδωρόπουλου, 1903, σελ. 13-14· Σταυρόπουλος, ό.π., σελ. 124-172· Φάρις, 57, 12^{ος}/2012 (βλ. παράρτημα)].

429. Ο τοπικός Τύπος των αρχών του 20ού αιώνα αναφερόταν συχνά στο φαινόμενο της φυγής στην Αμερική δημοτικών συμβούλων και στον αποδεκατισμό των τοπικών συμβουλίων ως απόδειξη του μεγέθους της μεταναστευτικής εξόδου (Μπρεδήμας, 2003, ό.π., σελ. 163, 246).

Τα κοινωνικά αυτά εμβάσματα μετασχηματίζονταν μέσα στο νέο περιβάλλον, εμπλουτίζονταν με νέες παραστάσεις, πολλαπλασιάζονταν και μεταφέρονταν τροποποιημένα πάλι πίσω στην πατρίδα (Levitt and Lamba-Nieves, 2011, σελ. 2-3). Οι μετανάστες έρχονταν, για παράδειγμα, σε επαφή με τη γραφειοκρατία του αμερικανικού κράτους προκειμένου να νομιμοποιήσουν τη λειτουργία των συλλόγων τους και να μπορούν να διενεργούν νομικές και οικονομικές πράξεις. Συνέτασσαν καταστατικά, συγκαλούσαν συνελεύσεις, τηρούσαν πρακτικά και λογοδοτούσαν για τα πεπραγμένα, διενεργούσαν συναλλαγές με τις αμερικανικές τράπεζες στο όνομα του σωματείου τους. Παράλληλα, αναλάμβαναν να οργανώσουν την κοινοτική ζωή τους, να συγκεντρώσουν πόρους και να ιδρύσουν σχολεία και εκκλησίες. Μέσα επίσης από την καθημερινότητά τους και τις επαγγελματικές δραστηριότητές τους μάθαιναν πώς να διαπραγματεύονται με τους διοικητικούς υπαλλήλους, να κάνουν χρήση των αμερικανικών υπηρεσιών, να τηρούν και να προστατεύονται από τους νόμους. Η απόκτηση ιθαγένειας, η επαφή με τα ταχυδρομεία και τις τράπεζες, η σύναψη επαγγελματικών συμβολαίων και η έκδοση αδειών για τη λειτουργία των καταστημάτων τους εξοικείωναν τους μετανάστες με το αμερικανικό οικονομικό και νομικό σύστημα, τους πίεζαν για συμμόρφωση στους κανονισμούς και για διαφάνεια στις δεσοληψίες. Όσο μάλιστα ενσωματώνονταν στην αμερικανική κοινωνία, διαμόρφωναν μια διαφορετική σχέση με το κράτος και μια νέα αντίληψη των δικαιωμάτων και υποχρεώσεών τους η οποία αποτυπωνόταν στην έννοια του «καλού πολίτη».⁴³⁰

Ταυτόχρονα η εργασία και η ζωή στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις είχαν αντίκτυπο στους χρονικούς ορίζοντες των μεταναστών (Levitt and Lamba-Nieves, 2013, σελ. 15-17). Υπάλληλοι, εργάτες και μικροεπιχειρηματίες διαμόρφωναν μια διαφορετική πρόσληψη της έννοιας και της σημασίας του χρόνου, η οποία καθόριζε τον τρόπο μέτρησής του καθώς και την προσωπική σχέση τους με αυτόν. Η πίεση των ρυθμών της καθημερινότητας, το κυνήγι των επαγγελματικών ευκαιριών, η βίωση της έννοιας του ελεύθερου χρόνου και η ανάγκη για αποτελεσματική διαχείρισή του, συχνά μέσα από συλλογικές δραστηριότητες, αποτελούσαν επιρροές του νέου, αστικού περιβάλλοντος. Οι νέες εμπειρίες άλλαζαν τη στάση και την οπτική τους όχι μόνο ατομικά αλλά και συλλογικά. Καθώς οι σωματειακές ομάδες ωριμάζαν και ανέπτυσσαν διαχειριστικές ικανότητες, τα μέλη τους μάθαιναν πώς να εργάζονται διεθνικά και να είναι αποτελεσματικά στην υλοποίηση των στόχων τους.

Οι αμερικανικοί σύλλογοι, μέσα από την επικοινωνία με τους συμπατριώτες τους και τις απαιτήσεις που έθεταν στους αδελφούς συλλόγους στην Αθήνα ως προϋπόθεση της χρηματοδότησης, εξήγαν στην πατρίδα αυτές τις νέες αρχές και επηρέαζαν τον τρόπο δράσης των ντόπων. Αρχίζαν σταδιακά να χρηματοδοτούν ρεαλιστικά, υλοποιήσιμα

430. Σύμφωνα με τον Γιώργο Θεοτοκά (1954, σελ. 31), ο τύπος του «καλού πολίτη», ο οποίος είχε διαμορφωθεί στην Αμερική αφορούσε τον έντιμο και φιλόνομο άνθρωπο, ο οποίος, πέρα από τις επαγγελματικές του ασχολίες, προσφέρει ό,τι μπορεί καλύτερο και περισσότερο για την αφιλοκερδή εξυπηρέτηση του κοινωνικού οργανισμού.

έργα, με συγκεκριμένους στόχους, σαφείς αρμοδιότητες, επαρκή μέσα και απτά αποτελέσματα. Απαιτούσαν την αποστολή στην Αμερική των κατάλληλων πιστοποιητικών προκειμένου να νομιμοποιείται από τους αμερικανικούς νόμους η διενέργεια εράνων, ενώ ζητούσαν διαφάνεια στην οικονομική διαχείριση μέσα από την τήρηση βιβλίων εσόδων και εξόδων και τακτικές λογοδοσίες. Έθεταν χρονικές προθεσμίες στην ολοκλήρωση και παράδοση των έργων και πίεζαν για την τήρηση των προϋπολογισμών και την εξοικονόμηση κεφαλαίων. Ζητούσαν πιστοποιήσεις για τις τροποποιήσεις των αποφάσεων των συλλόγων, ανάθεση των κοινοτικών έργων μόνο με μειοδοτικούς διαγωνισμούς, δέσμευση των εργολάβων με συμβόλαια και εγγυήσεις και όχι προφορικές συμφωνίες. Υποστήριζαν, επίσης, την έκδοση τοπικών περιοδικών καθώς μέσω της διεθνικής κυκλοφορίας τους μπορούσε να ακουστεί η φωνή τους στο σύνολο της κοινότητας και να ελεγχθεί η πορεία των έργων.

Τοπικές επιτροπές και πληρεξούσιοι μάθαιναν σταδιακά να εργάζονται με τον τρόπο που τους υποδείκνυαν οι απόδημοι. Δεσμεύονταν να διασφαλίσουν την πιστή εκτέλεση της βούλησης των δωρητών από την Αμερική, είτε επρόκειτο για συλλόγους είτε για ιδιώτες. Ο φόβος ότι οποιαδήποτε μονόπλευρη αλλαγή στα σχέδια ή παρέκκλιση από τους αρχικούς στόχους θα μπορούσε να επιφέρει ανάκληση των δωρεών ωθούσε τις κοινότητες να συμμορφώνονται με τους όρους που οι διαθέτες έθεταν και να εξασφαλίζουν τη συγκατάθεσή τους για τις όποιες πρωτοβουλίες τους. Όταν, για παράδειγμα, η σχολική επιτροπή της Μαγούλας Λακωνίας έκρινε ότι οι δωρεές των αποδήμων της δεν επαρκούσαν για την ανέγερση νέου διδακτηρίου, συμβιβάστηκε με την ανακαίνιση του υπάρχοντος κτιρίου και τον εξοπλισμό του με σύγχρονα μέσα. Χρειάστηκε, ωστόσο, να αιτιολογήσει στους δωρητές πλήρως τη νέα απόφαση για να μπορέσει να χρησιμοποιήσει κεφάλαια που είχαν σταλεί για διαφορετικό σκοπό.⁴³¹

Η διαφορά αντιλήψεων και τρόπου εργασίας διαφαίνεται στις διαπραγματεύσεις του Τεγεατικού Συνδέσμου Αθηνών και του ομώνυμου συλλόγου της Αμερικής στα τέλη της δεκαετίας του 1920 για την επιλογή κατάλληλου οικοπέδου στην Παλαιά Επισκοπή Τεγέας, στο οποίο θα ανεγειρόταν το κτίριο το οποίο θα στέγαζε την Οικοκυρική Σχολή. Δύο εκπρόσωποι της Αμερικής, ο Γ. Γάτσης και ο Αντώνιος Κανελλόπουλος-Μπούρας, Ελληνοαμερικανοί με θητεία στη διοίκηση του αμερικανικού συλλόγου, παρευρέθηκαν στις συνελεύσεις της Αθήνας το Μάιο του 1928 με στόχο την εξεύρεση λύσης σε ένα ζήτημα που παρέμενε για καιρό εκκρεμές. Η αναζήτηση οικοπέδου είχε ξεκινήσει από το 1926, οι διαπραγματεύσεις, ωστόσο, με ενδιαφερόμενους πωλητές καθυστέρουσαν υπερβολικά δυσανεστώντας τους αποδήμους οι οποίοι είχαν υποσχεθεί να χρηματοδοτήσουν την αγορά. Ο Τ.Σ. Αθηνών αμφιταλαντευόταν ανάμεσα σε διάφορες επιλογές, οι οποίες απέκλιναν από αυτές των απόδημων και πιθανότατα υπαγορεύονταν από τον τοπικιστικό ανταγωνισμό των μελών και κυρίως μεταξύ αυτών που κατάγονταν από

431. *Λακωνική*, 12/11/1931.

τις γειτονικές κοινότητες των Αχουριών και του Πιαλίου (Μοραίτης, ό.π., σελ. 781). Οι Ελληνοαμερικανοί κατέκριναν τα μέλη του Τ.Σ. Αθήνας για τις αγορές που είχαν ματαιωθεί την τελευταία στιγμή και τις προκαταβολές που είχαν χαθεί. Απαίτησαν πιστοποίηση των συγκεκριμένων αποφάσεων με μάρτυρες και πίεσαν για άμεση εξέγρευση μιας συμβιβαστικής λύσης που θα αξιοποιούσε τα διαθέσιμα κεφάλαια και θα επέτρεπε την έναρξη των οικοδομικών εργασιών. Με δική τους επιμονή η αγορά οικοπέδου διευθετήθηκε και η θεμελίωση του κτιρίου ξεκίνησε σε σχέδια που είχαν εγκρίνει οι ομογενείς.⁴³²

Η επιχειρηματική νοοτροπία και ο επαγγελματισμός των Ελληνοαμερικανών όσον αφορά τη διαχείριση οικονομικών ζητημάτων διαφαίνονται και στους όρους που αυτοί έθεταν για την πραγματοποίηση των προσωπικών τους δωρεών. Η ανάκληση των υποσχέσεών τους, για παράδειγμα, δεν έκρυβε πάντα προσωπικά κίνητρα και εμπίστιες. Οφειλόταν σε αρκετές περιπτώσεις και στη δυσaréσκειά τους για τον τρόπο με τον οποίο οι τοπικοί σύλλογοι εκτελούσαν διάφορα κοινωφελή έργα. Η φήμη που συνόδευε γενικά τους μετανάστες και τους εμφάνιζε ως ιδιότροπους δωρητές συνδεόταν και με τις αυστηρές προϋποθέσεις που έθεταν στην πραγματοποίηση δωρεών. Παρά την εντύπωση που είχε σχηματισθεί περί αφελών «Αμερικάνων», οι οποίοι εξαπατούνταν εύκολα από συγγενείς και συνεταιίρους, φαίνεται ότι στο Μεσοπόλεμο οι μετανάστες διακρίνονταν από μεγαλύτερη εμπειρία στον τρόπο διαχείρισης των οικονομικών ζητημάτων. Δώριζαν κεφάλαια υπό όρους και χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο την υπόλοιπη περιουσία τους.

Ο Ελληνοαμερικανός Κανελλόπουλος-Μπούρας, για παράδειγμα, υλοποίησε την υπόσχεση δωρεάς 1.000 δολαρίων που είχε δώσει από το 1928 για την ανοικοδόμηση της Οικοκυρικής Σχολής σταδιακά και μόνο αφότου ο Τ.Σ. Αθηνών ξεκίνησε τις οικοδομικές εργασίες. Η καθυστέρηση αυτή φυσικά δημιούργησε αρνητικά σχόλια εις βάρος του, δεν του στέρησε, ωστόσο, τον τίτλο του Μεγάλου Ευεργέτη. Το 1935, επίσης, ο Μπούρας πρότεινε στο σύλλογο, ο οποίος αναζητούσε πρόσθετους πόρους για την ανέγερση του δεύτερου ορόφου της Οικοκυρικής Σχολής, να τον διευκολύνει χορηγώντας του άτοκο δάνειο 200.000 δραχμών, το οποίο θα εξοφλούνταν σε δέκα ισόποσες δόσεις μέχρι το 1940 και με υποθήκη συνδεσμικό κτήριο στην Παλαιά Επισκοπή.⁴³³ Οι πρόσθετες νομικές εγγυήσεις που ζήτησε μέσω του δικηγόρου του από τη Γενική Συνέλευση προκειμένου να διαφυλάξει τα συμφέροντά του σε περίπτωση «οικονομικής δυστροπίας» του Τ.Σ. δεν ικανοποιήθηκαν, ο ίδιος ακύρωσε την προσφορά του και παραιτήθηκε από τη θέση του ταμιά. Η στάση του ερμηνεύθηκε από τη Διοίκηση ως δυσπιστία προς τον τρόπο εργασίας της και συγκρίθηκε με την εμπιστοσύνη που επέδειξε συμπατριώτης τους εγκατεστημένος στην Αθήνα, ο οποίος προθυμοποιήθηκε να δανείσει ο ίδιος 100.000 δρχ. με ευνοϊκότερους όρους.⁴³⁴ Η άρνηση του Διοικητικού Συμβουλίου να συμβιβαστεί

432. Πρακτικά Συνεδριάσεως του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 30^{ης}/05/1928 και 30^{ης}/10/1928, ΑΤΣ.

433. Πρακτικά της 56^{ης} Συνεδρίας του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 14^{ης}/01/1935, σελ. 277, ΑΤΣ.

434. Πρακτικά της 57^{ης} Συνεδρίας του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 17^{ης}/03/1935, σελ. 289-290· Πρακτικά της Α' Τακτικής Γ.Σ. του Τ.Σ. της 26^{ης}/05/1935, σελ. 344, ΑΤΣ.

με τις νομικές αξιώσεις του Ελληνοαμερικανού ευεργέτη σε μια περίοδο οικονομικής στενότητας θα πρέπει να συνδέεται και με τη δυσκολία αποδοχής του διαφορετικού τρόπου διενέργειας των συναλλακτικών πράξεων στον οποίο ο μετανάστης είχε μνηθεί.

Η συμμετοχή των παρεπιδημούντων και παλιννοστούντων Ελληνοαμερικανών στις εργασίες των αθηναϊκών συλλόγων και η επιμονή τους στην άσκηση οικονομικού ελέγχου ήταν σημαντική, όπως καταδεικνύει η περίπτωση του Μπούρα. Το ενδιαφέρον του συγκεκριμένου Ελληνοαμερικανού για τον τρόπο διαχείρισης των κληροδοτημάτων από τη Διοίκηση του Τ.Σ., το οποίο εκφράστηκε με επερωτήσεις και καταγγελίες συνιστούσε ουσιαστικά κριτική για την οικονομική πολιτική της και τις απώλειες εσόδων λόγω κωλυσιεργίας στην εκτέλεση των εντολών των διαθετών.⁴³⁵ Οι παρεμβάσεις του αναδεικνύουν, επίσης, τη διάσταση απόψεων μεταξύ των Ελληνοαμερικανών και των Αθηναίων σε σχέση με την αξία των κληροδοτημάτων. Οι διοικήσεις των αθηναϊκών ή και επαρχιακών συλλόγων φαίνεται ότι προτιμούσαν σαφώς τις δωρεές χρημάτων από τα κληροδοτήματα, τα οποία, ενώ περιλάμβαναν συχνά αστικά ακίνητα και αγροτεμάχια υψηλής αξίας, απαιτούσαν για την εκμετάλλευσή τους διαχειριστικές ικανότητες, νομική υποστήριξη και συνεχή εποπτεία. Πέρα από το χρόνο και το κόστος που απαιτούσε η εκκαθάριση των κληρονομιών, πρόσθετο κώλυμα αποτελούσαν οι αντιδικίες με τους κληρονόμους και οι νομικοί όροι οι οποίοι καθυστερούσαν υπερβολικά την αξιοποίησή τους. Γι' αυτό το λόγο συχνά οι Σύλλογοι ενθάρρυναν τα μέλη τους να συνδράμουν το έργο τους με δωρεές εν ζωή και να αποφεύγουν τα κληροδοτήματα (Σταυρόπουλος, ό.π., σελ. 87-88).⁴³⁶ Για τους Ελληνοαμερικανούς αντίθετα τα τελευταία αποτελούσαν πόρους πάγιους και διαρκείς οι οποίοι με ορθή διαχείριση μπορούσαν να στηρίξουν το έργο των Συλλόγων.

Διαφορετική ήταν και η στάση των Ελληνοαμερικανικών συλλόγων απέναντι στις τοπικιστικές διαφορές και τον ανταγωνισμό κοντινών κοινοτήτων. Ο Τ.Σ. Αμερικής, για παράδειγμα, προσπάθησε πολλές φορές να δημιουργήσει ισορροπίες μεταξύ των κοινοτήτων και συνοικισμών του τέως δήμου Τεγέας, να εξαλείψει το στενό τοπικισμό και να υπερασπιστεί τη συνδεσμική ιδέα. Αν και η συγκρότησή του το 1926 στο Σικάγο συνοδεύτηκε, επίσης, από την ίδρυση και την παράλληλη λειτουργία δραστηρίων εθνοτοπικών συλλόγων οι οποίοι εκπροσωπούσαν χωριστά τις κοινότητες της Τεγέας, η διοίκησή του απαρτιζόμενη από Τεγεάτες, οι οποίοι ήταν χρόνια εγκατεστημένοι στην Αμερική και επαγγελματικά αποκατεστημένοι, έρχεται να υπερασπιστεί ένα διαφορετικό πρόγραμμα: τη γεωργική, πνευματική και κοινωνική ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής από την οποία μπορούν να αντλήσουν οφέλη και οι επιμέρους κοινότητες. Τα μέλη του Τ.Σ. Αμερικής μπορούσαν λοιπόν να συμμετέχουν ανάλογα με την καταγωγή τους

435. Πρακτικά της Α' Τακτικής Γ.Σ. του Τ.Σ. της 11^{ης}/05/1930, σελ. 43-44· Πρακτικά της Β' Τακτικής Γ.Σ. του Τ.Σ. της 2^{ης}/06/1932, σελ. 180· Πρακτικά της Β' Τακτικής Γ.Σ. του Τ.Σ. της 29^{ης}/03/1936, σελ. 572· Πρακτικά της Α' Γ.Σ. του Τ.Σ. της 28^{ης}/05/1939, σελ. 54-56, ΑΤΣ.

436. «Λογοδοσία πεπραγμένων του Δ.Σ. του Τ.Σ.», *Τεγεατικός Αστήρ*, Α', τχ. ΣΤ', 2^{ος}-3^{ος}/1926, σελ. 23.

στους συλλόγους των χωριών τους και να χρηματοδοτούν το σχολείο, το υδραγωγείο και την εκκλησία της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Ταυτόχρονα, όμως, ευαισθητοποιούνταν και για έργα κοινού συμφέροντος και μεγαλύτερης εμβέλειας, τα οποία γνώριζαν ότι μπορούν να υποστηριχτούν μόνο με τη συνένωση των δυνάμεων και των κεφαλαίων τους, όπως την Οικοκυρική Σχολή θηλέων και τη Γεωργική Σχολή αρρένων στην Παλαιά Επισκοπή. Η τάση ομοσπονδοποίησης των Ελληνοαμερικανικών σωματείων που παρατηρείται στο Μεσοπόλεμο εκφράζεται στην περίπτωση της Αρκαδίας όχι μόνο με τη λειτουργία του Τεγεατικού Συνδέσμου, υπό τη σκέπη του οποίου τίθενται οι μικρότεροι Τεγεατικοί σύλλογοι αλλά και με την Παναρκαδική Ομοσπονδία, η οποία ιδρύεται το 1931 για να συντονίσει τη δράση των αρκαδικών σωματείων της Αμερικής και να υλοποιήσει φιλόδοξα έργα σε Αμερική και Αρκαδία.⁴³⁷ Η τάση αυτή οπωσδήποτε αντανακλά τις οικονομικές, κοινωνικές, μορφωτικές αλλαγές που έχουν βιώσει οι ελληνοαμερικανικές κοινότητες αλλά και την ωρίμαση της ίδιας της σωματειακής ιδέας.

Επιδιώκοντας λοιπόν οι Τεγεάτες της Αμερικής την ομόνοια στο εσωτερικό του Συλλόγου τους και τη συνεργασία τους για τους κοινωφελείς σκοπούς προέβλεψαν στο καταστατικό τους την ισότιμη εκπροσώπηση όλων των κοινοτήτων και συνοικισμών της Τεγέας στο Διοικητικό Συμβούλιο με δύο μέλη (Μοραΐτης, ό.π., σελ. 807-808). Στην περίπτωση αντίθετα του Τ.Σ. Αθηνών δεν υπήρχε αντίστοιχη ρύθμιση σε καμία αναθεώρηση του δικού του καταστατικού,⁴³⁸ γεγονός για το οποίο το 1931 είχε δεχθεί κριτική από τα μέλη του.⁴³⁹ Η διεκδίκηση των διοικητικών θέσεων κατεξοχήν από εκπροσώπους των δύο μεγάλων κοινοτήτων, των Αχουρίων και του Πιαλίου, θεωρούνταν ότι τροφοδοτούσε τον ανταγωνισμό και δυσχέραινε την αποτελεσματικότητα του Συλλόγου. Οι Ελληνοαμερικανοί απαίτησαν αρκετές φορές από τον αδελφό Σύνδεσμο να επιτρέψει τη συμμετοχή εκπροσώπων και από μικρότερες κοινότητες στα διάφορα όργανα της διοικήσεώς του.⁴⁴⁰ Οι πιέσεις από παλινοστούντες για τροποποίηση του καταστατικού υπέρ μιας πιο δημοκρατικής, πολυμελούς σύνθεσης του Διοικητικού Συμβουλίου αυξήθηκαν στα τέλη του Μεσοπολέμου όταν εκδηλώθηκε έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των κοινοτήτων και περιορίστηκε σημαντικά η συμμετοχή στις γενικές συνελεύσεις.⁴⁴¹ Οι προτάσεις τους φαίνεται ότι επηρέασαν το νέο καταστατικό, το οποίο ψηφίσθηκε μετά

437. Πρωτοπόρες ομοσπονδίες υπήρξαν η «Παγκρητική Ένωση» (1929) και η Παναρκαδική (1931) ενώ μέχρι το 1947 ακολούθησαν: η Πανηπειρωτική, η Παμμεσηνική, η Πανηλειακή, η Παμμακεδονική, η Πανικαριακή, ο Παρροδιακός, η Παγχακιά, ο Παλλεσβιακός, η Παλλακωνική, η Ομοσπονδία των Στερεοελλαδικών (Μαλαφούρης, 1948, σελ. 200-201· Μοραΐτης, ό.π., σελ. 804).

438. Με την τροποποίηση του 1930 το Δ.Σ. περιλάμβανε 16 μέλη τα οποία εκλέγονταν κατά πλειοψηφία (άρθρο 7 και 17). *Καταστατικό του Τεγεατικού Συνδέσμου, Ιδρυθέντος τω 1883*, Αθήνα, Τυπογραφείο Δ. Ν. Σκριβάνου, 1930, ΑΤΣ.

439. Πρακτικά της Α' Τακτικής Γ.Σ. του Τ.Σ. της 10^{ης}/05/1931, σελ. 114, ΑΤΣ.

440. Πρακτικόν Συνεδριάσεως του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 30^{ης}/10/1928, ΑΤΣ.

441. Βλ. εισηγήσεις του Ελληνοαμερικανού Γ. Νικολόπουλου: Πρακτικά της Α' Γ.Σ. του Τ.Σ. της 28^{ης}/05/1939, σελ. 47-49· Πρακτικά της Α' Γ.Σ. του Τ.Σ. της 23^{ης}/06/1940, σελ. 117-120, ΑΤΣ.

τον πόλεμο και το οποίο προέβλεπε μια νέα εξελιγμένη μορφή διοίκησης, περισσότερο αντιπροσωπευτική από τις προηγούμενες των τεγεατικών κοινοτήτων με αρκετούς, ωστόσο, περιορισμούς.⁴⁴² Χρειάζονταν σίγουρα αρκετά χρόνια για να αρχίσει να αμφισβητείται η πρωτοκαθεδρία των μεγάλων κοινοτήτων στην κατάληψη των διοικητικών αξιωμάτων και να ξανακερδηθεί η κλονισμένη εμπιστοσύνη των αποδήμων, η οποία εκδηλωνόταν με την απροθυμία οικονομικής συνεισφοράς.⁴⁴³

Υπερασπιζόμενοι την αρμονική συμβίωση των τεγεατικών κοινοτήτων, οι Ελληνοαμερικανοί υποστήριξαν τον αγώνα του Τ.Σ. Αθηνών να διαχειρίζεται αποκλειστικά αυτός τα έσοδα από την τετραήμερη εμποροπανήγυρη του Δεκαπενταύγουστου που διοργάνωνε από το 1884 και που διεκδικούσε η κοινότητα των Αχουριών. Συμφωνούσε με τη μετατροπή του Τ.Σ. σε Αυτόνομο Οργανισμό θεωρώντας ότι έτσι θα διαφυλασσόταν η συνδεσμική περιουσία, η οποία και θα διατίθετο για έργα παντεγεατικής ωφελείας (Μοραΐτης, ό.π., σελ. 716-718, 736, 752, 782-783).⁴⁴⁴ Θέση πήραν και στο ζήτημα της αλλαγής των τοπωνυμίων το 1935.⁴⁴⁵ Με παρεμβάσεις τους τάχθηκαν εναντίον της οικειοποίησης από συγκεκριμένες κοινότητες ονομάτων, τα οποία θεωρούνταν ταυτισμένα με την κοινή τεγεατική ιστορία και το συνδεσμικό έργο. Έθεσαν μάλιστα ως προϋπόθεση για την περαιτέρω υλική ενίσχυση του Συνδέσμου τη διατήρηση του ονόματος «Τεγέα» ως δηλωτικού όλης της περιοχής και όχι μιας συγκεκριμένης κοινότητας.⁴⁴⁶

Η διάδοση που είχαν οι οργανωτικές ιδέες και πρακτικές των ομογενών στο Μεσοπόλεμο διαφαίνεται από την άμιλλα που δημιουργήθηκε μεταξύ των μεταναστευτικών κοινοτήτων ως προς τη συγκρότηση συλλόγων, τη διενέργεια εράνων και τη δρομολόγηση κοινοτικών έργων. Δυναμικές αδελφότητες αποδήμων που υλοποιούσαν έργα στη γενέτειρά τους και ενθάρρυναν την τοπική ανάπτυξη, υποκινούσαν διπλανές κοινότητες να ακολουθήσουν το παράδειγμά τους και να τους συναγωνισθούν ως προς το αποτέλεσμα. Μεταναστευτικοί και τοπικοί σύλλογοι κυρίως των νομών Λακωνίας και Αρκαδίας καλούνταν να διδαχτούν από τους πρωτοπόρους όσον αφορά τον τρόπο κινητοποίησης των αποδήμων τους, το συντονισμό των έργων και τη διαχείριση των οικονομικών τους. Το 1930 η ΑΧΕΠΑ εντυπωσιασμένη από το έργο το οποίο υλοποιούνταν στην ελληνική επαρχία, καθιέρωνε ετήσιο έπαθλο ύψους 1.000 δολαρίων υπέρ δύο Κοινοτήτων «αίτινες θα παρουσιάσουν προόδους και γενικωτέραν εκπολιτιστικήν,

442. Πρακτικά Εκτάκτου Γ.Σ. του Τ.Σ. της 7^{ης}/05/1947, σελ. 307-308, ΑΤΣ.

443. Πρακτικών Συνεδριάσεως του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 20^{ης}/05/1948, ΑΤΣ.

444. «Λογοδοσία των πεπραγμένων του Δ.Σ. του Τ.Σ. Αθηνών διά το έτος 1925», *Τεγεατικός Αστήρ*, Α', τχ. ΣΤ', 2^{ος}-3^{ος}/1926, σελ. 24-25. Πρακτικά της 56^{ης} Συνεδρίας του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 16^{ης}/11/1938, ΑΤΣ.

445. Όταν αντίθετα η ονοματοδοσία της κοινότητας δεν ήταν διαφιλονικούμενη, όπως στην Αράχωβα Λακωνίας, οι Ελληνοαμερικανοί έκριναν τους συλλόγους τους αναρμόδιους να αποφασίσουν. *Ο Σπαρτιάτης*, 27/03/1927.

446. Πρακτικά της 64^{ης} Συνεδρίας του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 10^{ης}/11/1935, σελ. 41. Για την επίλυση του ζητήματος και την ικανοποίηση των Ελληνοαμερικανών βλ. Πρακτικά της 75^{ης} Συνεδρίας του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 7^{ης}/10/1940, σελ. 166-170, ΑΤΣ.

εξυγιαντική, εξωραϊστική και συγκοινωνιακή δράσιν, συνδεδεασμένη μετά της προσωπικής εργασίας των κατοίκων». ⁴⁴⁷ Με την πρωτοβουλία αυτή το πανελλήνιο σωματείο επιβράβευε την εκσυγχρονιστική κίνηση που είχε ξεκινήσει στην ελληνική επαρχία, παρακολουθούσε και ενθάρρυνε την εξέλιξή της.

Το μέγεθος της οργανωτικής πείρας και των διαχειριστικών ικανοτήτων των διοικήσεων των συλλόγων σε Ελλάδα και Αμερική, η ισχύς των προσωπικοτήτων, το εύρος των κοινωνικών διασυνδέσεων, των πολιτικών δικτύσεων και των προσωπικών σχέσεων τους και ο βαθμός της διεθνικής συνεργασίας και επικοινωνίας αποτελούν ορισμένες από τις παραμέτρους οι οποίες μπορούν να εξηγήσουν την αποτελεσματικότητα της κινητοποίησης των αποδήμων για λογαριασμό της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Σε αρκετές περιπτώσεις μεταναστευτικές κοινότητες οι οποίες διέθεταν ισχυρό αριθμό αποκατεστημένων οικονομικά και κοινωνικά αποδήμων, παρουσίασαν πράγματι μεγάλη καθυστέρηση –αν όχι αποτυχία– στην υλοποίηση των σχεδιαζόμενων έργων τους, γεγονός που καταδεικνύει ότι η ευαισθητοποίηση από μόνη της δεν αρκούσε για να οδηγήσει σε απτά αποτελέσματα. Το υδρευτικό σχέδιο, για παράδειγμα, που έθεσε το Λεβίδι της Αρκαδίας καθυστέρησε περίπου τριάντα χρόνια να υλοποιηθεί. Η Αδελφότητα Λεβιδιωτών Αμερικής «Η Πρόοδος», η οποία συγκροτήθηκε το 1924 στο Σικάγο, δεν σημείωσε καμία ουσιαστική παρέμβαση για λογαριασμό της γενέτειρας μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παρά τις προσπάθειες του προέδρου της να ευαισθητοποιήσει και σε άλλες Πολιτείες τους πολυάριθμους ομογενείς. Η συμμετοχή των Λεβιδιωτών και σε άλλους αρκαδικούς Συλλόγους οι οποίοι λειτουργούσαν ανταγωνιστικά, η απουσία ενός συλλόγου ή μιας ισχυρής προσωπικότητας στην πατρίδα η οποία θα μπορούσε να τους κινητοποιήσει, συνέβαλαν στο να χαθεί χρόνος μέχρι την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης και οι απόδημοι να περιοριστούν σε εθιμοτυπικές εκδηλώσεις και σε δράσεις εστιασμένες στην κοινότητα εγκατάστασης. Μετά τον Πόλεμο, με την ανάδειξη νέου προέδρου με μακρά διοικητική πείρα σε διάφορα αξιώματα ομογενειακών σωματείων, το θέμα ανακινήθηκε. Με τη βοήθεια και της νεοσύστατης Αδελφότητας Λεβιδιωτών Αθηνών η σύμβαση κατασκευής του υδρευτικού έργου υπογράφηκε το 1952 και παραδόθηκε το 1955. ⁴⁴⁸

Η σημασία της συνεργασίας και της εμπιστοσύνης μεταξύ των συλλόγων και των επιτροπών σε Ελλάδα και Αμερική υπήρξε καθοριστική για την επιτυχή έκβαση των σχεδίων. Η δυσκολία συντονισμού των έργων, παρακολούθησης της πορείας τους και ελέγχου της ποιότητάς τους από απόσταση, ειδικά όταν δεν υπήρχαν τοπικοί εκπρόσωποι των αποδήμων, ενθάρρυνε αν όχι την κατάχρηση των πόρων και των εξουσιών οπωσδήποτε τη δημιουργία κλίματος καχυποψίας. Βεβαίως ακόμα και όταν οι εθνοτοπικές σχέσεις, η κοινοτική αλληλεγγύη και η διεθνική θεσμική επικοινωνία ήταν ισχυρές,

447. *Νεολόγος Πατρών*, 12/05/1930.

448. Βλ. το επετειακό λεύκωμα, *Η Εκπλήρωση ενός ονείρου Αδελφότητας Λεβιδιωτών Αμερικής*, Σικάγο Ιλινόις, 1974, ΓΑΚ Αρκαδίας.

από μόνοι τους αυτοί οι παράγοντες και πάλι δεν επαρκούσαν για την υλοποίηση των κοινοτικών έργων όταν οι πόροι ήταν ελλιπείς. Το κοινωνικό κεφάλαιο δεν μπορούσε σίγουρα να υποκαταστήσει τους οικονομικούς και μορφωτικούς πόρους, μπορούσε απλώς να τους ενισχύσει με τις εθελοντικές προσπάθειες των συμμετεχόντων και να τους κατευθύνει προς όφελος της κοινότητας (Portes and Landolt, 2000, σελ. 546-547).

6. Το προφίλ του Ελληνοαμερικανού ευεργέτη

Η κινητοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και η συγκέντρωση των «αμερικανικών» κεφαλαίων για τα έργα του Μεσοπολέμου δεν ήταν ούτε εύκολη ούτε απρόσκοπτη. Χρειάζοταν να επιστρατευθούν τοπικές επιτροπές, αθηναϊκοί σύλλογοι και μέσω του τοπικού Τύπου και των συνδεσμικών περιοδικών να ευαισθητοποιηθούν οι απόδημοι ως προς την υστέρηση της γενέτειρας και να πεισθούν να συνεισφέρουν οικονομικά. Με δεδομένο ότι οι μεταναστευτικές κοινότητες της Αμερικής δεν είχαν να αναδείξουν πολλούς ευκατάστατους επιχειρηματίες οι οποίοι θα μπορούσαν να αναλάβουν εξ ολοκλήρου το κόστος των σχεδιαζόμενων έργων, κάθε σύλλογος προσδοκούσε τόσο «το τάλαντον του πλουσίου» όσο και «τον οβολόν της χήρας».⁴⁴⁹ Και στις δύο περιπτώσεις οι μετανάστες βαρύνονταν από την ηθική υποχρέωση αποπληρωμής του «χρέους της κοινοτικότητας» και κινδύνευαν να χαρακτηρισθούν «αχάριστοι» και να περιφρονηθούν από τη διεθνική κοινότητα, αν δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της πατρίδας (Carling, 2008, σελ. 1457-1460). Φυσικά, η ομάδα των πετυχημένων οικονομικά ήταν αυτή η οποία δεχόταν και τις μεγαλύτερες πιέσεις να συνεισφέρει και μέσω αυτής της συμβολικής πρακτικής να κατακυρώσει τον πλούτο που απέκτησε στο εξωτερικό και να επανενταχθεί στους κόλπους της κοινότητας. Υπό την επιρροή μιας παραδοσιακής αντίληψης για το χρήμα που είχε αποκτηθεί «κάπου αλλού», η καταξίωση της νέας οικονομικής και κοινωνικής δύναμης των αυτοδημιούργητων μεταναστών της Αμερικής μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από πρακτικές αναγνωρίσιμες από την κοινότητα, όπως οι δωρεές και οι ευεργεσίες.⁴⁵⁰ Τις αντιλήψεις αυτές για τους αποδήμους της Τεγέας εξέφραζε και ο Τ.Σ. Αθηνών:

«[Μ]εταξύ αυτών υπάρχουν αναρίθμητοι οι εύποροι, πλείστοι δε οι μυθωδώς πλούσιοι ώστε το ταπεινόν ποσόν το απαιτούμενον προς εκπλήρωσιν των σκοπών του ημετέρου Συνδέσμου και δι' ων η ιδιαιτέρα μας πατρίς θέλει τα μέγιστα βοηθηθή εις την πρόδόν της, να θεωρήται διά τούτους μικροτάτη χειρο-

449. Ο Σπαρτιάτης, 16/09/1928.

450. Για τους τρόπους νομιμοποίησης του «ομογενούς πλούτου» και το ρόλο των συλλόγων, βλ. Εξερτζόγλου, 1995, σελ. 85-118.

νομία, ενώ αφ' ετέρου διά της χειρονομίας ταύτης θέλουσιν ούτοι εξασφαλίσει υπέρ αυτών την αιωνίαν ευγνωμοσύνην του πληθυσμού ταύτης...»⁴⁵¹

Ο ωφελμιστικός χαρακτήρας του πλούτου καθώς και η ματαιότητα που του αποδιδόταν μπορούσαν να αντιμετωπισθούν μόνο μέσα από τη διάθεσή του για τις ανάγκες της κοινότητας. Ο «εξαγνισμός» μπορούσε να επέλθει μέσα από τη συλλογική προσφορά (Αρβανιτάκης, 2006, σελ. 18). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η κριτική που ασκούσαν οι κάτοικοι του Παγκρατίου Καλαβρύτων στο συμπατριώτη τους Ηράκλειο, τον πανίσχυρο «βασιλέα των εστιατορίων του Σικάγο». Η τοπική εφημερίδα *Καλάβρυτα* είχε επιχειρήσει στα τέλη της δεκαετίας του 1920 να διεγείρει τη φιλοτιμία του απέναντι στις υδρευτικές ανάγκες της πατρίδας του με ένα άρθρο αφιερωμένο στη λαμπρή επαγγελματική σταδιοδρομία του στην Αμερική και το ταπεινό ξεκίνημα του ως «πλανόδιου εμβλωματή» στα χωριά της Αχαΐας. Η σύνδεση ανάμεσα στο ταπεινό παρελθόν του και το λαμπρό παρόν που απολάμβανε στόχευε στην υπενθύμιση του ηθικού χρέους του προς την κοινότητα που τον ανέδειξε και της ματαιότητας μιας δόξας η οποία δεν νομομοποιούνταν από το κοινωνικό σύνολο.⁴⁵² Από τις σελίδες της εφημερίδας πάντως δεν έλειψε και το εκκλησιαστικό κήρυγμα για την «καλή χρήση του πλούτου», η οποία θα απέτρεπε τη μεταστροφή της τύχης του κατόχου του. Σύμφωνα με αυτή την εκκλησιαστική ερμηνεία ο χρηματικός πλούτος έπαυε να συνιστά αμαρτία μόνο αν ένα μέρος του διατίθετο πρόθυμα για τις ανάγκες της κοινότητας (Κρεμμυδάς, 2006, σελ. 94).

Αν και προαιρετικές, οι «αμερικανικές» δωρεές καθίσταντο επιτακτικές για τη διατήρηση της φήμης των μεταναστών ως καλών και πετυχημένων πατριωτών μέσω της δημοσίευσης των ονομαστικών καταλόγων των δωρητών και των ποσών που προσέφεραν κατά αύξουσα σειρά. Τα ονόματα υποβάλλονταν σε εξονυχιστικό έλεγχο και όσα απουσίαζαν σχολιάζονταν δημοσίως σε μια προσπάθεια άσκησης πίεσης προς όσους δεν είχαν ακόμα συνεισφέρει. Με δεδομένο το διεθνικό κοινό των τοπικών εφημερίδων και περιοδικών, τέτοιες ονομαστικές αναφορές εξέθεταν όχι μόνο τους ίδιους τους μετανάστες στις κοινότητες της Αμερικής αλλά και τις οικογένειές τους πίσω στην πατρίδα.⁴⁵³ Η πίεση μάλιστα της ανταπόκρισης στις οικονομικές απαιτήσεις της κοινότητας ήταν τόσο μεγάλη ώστε πολλοί απόδημοι αισθάνονταν την ηθική υποχρέωση να απολογηθούν δημοσίως όταν δεν μπορούσαν να συνεισφέρουν. Τα αρνητικά σχόλια προσπάθησε να προλάβει Ελληνοαμερικανίδα, η οποία υπήρξε συνεπής έως τότε δωρήτρια του Νοσοκομείου Πατρών. Με δημοσίευση στο *Νεολόγο* (27/05/1922) απολογούνταν για την αδυναμία της να συνδράμει παρουσιάζοντας αναλυτικά τα υπέρογκα νοσήλια που είχε υποχρεωθεί να καταβάλει στην Αμερική για εγχείρηση στην οποία είχε πρόσφατα υποβληθεί.

451. Πρακτικά της Α' Τακτικής Γ.Σ. του Τ.Σ. της 17^{ης}/03/1928, ΑΤΣ.

452. *Καλάβρυτα*, 24/07/1930, 14/09/1930.

453. Βλ. ονομαστική αναφορά-επίπληξη σε ομογενή ο οποίος δεν είχε ακόμα συνεισφέρει για τα έργα στην πατρίδα του και παρέμβαση του ίδιου του θιγόμενου. *Καλάβρυτα*, 25/04/1930, 14/08/1930, 28/08/1930.

Οι τακτικές δωρεές δεν ήταν υπόθεση λοιπόν αποκλειστικά των εχόντων και κατεχόντων αλλά και των βιοπαλαιστών μεταναστών, οι ηθικές υποχρεώσεις των οποίων απέναντι στην πατρίδα έρχονταν συχνά σε σύγκρουση με τα πολλαπλά οικογενειακά οικονομικά βάρη. Τα εθνοτοπικά δίκτυα ως φορείς κοινωνικού ελέγχου πίεζαν τους μετανάστες να ικανοποιούν τα οικονομικά αιτήματα της ιδιαίτερης πατρίδας, ταυτόχρονα όμως οι οικογένειες προέτασσαν τις δικές τους ανάγκες. Διαφαίνεται ένας ανταγωνισμός μεταξύ της ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας γύρω από τους περιορισμένους πόρους των μεταναστών και μια έμφυλη διαφοροποίηση σε ό,τι αφορά την ιεράρχηση των διεθνικών πρακτικών (Itzigsohn and Giorguli-Saucedo, 2002, σελ. 784). Χωρίς να υποβαθμίζουν την αξία της διάθεσης χρημάτων για λογαριασμό της κοινότητας, οι γυναίκες φαίνεται ότι αξιολογούσαν τις ελλείψεις της οικογένειας ως πιο σημαντικές. Η επιβάρυνση του οικογενειακού προϋπολογισμού για λογαριασμό άλλων γινόταν έτσι συχνά αφορμή για οικογενειακές τριβές, όπως διαφαίνεται στην οικογενειακή αλληλογραφία του μετανάστη ιερέα Σπύρου Ζώη. Η γνωστοποίηση των δωρεών του προς την πατρίδα μπορεί να πρόσφερε κάποια ηθική ικανοποίηση στη σύζυγο, δεν την απήλασσε, όμως, από το άγχος των εξόδων και της γρήγορης εκπλήρωσης του οικογενειακού μεταναστευτικού σχεδίου:

«Προχθές πήγα στο Μιζιθρόπουλο να ψονίσο και με ρότησε αν έχο δικό μου σπήτι και του ήπα όχι πός μουλέι τόπαθε ο παπασπήρος και δε σας πήρε σπίτι αφού ήδα στι εφμερίδα πως έκανε δόρον στιν εκκλίσια στο Αγρίνιο δε ξέρο όμως πόσα ακριβός. Νασου πο στιν αρχι εφχαριστίθικα αλά πρότα έπρεπε να κιτάξις για δικέσμας ελίψις και ήστερα τα απέξο πού ξέρις πως κάθομε σε ξένο σπήτι τουλάχιστο μας τρώη η ξενητιά να μη απολαύσομε τίποτε όλο για τον ξένο κόσμο θα αγωνίζεσε δεν κάνις καλά».⁴⁵⁴

Οι μετανάστες καλούνταν λοιπόν να διαπραγματευθούν τη θέση τους εντός της κοινότητας και της οικογένειας, να εξισορροπήσουν τις οικονομικές πιέσεις που δέχονταν από τους συλλόγους και τις συζύγους και να ανταποκριθούν στις προσδοκίες και τις ανάγκες και των δύο πλευρών.

Η συμβολική ανταπόκριση στις κοινοτικές υποχρεώσεις δεν αρκούσε πάντως για να προφυλάξει τους μετανάστες από την κοινωνική κριτική. Η συνεισφορά τους μπορούσε να αποθαρρύνει τα δημόσια σχόλια μόνο όταν αντιστοιχούσε στις οικονομικές δυνατότητές τους, αυτές τουλάχιστον που εκτιμούσε η λαϊκή φαντασία ως πραγματικές. Το περιοδικό *Μαλεβός*, για παράδειγμα, μετά από ένα χρόνο έκδοσης ανακοίνωνε τον Ιανουάριο του 1922 την παραλαβή των πρώτων εμβασμάτων από τους απόδημους της Βοστώνης για τη διάνοιξη του δρόμου Βασσαρά-Βρουλιά. Οι εκδότες εξέφραζαν την ικανοποίησή τους για το συνολικό ποσό των 2.400 δολαρίων που είχε συλλεγεί, όχι

454. Βιργινία Ζώη προς Σπύρο Ζώη, Μεσολόγγι 14/01/1939, Αρχείο Ζώη.

όμως και για τα ποσά που είχε ο καθένας ατομικά προσφέρει και τα οποία δεν ξεπερνούσαν στην καλύτερη περίπτωση τα 25 δολάρια. Έχοντας καθιερώσει τη «Χρυσή Στήλη» για τους δωρητές άνω των 500 δολαρίων, χαρακτήριζαν «τσιγγούνικη» την πρώτη αυτή κατάθεσή τους.⁴⁵⁵

Είναι αλήθεια ότι η δημόσια γενναιοδωρία αποκτούσε σε αυτή την περίοδο έναν έντονα ανταγωνιστικό χαρακτήρα, ο οποίος επέτρεπε την ανάδειξη της ελίτ κάθε μεταναστευτικής κοινότητας (Werbner, 1985, σελ. 368-388). Μπορεί οι σύλλογοι να είχαν έναν εξισωτικό χαρακτήρα, ο οποίος εκφραζόταν μέσω της μηνιαίας ή ετήσιας σταθερής συνδρομής όλων των μελών, ταυτόχρονα όμως αποτελούσαν και προνομιακό πεδίο διάκρισης. Οι ερανικές εκστρατείες του Μεσοπολέμου αναδείκνυαν όχι μόνο το αφοσιωμένο μέλος που συνεισέφερε τακτικά αλλά και τους διοργανωτές, τους δωρητές, τους Ευεργέτες και τους Μεγάλους Ευεργέτες, οι οποίοι μπορούσαν να επωμιστούν ένα μεγάλο οικονομικό βάρος, να χρηματοδοτήσουν εξ ολοκλήρου ένα κοινοτικό έργο ή και να κληροδοτήσουν το σύνολο της περιουσίας τους για τις ανάγκες της γενέτειρας. Υιοθετώντας μια λογική ιεράρχησης της ευεργεσίας και απονέμοντας τίτλους και άλλες συμβολικές αναγνωρίσεις, οι σύλλογοι επιχειρούσαν να καλλιεργήσουν την άμιλλα μεταξύ των αποδήμων και να διεγείρουν τη φιλοτιμία τους. Σε όλες τις περιπτώσεις, βέβαια, η κοινότητα αισθανόταν την υποχρέωση να εκφράσει τα ευχαριστήριά της προς τους δωρητές με δημοσιεύματα τόσο στον τοπικό όσο και στον ομογενειακό Τύπο εξασφαλίζοντας έτσι τη διεθνή αναγνώριση της ευεργεσίας τους.⁴⁵⁶ Ειδικά για τους μεγάλους ευεργέτες επιφύλασσε ποικίλες τελετουργίες, όπως τιμητικές μαρμάρινες πλάκες, λειτουργίες υπέρ υγείας, μνημόσυνα και συλλυπητήρια ψηφίσματα, οι οποίες ενσωμάτωναν στη συλλογική μνήμη τα ονόματά τους και διά του παραδείγματος ανατροφοδοτούσαν την ίδια την πρακτική της ευεργεσίας (Αρβανιτάκης, 2006, σελ. 17).

Μέσα λοιπόν από τη συλλογική μεταναστευτική ευποιία που συντελείται αυτή την περίοδο στην ελληνική επαρχία ξεχωρίζουν και ατομικές διαδρομές μεταναστών, οι οποίοι ενσαρκώνουν την ιδεολογία του ευεργετισμού.⁴⁵⁷ Αν και πρόκειται για μικρότερης οικονομικής εμβέλειας δωρητές σε σχέση με τους ισχυρούς αστούς των παροικιών, ωστόσο και οι Ελληνοαμερικανοί ευεργέτες επέδειξαν σε μεγάλο βαθμό ανάλογες κοινωνικο-οικονομικές συμπεριφορές.⁴⁵⁸ Ελληνοαμερικανοί, όπως ο Βασίλης Αναγνωστόπουλος από το Βουνό Τεγέας και ο Σπυρίδωνας Μπουσουλόπουλος από το Άργος με τα κληροδοτήματά τους υπηρέτησαν τους σκοπούς των εθνοτοπικών συλλόγων στους οποίους ήταν εγγεγραμμένοι, του Τεγεατικού Συνδέσμου και του Αργειακού Συλλόγου ο

455. Ο Μαλεβός, 10, 1^ο/1922, σελ. 2.

456. Βλ. ευχαριστήριο της εκκλησιαστικής επιτροπής Αγουλνίτσας προς τους αποδήμους της στο *Νεολόγο Πατρών*, 28/09/1922, και δέσμευση για δημοσίευσή του στην *Ατλαντίδα* και τον *Εθνικό Κήρυκα*.

457. Για την ατομική ευποιία του Αιγυπτιώτη ευεργετισμού, βλ. Τομαρά-Σιδέρη, 2006.

458. Βλ. ανάλυση της ευεργετικής συμπεριφοράς με έμφαση στα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των δωρητών στο Θεοδώρου, 1987.

«Δαναός» αντίστοιχα, ακολουθώντας ένα βίο μακροχρόνιας λιτότητας και εγκράτειας.⁴⁵⁹ Βιοπαλαιστές με μακρόχρονη απουσία από την πατρίδα, περιορισμένα μορφωτικά εφόδια και δυσκολίες ενσωμάτωσης στην κοινωνία υποδοχής, άγαμοι ή άκληροι, επιδίωξαν την υστεροφημία μέσω της γενναιόδωρης παραχώρησης της περιουσίας που με κόπο δημιούργησαν για τις εκπαιδευτικές και εκκλησιαστικές ελλείψεις του γενέθλιου τόπου. Συχνά μάλιστα κάποια δωρεά ή η εθελοντική στράτευση για λογαριασμό του συλλόγου συνδεόταν με τα αρνητικά βιώματα των δωρητών από τις συνθήκες ζωής στη γενέτειρα (Θεοδώρου, 2003, σελ. 176).⁴⁶⁰

Στον αντίποδα βρίσκονταν αποκατεστημένοι Ελληνοαμερικανοί, οι οποίοι αποφάσιζαν να επενδύσουν εν ζωή στο συμβολικό πεδίο της ευεργεσίας και να στηρίξουν αναπτυξιακά έργα επιδιώκοντας την άντληση κύρους από την ταύτισή τους με τον εκσυγχρονισμό της πατρίδας. Οι μετανάστες χρησιμοποιούσαν τα εμβάσματα ως ένα μέσο έκφρασης του *ποιοι* είναι και *πώς* τοποθετούνται εντός του διεθνικού πεδίου (Lacroix, 2010a, σελ. 2). Η δραστηριοποίηση για λογαριασμό της κοινότητας καταγωγής και η συμβολή στον οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό της παρείχαν ορατότητα, ευκαιρίες δήλωσης της οικονομικής υπεροχής και της νέας κοινωνικής θέσης τους.⁴⁶¹ Υποκινούμενοι, ταυτόχρονα, από ένα αίσθημα χρέους και ευθύνης προς την ιδιαίτερη πατρίδα τους οι δωρητές επιδίωκαν να ενδυναμώσουν τη θέση όσων είχαν μείνει πίσω προσφέροντάς τους συνθήκες ζωής τις οποίες οι ίδιοι απολάμβαναν στη νέα χώρα εγκατάστασης (Lacroix, 2012, σελ. 76· Levitt, 2001a, σελ. 192-193· Schervish and Herman, 1988, σελ. 108-109). Η προθυμία συμμετοχής στον εξωραϊσμό και την ανάπτυξη της πατρίδας υπαγορευόταν φυσικά και από τις νέες κοινωνικές προσδοκίες τους και την ανάγκη να συμβαδίσει η κοινότητα με τη νέα οικονομική και κοινωνική θέση τους. Η αναβάθμιση της κοινότητας καταγωγής λειτουργούσε ενισχυτικά του δικού τους κοινωνικού στάτους. Το να κατάγεται ο μετανάστης από μια περιοχή με υποδομές και υπηρεσίες και να έχει συνεισφέρει ο ίδιος και ο σύλλογός του στο να δημιουργηθούν αυτές, ενίσχυε περαιτέρω όχι μόνο την ταυτότητά του ως μέλους της κοινότητας αλλά και την εξουσία και τη θέση του μέσα σε αυτή (Goldring, 1998, σελ. 165-195).

Η πραγματοποίηση κάποιας δωρεάς προσέφερε συχνά την ευκαιρία στον δωρητή να προβάλει την επαγγελματική του πρόοδο στον τοπικό Τύπο, να ανακοινώσει το γάμο

459. Ο Βασίλης Αναγνωστόπουλος υπήρξε ευεργέτης του ναού της Παλαιάς Επισκοπής Τεγέας και ο Σπ. Μπουσουλόπουλος του Γυμνασίου Άργους (*Αργολική Αρχαιολογική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού*. Μοραΐτης, ό.π., σελ. 767).

460. Βλ. το δυσάρεστο προσωπικό βίωμα του Μεγάλου Ευεργέτη και προέδρου της Αδελφότητος Λεβιδιωτών Αμερικής, Χαράλαμπος Κοτσιάντου, από τη λειψυδρία του Λεβιδίου και τη στράτευσή του για την επίλυσή της. *Η Εκπλήρωση ενός ονείρου Αδελφότητος Λεβιδιωτών Αμερικής*, ό.π., σελ. 39.

461. Στο εγκώμιο του Μεγάλου Ευεργέτη του κοινοτικού δρόμου στο Λογγανικό και της Εμπορικής Λέσχης στη Σπάρτη, Γ. Παπαγεωργακόπουλου, τονιζόταν ιδιαίτερα η εξοικείωσή του με την τεχνολογική ανάπτυξη της Αμερικής. *Ο Σπαρτιάτης*, 20/03/1926.

κάποιου μέλους της οικογένειάς του ή κάποια σχολική επιτυχία των παιδιών του.⁴⁶² Πολλοί εξαργύρωναν τη συνεισφορά τους μέσω της αναρρίχησης σε διοικητικές θέσεις των αμερικανικών συλλόγων ή της προνομιακής πρόσβασης στην εθνοτοπική γαμήλια αγορά. Οι δωρητές δεν επιδίωκαν μόνο την ατομική προβολή τους αλλά και την εδραίωση της κοινωνικής θέσης της οικογένειας η οποία παρέμενε στην πατρίδα. Τα άρρενα μέλη, τα οποία υποκινούσαν από την Ελλάδα τις αμερικανικές δωρεές ή αναλάμβαναν να τις διαχειριστούν εξ ονόματός τους, όπως πατέρες, αδελφοί και συγγενείς, κέρδιζαν, επίσης, μερίδιο συμμετοχής στις τοπικές τιμές.⁴⁶³ Η επανένταξη των ευεργετών στην κοινότητα καταγωγής από θέση ισχύος ήταν ορατή κατά τη διάρκεια των επισκέψεών τους στη γενέτειρα. Η άφιξή τους συνοδευόταν από νέες ατομικές δωρεές για την κάλυψη τοπικών αναγκών, καθώς και από ένα πλούσιο σε κοινωνικές εκδηλώσεις πρόγραμμα το οποίο ανακοινωνόταν στον τοπικό Τύπο.⁴⁶⁴ Μετανάστες με αγροτική καταγωγή, επιβεβαίωναν την κοινωνική άνοδο, την οικονομική ισχύ και την αστικοποίησή τους διεκδικώντας τις περισσότερες φορές τον τίτλο του ευεργέτη ολόκληρου του νομού και την αποδοχή τους από τον κοινωνικό κύκλο των προυχόντων της πόλης. Δάσκαλοι, γυμνασιάρχες, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, γιατροί, υπάλληλοι Τραπεζών και δημοτικοί άρχοντες παρακάθονταν στις τιμητικές τελετές και επιδίωκαν συμβολικές συναλλαγές μαζί τους.⁴⁶⁵ Στην περίπτωση όσων σχεδίαζαν να παλιννοστήσουν, οι τακτικές δωρεές οπωσδήποτε διευκόλυναν την επανένταξή τους στην τοπική κοινότητα. Η εμπειρία μάλιστα σε κάποια σωματειακή θέση στην Αμερική προσμετρούσε στη διεκδίκηση τοπικών αξιωμάτων. Το ενδιαφέρον φαίνεται ότι ήταν υψηλό, όπως μαρτυρά το πλήθος των προέδρων, δημάρχων και τοπικών συμβούλων με μεταναστευτικό παρελθόν στην ελληνική επαρχία του Μεσοπολέμου.⁴⁶⁶

7. Διαπραγματεύσεις, αντιδικίες και συνεργασίες στο διεθνικό κοινωνικό πεδίο

Η διεθνική αλληλεγγύη δεν αποτρέπει αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ μεταναστών και κοινότητας καταγωγής. Η διεθνική κοινότητα η οποία διαμορφώνεται και μέσα

462. *Νεολόγος Πατρών*, 27/05/1925.

463. *Νεολόγος Πατρών*, 30/08/1926.

464. Βλ. τη δημοσιογραφική κάλυψη της επίσκεψης των Ελληνοαμερικανών δωρητών Πολ Γιαννέα και Αντώνη Πουλάκου στη Λακωνία. *Ο Σπαρτιάτης*, 17/01/1925, 24/01/1925, 31/01/1925, 21/02/1925, 27/02/1925, 7/03/1925, 14/03/1925, 27/06/1925, 1/08/1925, 22/08/1925, 10/08/1925.

465. Βλ. τον κοινωνικό κύκλο ενός παλιννοστούντα στο γεύμα που διοργανώθηκε προς τιμή του στα Κρέσταινα. *Νέος Ορίζων Ανδρίτσαινας*, 1/07/1928.

466. Βλ. οδοιπορικό του *Ξενητευμένου* στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία και συνάντηση με μετανάστες οι οποίοι διατελούσαν πρόεδροι, γραμματείς κοινοτήτων και δήμαρχοι. *Ο Ξενητευμένος*, 2/05/1935, 9/05/1935, 16/05/1935, 30/05/1935, 22/06/1935.

από τις θεσμοποιημένες διεθνικές πρακτικές δεν διέπεται πάντα –ή μόνο- από ενότητα-οδηγεί συχνά σε εντάσεις και διαμάχες καθώς αναπαράγει ανισότητες μεταξύ αποδήμων και όσων έχουν μείνει πίσω οι οποίες αντανakλούν τις ανισότητες μεταξύ κρατών υποδοχής και καταγωγής. Οι διεθνικές ομάδες νοούνται πράγματι όχι ως ενιαίοι φορείς δράσης αλλά ως συλλογικότητες οι οποίες εμπεριέχουν διαφορετικές κατηγορίες δρώντων, συνδέονται συχνά με αντικρουόμενους κοινωνικούς και συμβολικούς δεσμούς και επιδιώκουν να ικανοποιήσουν ποικίλα συμφέροντα και προσδοκίες. Διακρίνονται, άλλωστε, από εγγενείς ασυμμετρίες οι οποίες μπορεί να δημιουργήσουν απογοητεύσεις και συναισθήματα ματαιώσης και στις δύο πλευρές. Τα μέλη του διεθνικού πεδίου μπορούν δηλαδή να βιώσουν εξίσου την εμπειρία της ηθικής υπεροχής ή της κατωτερότητας στις σχέσεις τους και να αμφιταλαντευτούν μεταξύ συνεργασίας και αντιπαράθεσης στις διεθνικές πρακτικές τους (Carling, 2008· Faist, 2008, σελ. 28-29· Waldinger, 2015, σελ. 155).

Οι σχέσεις των εθνοτοπικών συλλόγων της Αμερικής με τα αθηναϊκά σωματεία και τις κοινοτικές επιτροπές δεν ήταν πράγματι πάντα αρμονικές. Εκατέρωθεν αμφισβητήσεις, αμοιβαία καχυποψία και ανταγωνισμοί σε μια προσπάθεια επίδειξης της υπεροχής κάθε πλευράς και επιβολής των θέσεών της δυσκόλευαν τη μεταξύ τους επικοινωνία θέτοντας συχνά σε κίνδυνο τα κοινοτικά σχέδια. Οι δύο πρώτες ομάδες, οι οποίες απαρτιζόνταν από εξωτερικούς και εσωτερικούς μετανάστες, συμπατριώτες οι οποίοι είχαν επιδιώξει την κοινωνική κινητικότητα από διαφορετικούς δρόμους, διακατέχονταν από την «αγάπη για την πατρίδα», συμμαρίζονταν την ανάγκη για την τοπική ανάπτυξη και πρωτοστατούσαν στην επίτευξή της. Πρωταγωνιστούσαν και οι δύο από μακριά στη ζωή της, διαμόρφωναν τις αντιλήψεις και τη ρητορική της εξαρτώντας το μέλλον και την επιβίωσή της από το χρήμα, τα σχέδια και τις οργανωτικές πρακτικές τους. Συγκροτούσαν, δηλαδή, κοινωνικά πεδία μέσω των οποίων άτομα και ομάδες κατασκεύαζαν και διαπραγματεύονταν τις σχέσεις τους με τη γενέτειρα μέσα στο χρόνο (Aspraki, 2004, σελ. 140, 163).

Οι μεταναστευτικοί σύλλογοι αποτελούσαν έκφραση της ισχύος και της διάρκειας των δεσμών με την κοινότητα καταγωγής, ταυτόχρονα όμως οι εκδηλώσεις τους καταδείκνυαν και τις αλλαγές που είχαν υποστεί οι ίδιοι οι μετανάστες. Μπορεί δηλαδή όλοι να μιλούσαν τη «γλώσσα της κοινότητας», ωστόσο ούτε οι απόδημοι της Αμερικής ούτε οι εσωτερικοί μετανάστες της Αθήνας, αλλά ούτε και όσοι είχαν παραμείνει στη γενέτειρα ήταν πια οι ίδιοι (Waldinger et al., 2008, σελ. 859). Η μεταξύ τους επικοινωνία είχε ως αφετηρία την «πεποίθηση της ομοιότητας», όμως, τελικά, προσέκρουε σε μια πολιτισμική διαφοροποίηση, η οποία επιδεικνυόταν από την πλευρά των εσωτερικών και των εξωτερικών μεταναστών πολύ έντονα. «Αστοί» και «Αμερικάνοι» ανταγωνίζονταν στο Μεσοπόλεμο μεταξύ τους για την επιβολή τους έχοντας η κάθε πλευρά διαφορετικά οικονομικά, μορφωτικά και κοινωνικά ερείσματα και ερεθίσματα. Γι' αυτό και μολονότι η ανάπτυξη του τόπου τους αποτελούσε κοινή επιδίωξη, δεν υπήρχε πάντα συμφωνία ως προς το περιεχόμενο της και τον τρόπο με τον οποίο μπορούσε να πραγματοποιηθεί.

Η ευημερία της κοινότητας υπόκειτο σε διαφορετικές ερμηνείες από κάθε κοινωνική ομάδα, αποτελούσε μια λογοθετική στρατηγική η οποία νομιμοποιούσε τη δράση τους και επέβαλλε την παρουσία τους (Aspraki, ό.π., σελ. 144).

Μέσα στο διεθνικό πεδίο υπήρχε κατ' αρχάς διαφορετική νοηματοδότηση του χρόνου και του χώρου γι' αυτό και δυσκολία συγχρονισμού των προτεραιοτήτων και των αντιλήψεων των δύο ομάδων ως προς το μέλλον της γενέτειρας (Levitt and Lamba-Nieves, 2013). Μετά από χρόνια εγκατάστασης στο νέο περιβάλλον οι μετανάστες ταύτιζαν πλέον τον τόπο εγκατάστασής τους με την πρόοδο και την εξέλιξη, ενώ, αντίθετα, την κοινότητα προέλευσης με τη στασιμότητα και την οπισθοδρόμηση. Αυτή η «χρονικοποίηση της διαφοράς των τόπων» (*temporalizing of difference*) (Helliwell and Hindess, 2005, σελ. 414-418) οπωσδήποτε καθόριζε το περιεχόμενο των σχεδίων τους, το εύρος των προσδοκιών τους και τα πεδία παρέμβασής τους. Οι δωρεές των ελληνοαμερικανικών συλλόγων καταδεικνύουν πράγματι μια προσπάθεια αντιγραφής των συνθηκών και των υποδομών ενός κράτους με οικονομική ανάπτυξη και υλική αφθονία και μια επιθυμία μεταφοράς τους στην ελληνική επαρχία. Οι απόδημοι προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν στον τόπο τους ανέσεις με τις οποίες οι ίδιοι είχαν εξοικειωθεί στην Αμερική και μέσω αυτών να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στο χωριό, διακριτή τη θέση τους και αναγνωρίσιμη τη συνεισφορά τους. Προσδοκούσαν να προβάλουν την αλλαγή του τρόπου ζωής τους, το βελτιωμένο επίπεδο διαβίωσής τους και την υιοθέτηση αστικών προτύπων. Οι προτάσεις και οι πρωτοβουλίες τους αποδεικνύονταν, ωστόσο, συχνά αταίριαστες με τις τοπικές ανάγκες, τις προτεραιότητες και τις δυνατότητες της επαρχίας. Οι επιλογές τους αντανακλούσαν αντιλήψεις ανθρώπων οι οποίοι ζούσαν εκτός κοινότητας και οπωσδήποτε διέφεραν από τις εκτιμήσεις των τοπικών αρχών αλλά και τις ανάγκες των ντόπιων.

Δεν ήταν λοιπόν λίγες οι φορές που κεφάλαια συλλόγων κατέληγαν σε έργα μη βιώσιμα καθώς δεν είχαν ληφθεί υπόψη οι τοπικές υποδομές, οι δαπάνες συντήρησής τους, καθώς επίσης οι νοοτροπίες του αγροτικού χώρου (Saloutos, 1956, σελ. 124· Waldinger et al., 2008, σελ. 859-861). Η κατασκευή λουτήρων, για παράδειγμα, στα ορεινά σχολεία και η επιδίωξη της τακτικής σωματικής καθαριότητας των μαθητών αντανακλούσαν τα νέα αστικά πρότυπα περί υγιεινής, τα οποία είχαν υιοθετήσει οι απόδημοι και ενδιαφέρονταν να εντάξουν στη διαπαιδαγώγηση των νέων της γενέτειράς τους. Ωστόσο, η έλλειψη τρεχούμενου νερού στις αγροτικές κοινότητες καθιστούσε τις περισσότερες φορές τη λειτουργία και τη χρήση των νέων υποδομών ανέφικτη. Ταυτόχρονα το ισχυρό «αίσθημα ντροπής» για το γυμνό σώμα, οι νοοτροπίες και η ίδια η καθημερινότητα των παιδιών των αγροτικών κοινωνιών δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη μιας κουλτούρας ατομικής υγιεινής παρά τις προθέσεις των δωρητών (Παπαθανασίου, ό.π., σελ. 168-170, 235). Ο ηλεκτροφωτισμός, επίσης, τον οποίο κάποιοι πρωτοπόροι επιδίωξαν να εγκαταστήσουν στην επαρχία, δύσκολα μπορούσε να προσελκύσει τη ζήτηση από τις αγροτικές οικογένειες. Συχνά πάλι οι επιλογές των δωρητών γίνονταν εις βάρος άλλων πιεστικών

προτεραιοτήτων. Σχολεία που στερούνταν στοιχειώδεις υποδομές, όπως θέρμανση και τζάμια, διέθεταν πλήρεις εγκυκλοπαιδικές σειρές, όπως το Λεξικό Ελευθερουδάκη και πλούσια συλλογή ιστορικών και γεωγραφικών χαρτών. Δεν ξέρουμε, επίσης, σε ποιο βαθμό μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τα τεχνολογικά μέσα τα οποία αποστέλλονταν από την Αμερική, όπως οι κινηματογραφικές μηχανές. Σε πολλές γενικά περιπτώσεις αμερικανικές δωρεές έμειναν αναξιοποίητες λόγω έλλειψης των αναγκαίων υποδομών.⁴⁶⁷

Αν και κοστοβόρες και ενίοτε ανορθολογικές για τις τοπικές συνθήκες, οι επιλογές των αποδήμων γίνονταν αποδεκτές με ενθουσιασμό από τους κατοίκους καθώς χρηματοδοτούνταν γενναϊόδωρα, ενώ σηματοδοτούσαν την αναμόρφωσή τους μέσα από την επαφή με άλλα πολιτισμικά συστήματα και το συγχρωτισμό τους με ανθρώπους διαφορετικούς. Οι δωρητές επέβαλλαν σχετικά εύκολα τις φιλόδοξες αντιλήψεις τους στις τοπικές επιτροπές καλλιεργώντας έτσι το μύθο ότι τα αμερικανικά κεφάλαια είναι ανεξάντλητα και ότι οι ίδιοι θα στέκονται διαρκείς χρηματοδότες τους. Στη Βαρβίτσα Λακωνίας ο ναός του Αγίου Δημητρίου, ο οποίος θεμελιώθηκε το 1919, παραδόθηκε το 1935. Κτισμένος από λευκό τοπικό μάρμαρο και σε βυζαντινό ρυθμό χρειάστηκε την προσωπική εργασία των ντόπιων και 1.000.000 δραχμές για να ολοκληρωθεί, δαπάνη που καλύφθηκε κατεξοχήν από τους «Αμερικάνους» (Ρουμελιώτης, 1983, σελ. 43-44). Η μακρά διάρκεια των εργασιών και η εξάντληση των κεφαλαίων δεν επέτρεψαν ανάλογη πολυτέλεια στο εσωτερικό το οποίο έμεινε τελικά χωρίς αγιογράφηση. Ομοίως, στην Παλαιά Επισκοπή Τεγέας το αρχιτεκτονικό σχέδιο της Οικοκυρικής Σχολής που είχε ήδη εκπονήσει ο Τ.Σ. τροποποιήθηκε «συμφώνως και προς τας ιδέας» των Ελληνοαμερικανών προκειμένου να ανεγερθεί ένα κτίριο «επί το τελειότερον και μεγαλοπρεπέστερον».⁴⁶⁸ Το διώροφο ηλεκτροφωτιζόμενο μέγαρο εκτός από τους χώρους για σχολική χρήση διέθετε υποδομές οι οποίες αντέγραφαν τις αντίστοιχες της Χαροκόπειου Ανωτάτης Οικοκυρικής Σχολής στην Αθήνα (Σοροβίγκα, 2007, σελ. 434-440).

Τα μεγαλεπήβολα σχέδια των «Αμερικάνων» έβρισκαν πρόθυμους επαγγελματίες να τα υλοποιήσουν. Αν και τις περισσότερες φορές χρειαζόταν να αναπροσαρμοστούν καθώς υπερέβαιναν τον προϋπολογισμό των δωρητών, διατηρούσαν τη μεγαλοπρέπεια και την επιδεικτικότητα τους, όπως συνέβη με τη νέα εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής στο Κεφαλάρι του Άργους τη δεκαετία του 1920. Οι επεμβάσεις στο φυσικό τοπίο που πρότεινε ο Αθηναίος αρχιτέκτονας Πάνος Καραθανασόπουλος προκειμένου να ικανοποιήσει τους «Αμερικάνους» δωρητές, τον Παναργειακό Σύλλογο «Δαναός» στην Ατλάντα, υπερέβησαν τις οικονομικές αντοχές τους. Αντικαταστάθηκαν με μια εξίσου βαριά κατασκευή, η οποία διατήρησε την παραφωνία της με το υπόλοιπο περιβάλλον (Δωροβίνης, 1991, σελ. 70-73· Ροδάς ό.π., σελ. 235-236).

467. Στον Άγιο Πέτρο Κυνουρίας τα βιβλία που αγοράστηκαν από ομογενή με στόχο τη δημιουργία βιβλιοθήκης παρέμειναν για χρόνια στις κούτες ελλείψει κτιρίου. *Πάρωνν*, 9-10, 2^{ος}-3^{ος}/1929, σελ. 156-157.

468. Πρακτικά της 9^{ης} Συνεδρίας του Δ.Σ. του Τ.Σ. της 9^{ης}/08/1927, σελ. 199, ΑΤΣ.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι αμερικανικές αξιώσεις ως προς τις τεχνικές λεπτομέρειες των έργων όταν συνοδεύονταν από τα απαραίτητα κεφάλαια, έβρισκαν τις περισσότερες φορές σύμφωνους τους τοπικούς παράγοντες. Σπάνια εξάλλου παρατηρούνταν διάσταση απόψεων ως προς το είδος των έργων που θα υλοποιούνταν. Το ενδιαφέρον για την ανέγερση εκκλησιών δεν εγκαταλείφθηκε στο Μεσοπόλεμο, εφόσον κρινόταν και από τις δύο πλευρές ότι οι κτιριακές υποδομές δεν επαρκούσαν, σημειώθηκε, ωστόσο, μια στροφή προς την υλοποίηση κοινωφελών έργων και την κάλυψη όσο το δυνατόν περισσότερων κοινοτικών αναγκών υπό την επιρροή της άμιλλας που είχε δημιουργηθεί μεταξύ των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Η διαπραγματευτική ισχύς των αποδήμων ήταν γενικά μεγάλη όταν οι συσσωματώσεις τους μετρούσαν πολλά χρόνια λειτουργίας, διέθεταν μεγάλο αριθμό μελών και ισχυρά ταμεία. Από την άλλη πλευρά, η λειτουργία αθηναϊκού Συλλόγου, ο οποίος αναλάμβανε την εκτέλεση των έργων καθιστούσε τους «αστούς» συμπατριώτες υπολογίσιμους συνομιλητές. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Σύλλογος των Βασσαριωτών Αθηνών και Πειραιά «Διόνυσος» επέβαλε το 1920 ως προτεραιότητά του την οδική σύνδεση της κοινότητας όταν για τους Ελληνοαμερικανούς καταστατικός στόχος ήταν από τις αρχές του αιώνα η ύδρευσή της. Αναφέρεται μάλιστα ότι εκπρόσωπος του «Διόνυσου», «τελείως ψυχολογήσας τους εν Αμερική πατριώτας» ταξίδευσε στην Αμερική για να τους ενημερώσει για τα νέα σχέδια και να τους διαβεβαιώσει για τον τρόπο διαχείρισης των δωρεών τους.⁴⁶⁹

Χρειαζόταν γενικά να πεισθούν οι δωρητές όχι τόσο για τις τοπικές ελλείψεις όσο για τη δυνατότητα της οικονομικής κάλυψής τους. Μέριμνά τους ήταν η σωστή διαχείριση των κεφαλαίων, η τήρηση των προϋπολογισμών και η γρήγορη εκτέλεση των έργων. Το προηγούμενο διαφόρων οικονομικών και διαχειριστικών ατασθαλιών στις κοινότητες καταγωγής και οι ελλειμματικές πληροφορίες που κατέφθαναν στην Αμερική, δημιουργούσαν συχνά καχυποψία και αμφιβολία για τις προθέσεις και την αποτελεσματικότητα των τοπικών συλλόγων και επιτροπών, γεγονός που αναδεικνύει τη σημασία της επικοινωνίας για τη διατήρηση του διεθνικού πεδίου αλλά και την ανισότητα της πρόσβασης σε αυτή (Mahler, 2001b, σελ. 609). Η συχνότητα της αλληλογραφίας και της κυκλοφορίας επαρχιακών εντύπων στην Αμερική ήταν οπωσδήποτε μεγαλύτερη στο Μεσοπόλεμο, ενώ οι ευκαιρίες για τη φυσική παρουσία αποδήμων στη γενέτειρα και την άσκηση επιτόπιου ελέγχου σαφώς περισσότερες απ' ό,τι στο παρελθόν, ωστόσο δεν αρκούσαν για να γεφυρώσουν τη γεωγραφική απόσταση. Για τις τοπικές κοινότητες η ενημέρωση γύρω από την άλλη πλευρά ήταν σαφώς πιο ελλειμματική. Η άγνοιά τους για τις πραγματικές οικονομικές δυνατότητες και τις πολλαπλές υποχρεώσεις των αποδήμων, όπως επίσης και για τον τρόπο ζωής και εργασίας στο εξωτερικό ενθάρρυνε τα πιεστικά οικονομικά αιτήματά τους, ενώ, ταυτόχρονα, τους έθετε σε ένα καθεστώς μόνιμης εξάρτησης.

469. Μαλεβός, 11, 2^{ος}/1922, σελ. 7-8. 14, 5^{ος}/1922, σελ. 9.

Η δικαιολογημένη πάντως κόπωση των Ελληνοαμερικανών από τις συνεχείς οικονομικές συνεισφορές μετέτρεπε τον αρχικό ενθουσιασμό τους σε «γκρίνια». Πρακτική συνυφασμένη με τις διαπροσωπικές και ενδο-ομαδικές αντιπαλότητες, η μεμψιμοιρία, η οποία εκφράζεται μέσα από τα παράπονα και την έμμεση κριτική, τη διάδοση φημών και τις συκοφαντίες, οδηγεί στην απαξίωση των απόψεων και πράξεων των αντιπάλων. Θεωρείται τοπικά διασπαστική δύναμη καθώς προκαλεί διαιρέσεις και ανακόπτει τη δράση, υπονομεύοντας τις προοπτικές της κοινότητας (Aspraki, ό.π., σελ. 164). Όταν, για παράδειγμα, το οδικό έργο στο Βασσαρά ξεπέρασε τα δύο χρόνια, οι απόδημοι εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους. Φοβούμενοι ότι η υποβόσκουσα γκρίνια στο εσωτερικό του αμερικανικού συλλόγου θα διέκοπτε τη χρηματοδότηση, οι Αθηναίοι διαχειριστές επιχείρησαν να διαλύσουν τις εναντίον τους υποψίες θέτοντας τα βιβλία τους σε έλεγχο και καλώντας τους απόδημους να αναλάβουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις.⁴⁷⁰ Η κατάκτηση της εμπιστοσύνης των «Αμερικάνων» δεν ήταν σίγουρα εύκολη υπόθεση. Σε αρκετές περιπτώσεις καλά οργανωμένοι σύλλογοι στην Αμερική απέφευγαν να εμπλακούν σε κοινοτικά έργα, καθώς οι πληροφορίες που λάμβαναν για τις έριδες στο εσωτερικό της κοινότητας καταγωγής, σε μεγάλο βαθμό διογκωμένες από καλοθελητές, δημιουργούσαν δυσπιστία για τη δυνατότητα των συμπατριωτών τους να φέρουν εις πέρας τα όποια σχέδια. Πείθονταν να χρηματοδοτήσουν μόνο όταν οι τοπικοί παράγοντες τους αποδείκνυαν έμπρακτα την πρόθεσή τους να συνεργασθούν, να εκπονήσουν μελέτες και να ξεκινήσουν τα έργα.⁴⁷¹

Τη βούληση των αμερικανικών συλλόγων και τον έλεγχο της εκτέλεσης των εντολών τους στις τοπικές κοινότητες αναλάμβαναν Ελληνοαμερικανοί εκπρόσωποι, οι οποίοι έρχονταν σε επαφή με τους τοπικούς παράγοντες, επέπτευαν τις εργασίες και ενημέρωναν για την πορεία και την ποιότητά τους. Οι εκθέσεις τους για τα πεπραγμένα των αθηναϊκών συλλόγων λειτουργούσαν ενθαρρυντικά για τη συνέχιση των εράνων στις ΗΠΑ και την περάτωση των σχεδίων στην πατρίδα. Οι παρεμβάσεις τους, όμως, προκαλούσαν συχνά αντιδράσεις τόσο εντός των συλλόγων όσο και μεταξύ των συγχωριανών τους, καθώς έθιγαν ιδιωτικά συμφέροντα, έθεταν σε αμφισβήτηση τοπικές εξουσίες, δυσαρεστούσαν κομματικές ομάδες. Οι υπό κατασκευή δρόμοι που διέρχονταν μέσα από κτηματικές περιουσίες, οι πιέσεις για εθελοντική εργασία, η παράκαμψη των τοπικών παραγόντων δημιουργούσαν συχνά έχθρες και αντιπάθειες. Η δολοφονική απόπειρα το 1926 κατά του πρώην προέδρου της εν Σικάγω αδελφότητας των Παλαιοχωριτών Κυνουρίας και πρωτοστατούντα στην κατασκευή του κοινοτικού δρόμου Παλαιοχωρίου-Λεωνιδίου, συνδέθηκε από τον τοπικό Τύπο με κομματικά συμφέροντα που πλήττονταν από τη δράση του.⁴⁷² Ομοίως, ο τραυματισμός το 1927 του προέδρου της εν Σικάγω αδελφότητας Αραχωβιτών από νεαρό δικηγόρο κατά τη διάρκεια της

470. *Μαλεβός*, 36, 4^{ος}/1924, σελ. 225.

471. *Πάρων*, 9-10, 2^{ος}-3^{ος}/1929, σελ. 164.

472. *Μαλεβός*, 59, 3^{ος}/1926, σελ. 513.

παρεπιδημίας του αποδόθηκε στη δυσaráσκεια που είχε δημιουργήσει η παρέμβαση του στο ζήτημα της κοινοτικής ύδρευσης.⁴⁷³ Αν και απουσιάζουν οι λεπτομέρειες των γεγονότων, διαφαίνεται ότι η δύναμη που είχαν οι Ελληνοαμερικανοί να επιβάλλουν τις απόψεις και τα σχέδιά τους στις κοινότητες διετάρασε σε πολλές περιπτώσεις τις συνήθειες και τις τοπικές ισορροπίες ισχύος. Δεν αποκλείεται, βέβαια, ο τρόπος διάθεσης των συλλογικών εμβασμάτων και οι λύσεις που προκρίνονταν να είχαν κάποιες φορές και ιδιοτελή κίνητρα και να εξυπηρετούσαν συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας ότι για πρακτικούς λόγους μεσολαβητές των αμερικανικών συλλόγων ήταν συχνά, εκτός από τους παλιννοστούντες, προσωπικά δίκτυα που περιλάμβαναν οικογενειακά και συγγενικά μέλη (Portes and Landolt, 2000, σελ. 545-546; Waldinger, 2015, σελ. 165-166).

Με το κύρος των ευεργετών, την αυτοπεποίθηση των ανθρώπων που έρχονταν «απ' έξω», και τη δύναμη του σχετικού πλούτου τους, οι Ελληνοαμερικανοί λειτουργούσαν στις τοπικές κοινότητες ως «πολιτισμικοί επιτηδευματίες» (Kurien, 2008, σελ. 194). Θεωρώντας τους συλλόγους φορείς εκσυγχρονισμού και τους ίδιους εκφραστές των αμερικανικών αξιών, επιχειρούσαν να παρέμβουν και στις νοοτροπίες των κατοίκων, να αλλάξουν τις συνήθειές τους και να τους μνήσουν σε ό,τι αυτοί θεωρούσαν ωφέλιμο, προοδευτικό και πρόπον. Συνέβαλλαν στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για τον πλούτο, την τοπική ανάπτυξη, το χαρακτήρα της εκπαίδευσης όχι μόνο με τα έργα τους αλλά και με τις ιδέες και τις προτάσεις που εξέφραζαν στον τοπικό Τύπο.⁴⁷⁴ Ιδιαίτερα πειστικοί ήταν οι αμερικανικοί σύλλογοι στο ζήτημα της συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας στα κοινοτικά έργα. Αν και δεν έλειπε από την πλευρά των κατοίκων η μερική οικονομική υποστήριξη των έργων, η δική τους συνεισφορά είχε συνήθως τη μορφή της παροχής προσωπικής εργασίας ή της παραίτησης από αποζημιώσεις για τις κτηματικές ζημιές που προκαλούσε η διέλευση των δρόμων. Ο επιμερισμός των βαρών υπαγορευόταν από την ανάγκη εξοικονόμησης των αμερικανικών κεφαλαίων, τα οποία συνήθως δεν επαρκούσαν για την ολοκλήρωση των έργων, ταυτόχρονα όμως ερμηνευόταν από τους δωρητές και ως ένδειξη καλής θέλησης και συνεργασίας από εκείνους οι οποίοι κατεξοχήν θα επωφελούνταν από αυτά. Μπορεί η εθελοντική εργασία να θεωρούνταν έκφραση του ήθους της κοινοτικής ζωής, σε πολλές περιπτώσεις, όμως, χρειαζόταν να απαιτηθεί από τις κοινοτικές αρχές και τους συλλόγους για να εξασφαλισθεί.⁴⁷⁵ Η υποχρέωση δεν βάρυνε μόνο τους άντρες αλλά και τις γυναίκες και τους μαθητές, ενώ συχνά και οι Ελληνοαμερικανοί επισκέπτες πρωτοστατούσαν στην εθελοντική εργασία για παραδειγματισμό.⁴⁷⁶ Η οικονομική εξάρτηση των κατοίκων από τους αποδήμους

473. Οινούντιος, 9, 9^{ος}/1927, σελ. 103.

474. Βλ. επαγγελματικές συμβουλές Ελληνοαμερικανού μηχανικού προς τη νεολαία του χωριού του. Μαλεβός, 37, 5^{ος}/1924, σελ. 246.

475. Μαλεβός, 32, 12^{ος}/1923, σελ. 186.

476. Μαλεβός, 47, 3^{ος}/1925, σελ. 361-362· Ο Σπαρτιάτης, 17/04/1925, 10/10/1925, 23/09/1928.

και η πολιτισμική ακτινοβολία της Αμερικής οπωσδήποτε διευκόλυναν την υιοθέτηση των προτύπων που τους προέβαλλαν ή και επέβαλλαν οι ευεργετούντες (Βεντούρα, 2012, σελ. 106).

Φαίνεται, ωστόσο, ότι οι απόδημοι συχνά παραπονούνταν για την παθητικότητα και την αδιαφορία των συμπατριωτών τους απέναντι στις κοινοτικές υποχρεώσεις (Στο ίδιο, σελ. 106-107). Οι συχνές αναφορές τόσο των αθηναϊκών όσο και των αμερικανικών συλλόγων στο συγκεκριμένο θέμα καταδεικνύει μια αλλαγή νοοτροπίας των κατοίκων. Η φοίτηση στα σχολεία, η επαφή με τις πόλεις, η άνετη διαβίωση που είχαν επιτρέψει τα μεταναστευτικά εμβάσματα είχαν, προφανώς, απομακρύνει αρκετούς από πρακτικές οι οποίες είχαν ταυτισθεί στη συλλογική συνείδηση με αγγαρείες. Δεν αποκλείεται οικογένειες να επιχειρούσαν να απαλλαγούν από τη συγκεκριμένη υποχρέωση επικαλούμενες την εκπλήρωσή της μέσω των γενναίων δωρεών των απόδημων συγγενών τους. Οι αθηναϊκοί σύλλογοι, πάντως, αν και προσπαθούσαν να συμμορφώνονται με τους όρους που έθεταν οι δωρητές, δεν αποδέχονταν αδιαμαρτύρητα την κριτική τους, καθώς συχνά την ερμήνευαν ως πρόσχημα για τη διακοπή της χρηματοδότησης. Εκλαμβάνοντας τις επιπλήξεις των «Αμερικάνων» ως επίδειξη της ανωτερότητάς τους και προσπάθεια επιβολής τους, οι «αστοί» επιχειρούσαν να θέσουν όρια στις πατερναλιστικές παρεμβάσεις τους.⁴⁷⁷

Στο στόχαστρο της κριτικής των Ελληνοαμερικανών έμπαιναν, επίσης, τα πολιτικά πάθη και οι έριδες στην κοινότητα καταγωγής που δυσχέραιναν τις συλλογικές προσπάθειες. Αν και οι αντιπαλότητες και οι διαιρέσεις χαρακτήριζαν και τη λειτουργία των ελληνοαμερικανικών συλλόγων προκαλώντας, συχνά, την πατριωτική παρέμβαση των κοινοτήτων καταγωγής και τις νουθεσίες τους για ομόνοια,⁴⁷⁸ ο λόγος περί διχόνοιας που εξέφραζαν οι Ελληνοαμερικανοί του Μεσοπολέμου αντανάκλουσε τους μετασχηματισμούς που είχαν υποστεί και τη διαφορετική εικόνα που είχαν πλέον οι ίδιοι για την πατρίδα τους. Με αισθήματα ανωτερότητας απέναντι στους συμπατριώτες τους προέβαιναν σε συστάσεις και υποδείξεις, οι οποίες περιείχαν πάντα συγκρίσεις με το αμερικανικό κράτος και αναφορές στις αμερικανικές εμπειρίες και επιρροές τους.⁴⁷⁹ Φυσικά δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που οι απόδημοι καλούνταν από τους ίδιους τους συμπατριώτες τους να παρέμβουν ως διαιτητές και να επιλύσουν τοπικές διενέξεις. Με το κύρος του «μορφωμένου», κυρίως, όμως, με την εξουσία του χρηματοδότη οι απόδημοι θεωρούνταν ενίοτε ως τα καταλληλότερα πρόσωπα για να μεσολαβήσουν στις κρατικές αρχές

477. Ο Σπαρτιάτης, 13/01/1929· Μαλεβός, 4, [χωρίς μήνα] 1921, σελ. 8-9.

478. Βλ. πρόταση του Τ.Σ. Αθηνών για διορισμό επιτροπής συμφιλίωσης των μεταναστών στην Αμερική, Πρακτικά της Α' Γ.Σ. του Τ.Σ. του έτους 1891-1892, σελ. 79-80, ΑΤΣ.

479. Βλ. επικριτική επιστολή Ελληνοαμερικανού προς το περιοδικό Μαλεβός, [4, (χωρίς μήνα) 1921, σελ. 8] επειδή επέτρεπε στις σελίδες του την έκφραση πολιτικών πεποιθήσεων.

και να ασκήσουν πίεση προκειμένου να αλλάξουν αποφάσεις ή να επιλύσουν προβλήματα που έπλητταν τα τοπικά συμφέροντά.⁴⁸⁰

Πάντως, όσο και αν οι Ελληνοαμερικανοί εμφανίζονταν να έχουν ενδυναμώσει τη θέση τους απέναντι στις κοινότητες καταγωγής στο Μεσοπόλεμο μέσα από τη συμμετοχή τους σε οργανωμένους και οικονομικά ισχυρούς συλλόγους, σε καμία περίπτωση δεν φαίνεται ότι μπορούσαν να παρακάμψουν τους τοπικούς παράγοντες και πολύ περισσότερο τους αθηναϊκούς συλλόγους. Ήταν η κοινότητα η οποία νομιμοποιούσε την ανάμειξη τους στα προβλήματά της, δίνοντας τη συγκατάθεσή της για τα έργα και συνεισφέροντας τους διαθέσιμους σε αυτήν πόρους για την πραγματοποίησή τους. Όσα προγράμματα υλοποιήθηκαν, οπωσδήποτε δεν αποτελούσαν επίτευγμα μόνο της μιας ή της άλλης πλευράς. Προϋπέθεταν συναίνεση στη διαμόρφωση των στόχων και των σχεδίων, αμοιβαία τήρηση των κανόνων και των δεσμεύσεων, εξισορρόπηση των βαρών και της επιρροής της κάθε ομάδας. Μπορεί η διεθνική συνεργασία και η αρμονία στις σχέσεις να κρίνονταν επωφελείς και για τις δύο πλευρές, η επίτευξή τους δεν γινόταν ωστόσο χωρίς διαπραγματεύσεις, υποχωρήσεις και συμβιβασμούς (Fox and Bada, 2008, σελ. 449· Waldinger et al., 2008, σελ. 859).

480. *Λακωνικός Αγών*, 31/05/1929· *Νέος Ορίζων Ανδρίτσαινας*, 29/01/1928.

